

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

KRIMINOLOGIE

Tato studijní opora je spolufinancována Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Na vzniku této studijní opory se podíleli: **JUDr. Milan Vichlenda, Ph.D., Ing. Ivan Krček**

Studijní oporu zajišťuje: **Střední odborná škola ochrany osob a majetku s.r.o.**

Karviná 2011

Seznam použitých značek, symbolů a zkratk	1
ÚVOD	2
1 ÚVOD DO KRIMINOLOGIE	5
1.1 Pojem, předmět a systém kriminologie	6
1.2 Místo kriminologie v systému věd	10
1.3 Úkoly kriminologie	14
1.4 Metodologie a metody kriminologie	16
1.5 Kriminologický výzkum	17
Kontrolní otázky	22
Použitá literatura	23
Test	24
2 HISTORIE KRIMINOLOGIE A VÝVOJ ZÁKLADNÍCH KRIMINOLOGICKÝCH SMĚRŮ	26
2.1 Úvod do dějin kriminologie	27
2.2 Biologicky orientované teorie	31
2.3 Psychologicky orientované teorie	34
2.4 Sociologicky orientované teorie	37
2.5 Multifaktorové teorie	43
2.6 Moderní koncepce kriminologických teorií	45
Kontrolní otázky	46
Použitá literatura	46
Test	47
3 FENOMENOLOGIE KRIMINALITY	49
3.1 Vymezení základních pojmů	50
3.2 Kriminalita skutečná, zjevná a latentní	53
3.3 Vývoj registrované kriminality v České republice	58
Kontrolní otázky	72
Použitá literatura	73
Test	74
4 ETIOLOGIE KRIMINALITY	75
4.1 Vymezení základních pojmů	76
4.2 Kriminogenní faktory v oblasti biologické a psychologické	79
4.3 Kriminogenní faktory v oblasti sociální	80
4.4 Tradiční kriminologie etiologická a nová kriminologie kritická	84
Kontrolní otázky	85
Použitá literatura	86
Test	87
5 OSOBNOST PACHATELE	88
5.1 Problematika osobnosti pachatele v kriminologii	89
5.2 Přístupy k osobnosti pachatele orientované primárně na jedince	92
5.3 Přístupy k osobnosti orientované primárně na vlivy prostředí	94
5.4 Přístupy orientované na jedince v sociálním prostředí	95
5.5 Nevývojový přístup	97
5.6 Kriminální recidiva	99
Kontrolní otázky	101
Použitá literatura	101

Test.....	102
6 VIKTIMOLOGIE.....	104
6.1 Pojem viktimologie.....	105
6.2 Viktimnost a viktimizace.....	107
6.3 Typologie obětí.....	111
6.4 Újma způsobena obětí a pomoc obětem trestných činů.....	112
Kontrolní otázky.....	117
Použitá literatura.....	118
Test.....	119
7 KONTROLA KRIMINALITY A PREVENCE KRIMINALITY.....	120
7.1 Vymezení základních pojmů.....	121
7.2 Členění kriminální prevence.....	123
7.3 Objekty a subjekty prevence kriminality.....	125
7.4 Systém prevence kriminality v České republice.....	129
Kontrolní otázky.....	140
Použitá literatura.....	140
Test.....	141
8 TRESTNÍ REPREZE A PENOLOGIE.....	143
8.1 Trestní repreze.....	144
8.2 Pojem a předmět penologie.....	145
8.3 Vztah penologie ke kriminologii a trestněprávním vědám.....	153
Kontrolní otázky.....	157
Použitá literatura.....	157
Test.....	158
9 PRÁVNÍ ÚPRAVA A ORGANIZAČNÍ STRUKTURA VĚZEŇSKÉ SLUŽBY ČR.....	160
9.1 Právní úprava Vězeňské služby ČR.....	161
9.2 Organizační struktura Vězeňské služby.....	168
9.3 Spolupráce Policie ČR s Vězeňskou službou ČR.....	176
Kontrolní otázky.....	178
Použitá literatura.....	179
Test.....	180
10 VYBRANÉ DRUHY KRIMINALITY.....	181
10.1 Kriminalita mládeže.....	182
10.2 Návykové látky a kriminalita.....	188
10.3 Násilná kriminalita.....	193
10.4 Mravnostní kriminalita.....	197
10.5 Majetková kriminalita.....	200
10.6 Hospodářská kriminalita.....	203
10.7 Organizovaná kriminalita.....	207
10.8 Kriminalita etnických menšin.....	212
Kontrolní otázky.....	216
Použitá literatura.....	216
Test.....	217
Seznam zkratk.....	219

Seznam grafů

Graf 1 – Kriminalita v letech 1989 - 2009.....	66
--	----

Graf 2 – Míra objasněnosti kriminality 1989 – 2009.....	67
Graf 3 – Zjištěná trestná činnost 2000 - 2009	67
Graf 4 – Trestná činnost v letech 2000 – 2009.	68
Graf 5 – Počty stíhaných mužů a žen v letech 2000 – 2009.	68
Graf 6 – Vývoj počtu známých pachatelů dospělých a mladistvých (do 18 let).....	69
Graf 7 - Věk známých pachatelů v roce 2009.....	69
Graf 8 – Struktura kriminality v roce 2009.	70
Graf 9 – Majetková trestná činnost v letech 2000 – 2009.....	70
Graf 10 – Hospodářská trestná činnost v letech 2000 – 2009.....	71
Graf 11 – Násilná trestná činnost v letech 2000 – 2009.....	71

Seznam obrázků

Obrázek 1 – Organizační schéma Vězeňské služby.....	169
Obrázek 2 – Vězeňská služba ČR.	170

Seznam použitých značek, symbolů a zkratek

	Průvodce studiem, kapitolou
	Průvodce kapitolou, textem, podnět
	Shrnutí
	Výstupy z učení
	Čas potřebný ke studiu
	Kontrolní otázka
	Samostatný úkol
	Test a otázka
	Řešení a odpovědi, návody
	Korespondenční úkoly
	Zapamatujte si
	Řešený příklad
	Definice
	Úkol k zamyšlení
	Část pro zájemce
	Další zdroje

ÚVOD

V současné době je kriminologie všeobecně uznávána jako samostatná vědecká a pedagogická disciplína. O uznání kriminologie v mezinárodním měřítku svědčí pozornost, kterou jí věnuje v posledních letech Organizace spojených národů. Také v České republice je kriminologii a kriminologickým výzkumům věnována zvýšená pozornost.

Slovo autora

Kriminologické znalosti a jejich aplikace v praxi jsou potřebné hlavně u orgánů formální kontroly kriminality, jako jsou např. orgány činné v trestním řízení, Vězeňská služba, Probační a mediační služba, sociální kurátoři. Na středních školách se vyučuje kriminologie jen na školách s výukou bezpečnostně právních vzdělávacích programů. Domnívám se, že každý absolvent tohoto oboru by měl mít alespoň základní znalosti z kriminologie a nezaměňovat kriminalistiku s kriminologií.

Skripta jsou zpracována pro potřeby vzdělávání na středních odborných školách ochrany osob a majetku. Moji snahou jako autora bylo zpracovat text tak, aby Vám studentům poskytl nezbytné množství poznatků, nutných pro úspěšné absolvování tohoto předmětu a podal přehledné informace o kriminologii jako samostatné vědní disciplíně.

Předkládaný učební text kriminologie nevyčerpává veškerou problematiku, ale je zaměřen především na obecnou kriminologickou problematiku poskytující základní orientaci v kriminologii. Zvláštní část kriminologie je zastoupena vybranými druhy kriminality. V případě potřeby nebo zájmu si můžete rozšířit své znalosti studiem literatury uvedené na konci každé kapitoly.

Přeji mnoho úspěchů při studiu!

JUDr. Milan Vichlenda, Ph.D.

VÝSTUPY Z UČENÍ

Po prostudování textu a vypracování úkolů v rámci studijní opory

Budete umět:	<i>Budete umět</i>
<ul style="list-style-type: none">✓ Základní pojmy užívané v kriminologii.✓ Orientovat se v systému kriminologie.✓ Rozebrat jednotlivé metody a techniky kriminologického výzkumu.✓ Popsat stav, strukturu a dynamiku kriminality.✓ Rozebrat etiologii kriminality.✓ Charakterizovat klinickou kriminologii a viktimologii.✓ Vysvětlit význam kontroly kriminality.✓ Objasnit funkci kriminologie.	
Získáte:	<i>Získáte</i>
<ul style="list-style-type: none">✓ Znalosti o pojmovém aparátu v kriminologii.✓ Přehled o současných kriminologických teoriích.✓ Znalosti o možnostech využití kriminologie v bezpečnostní praxi.	
Budete schopni:	<i>Budete schopni</i>
<ul style="list-style-type: none">✓ Aplikovat znalosti z kriminologie na jednotlivé druhy kriminality.✓ Uplatnit možnosti kontroly kriminality na konkrétních příkladech.	

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

- ✓ 30 hodin studia (1 hodina týdně ve 2. ročníku)
- ✓ 30 hodin samostudia

- ✓ Výklad jednotlivých kapitol na sebe logicky navazuje. Vychází z mezipředmětových vazeb na předměty právo a psychologie. Oporu si lze průběžně doplňovat na základě výkladu učitelů, samostudia, studia doporučené literatury a vlastních zkušeností. Tím si přizpůsobíte studijní materiál osobním potřebám, aby Vám co nejvíc vyhovoval k teoretické i praktické přípravě.
- ✓ Základní informace z vědního oboru kriminologie.
- ✓ Vysvětlení kriminologických pojmů, výklad kriminální fenomenologie, kriminální etiologie, klinické kriminologie a kontroly kriminality.
- ✓ Vybrané kapitoly zvláštní části kriminologie týkající se nejznámějších druhů kriminality.
- ✓ Nenajdete zde kapitoly zvláštní části kriminologie obsahující všechny druhy kriminality, protože tato problematika přesahuje rámec školního vzdělávacího programu.

- ✓ Otázky k textu mají kontrolní funkci vzhledem k pochopení textu
- ✓ Ve vybraných kapitolách jsou zadány úkoly k zamyšlení. Jejich řešení je uvedeno před kontrolními otázkami. Konkrétní úkoly budou zadávány jednotlivými vyučujícími.

Postup při studiu

Co zde najdete

Otázky textu

Úkoly

1 ÚVOD DO KRIMINOLOGIE

VÝSTUPY Z UČENÍ		
Po prostudování textu této kapitoly		
Budete umět:		<i>Budete umět</i>
<ul style="list-style-type: none">✓ Definovat pojem a předmět kriminologie.✓ Vysvětlit základní pojmy užívané v kriminologii.✓ Orientovat se v systému kriminologie.✓ Objasnit postavení kriminologie v systému věd.		
Získáte:		<i>Získáte</i>
<ul style="list-style-type: none">✓ Přehled o vzniku a vývoji kriminologie.✓ Znalosti o kriminologickém výzkumu.		
Budete schopni:		<i>Budete schopni</i>
<ul style="list-style-type: none">✓ Objasnit vztah kriminologie a kriminální politiky.✓ Vysvětlit úkoly kriminologie.		

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

KLÍČOVÁ SLOVA

- Kriminologie, kriminalistika, kriminální vědy, forenzní disciplíny, penologie, penitenciaristika, postpenitenciaristika, viktimologie, kriminální politika.
- Kriminalita, delikvence, sociálně patologické jevy,
- Kriminální fenomenologie, kriminální etiologie, klinická kriminologie, kontrola kriminality.

PRŮVODCE KAPITOLOU

1.1 Pojem, předmět a systém kriminologie

Pojem kriminologie se odvozuje od latinského slova **CRIMEN** = **zločin** a řeckého **LOGOS** = **učení**. Tedy nejobecněji můžeme kriminologii vymežit **jako nauku o kriminalitě (zločinnosti) a problémech s ní souvisejících**.

Poprvé použil tohoto názvu francouzský antropolog P. Topinard (1830-1911) v roce 1879 a o šest let později se objevil v názvu knihy italského právníka Rafaela Garofala (1851-1934) „Criminologia“ (1885). Za faktického zakladatele kriminologického způsobu myšlení, přestože ve svých pracích termínu kriminologie nepoužíval, je považován italský právník Cesare Benesa Marquis di Beccaria (1738-1794), který ve svém díle „O zločinech a trestech“ (1764) podrobil tvrdé kritice tehdejší kruté trestní zákonodárství a soudnictví (inkvizice, tortura). Tato rozsáhlá studie pozitivně ovlivnila a urychlila trestněprávní reformy v Evropě.

Historicky se dříve než s pojmem kriminologie setkáváme s pojmy jako kriminální psychologie, kriminální psychiatrie, kriminální sociologie a kriminální biologie. Těchto pojmů se sice často používalo ve stejném smyslu jako kriminologie, svým specifickým zaměřením však vyjadřovaly pouze určitou výseč problémů, kterými se kriminologie zabývá jako celkem.

Potřeba vědeckého zkoumání kriminality vyvstala koncem 19. století a právě 20. století je obdobím, kdy se kriminalita stává společenským problémem prvořadě důležitosti. Kriminologie tedy vznikla na základě nutnosti získat hlubší poznatky o růstu kriminality a vysvětlit a řešit další otázky s kriminalitou spojené.

Definice kriminologie nalezneme v historii i v současnosti celou řadu. Jednotná, obecně uznávaná definice kriminologie neexistuje dodnes. Existuje širší a užší pojetí kriminologie. Rozdílná šíře se vztahuje zejména na zahrnutí, či nezahrnutí společensky škodlivých jevů nekriminální povahy do předmětu kriminologie. V české kriminologii je nejpoužívanější následující definice.

KRIMINOLOGIE - je věda o kriminalitě, o jejích pachatelích a obětech a o její kontrole.

Kontrola kriminality (zhruba odpovídá v minulosti používanému pojmu boj proti kriminalitě, jen je namísto represe více zdůrazňována prevence) znamená plnění úkolů společnosti a státu při ochraně občanů před kriminalitou. Cílem je dosažení konformity chování občanů ve sféře regulované normami trestního práva. Nástrojem kontroly kriminality je **kriminální politika** (trestní politika), kterou můžeme charakterizovat jako úvahy a opatření společnosti a státu s cílem snížit počet trestných činů. Vztah kriminologie a kriminální politiky lze zjednodušeně vymezit konstatováním, že kriminologie na základě svých poznatků vyvíjí impulzy ve vztahu ke kontrole kriminality, včetně reforem trestního práva.

V otázce vymezení šíře **předmětu** kriminologie je značná pluralita názorů. Jde o to, zda soustředit pozornost pouze na kriminalitu chápanou striktně ve smyslu trestního práva, tj. s omezením na jednání, jež naplnila znaky skutkové podstaty trestného činu, anebo předmět kriminologie rozšířit i na společensky škodlivé jevy, jež platný trestní zákon nekriminalizuje.

Pokud rozumíme **kriminalitou** souhrn trestných činů spáchaných na určitém území za určité období, jde o tzv. **legální** (juristické) pojetí kriminality, kdy se kriminologický pojem trestného činu kryje s jeho trestněprávním pojetím. Jiné časté pojetí je sociologické, podle kterého je trestný čin v kriminologickém smyslu vymezován zejména jako čin společensky škodlivý, antisociální nebo jako sociálně deviantní jednání a kriminalita je souhrn takovýchto jednání. Jedná se vlastně o materiální pojem trestného činu, jehož vymezení je na platném právu nezávislé.

Zatímco předností legálních definic je zejména jejich určitost, sociologické definice bývají dosti neurčité a vágní. Zato však jsou adekvátnější, neboť kriminologie v žádném případě nepatří mezi normativní disciplíny, a umožňují kritický přístup k platnému trestnímu právu. Někteří kriminologové se pokouší o vytvoření smíšené definice legálně-sociologické.

V každém případě je základním objektem kriminologického zkoumání trestný čin a jeho druhy, tak jak jsou definovány trestním právem. Platné trestní právo je významným vodítkem, ale kriminologie se pouze na něj nemůže v zájmu pravdivosti svého poznání vázat. Z hlediska kriminologie jsou kriminalita a jednotlivé trestné činy sociálně patologickými jevy, pro něž je příznačná nejvyšší společenská škodlivost.

Kriminalita - je souhrn spáchaných trestných činů (pojem trestného činu definuje trestní právo = zločiny + přečiny) v dané společnosti za určitý časový úsek. Kriminalita však není jen obyčejným součtem trestných činů, ale je jejich organickým souhrnem. Součet určuje jen kvantitativní stránku kriminality, kdežto souhrn vyjadřuje i stránku kvalitativní. Jako synonyma pojmu kriminalita se používá pojmu zločinnost, trestná činnost.

Od 1. 1. 2004 je účinný zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, který v § 6 zavedl nový pojem provinění. Provinění je trestný čin spáchaný mladistvým. To znamená, že i provinění zahrnujeme do kriminality.

Delikvence - je širší pojem než kriminalita. Vedle ní sem patří i činy jinak trestné, které spáchají osoby mladší 15 let či osoby nepřičetné a také přestupky a jiné správní delikty.

Sociálně patologické jevy (negativní společenské jevy) - jevy negativně se odchylojící od norem a hodnot uznávaných společností. Patří sem kromě delikvence i negativní společenské jevy nekriminální povahy, které sice nejsou platným právem sankcionovány, ale jsou v zásadním rozporu se společenskými hodnotami a normami, např. alkoholismus, toxikománie, prostituce, rozvodovost, sebevražednost apod. V kriminologii se používá také pojmu jiné sociálně patologické jevy, kterým se označují **sociálně patologické jevy** nekriminální povahy často úzce související s deliktem a kriminalitou (nezřídka představují předpolí, podhoubí zločinu nebo jeho průvodní jev).

Protisociální (antisociální) činnost - je nejširší pojem zahrnující kriminalitu, delikvenci a sociálně patologické jevy.

Kriminologie se tedy zabývá především zkoumáním zločinnosti (jejími pachateli), a to jako masovým společenským jevem i jejími individuálními projevy. Pozornost souvisejícím sociálně patologickým jevům věnuje především tehdy, je-li to nezbytné pro vysvětlení kriminality postihované podle norem trestního práva.

Kriminologie orientuje svůj zájem jednak na fenomén kriminality, tj. jak se zločinnost projevuje co do svého kvanta i struktury, statisticky i dynamicky, tzv. **kriminální fenomenologie** (morfologie, kriminografie), jednak na příčiny a podmínky kriminality, tzv.

kriminální etiologie. Předmětem kriminologie je dále osobnost pachatele (**klinická kriminologie**) a oběť trestného činu (**viktimologie**). Poslední částí předmětu kriminologie je **kontrola kriminality**, která se uskutečňuje jednak uplatňováním trestněprávních norem, jednak realizací preventivních programů.

Systematika kriminologie je tradičně dělena na **obecnou a zvláštní část**. Obecná část se zabývá podstatou oboru, základními kriminologickými pojmy a směry, zločinností z fenomenologického a etiologického hlediska, pachatelem a obětí trestného činu, kriminologickými výzkumy a kontrolou kriminality. Jde tedy o problematiku společnou veškerým kriminálním jevům, všem druhům kriminality a všem skupinám pachatelů. Specifikovaný pohled na kriminální jevy, který je náplní zvláštní části předmětu, umožňuje operovat s konkrétnějšími poznatky a doporučeními využitelnými pro koncipování praktických opatření v rámci kontroly kriminality. Systematika zvláštní části vychází z tradičně pojatých druhů kriminality (násilná, mravnostní, majetková, hospodářská, dopravní atd.) a přihlíží k nově či zvláště dynamicky se vyvíjející kriminalitě (organizovaná, počítačová, etnických skupin, cizinců a uprchlíků apod.).

V odborné literatuře se někdy setkáváme s rozličnými upřesňujícími charakteristikami, resp. dalším členěním kriminologie, např. kriminologie **teoretická** usiluje o vypracování teorií, s jejichž pomocí lze vysvětlit kriminalitu v komplexu. **Empirická** kriminologie vychází ze stanoviska, že kriminologie se má omezit na empirické zkoumání dílčích kriminálních faktů. Spíše však lze hovořit o dvou vrstvách kriminologie, teoretické a empirické, jejichž rovnoměrný a harmonický rozvoj je nezbytný.

Další členění je na **teoretickou a aplikovanou** (praktickou) kriminologii. Jde o aplikaci poznatků kriminologické vědy v praxi instancí sociální kontroly.

Rozlišování **resortních** kriminologií (policejní, soudní) má význam jen v případě, že může stimulovat k úsilí o optimální modifikaci získaných poznatků pro potřeby konkrétní praxe určitého druhu.

Srovnávací kriminologie se zabývá konfrontací kriminálních jevů v různých historických obdobích a v různých geografických oblastech.

1.2 Místo kriminologie v systému věd

Ve starší literatuře byla kriminologie nejčastěji charakterizována jako soubor poznatků vztahujících se na zločin, trestní proces a trest nebo jako pomocná věda trestního práva (toto pojetí převažovalo dlouho i u nás, protože kriminologie vznikla a rozvíjela se především v rámci výuky trestního práva). V současnosti je kriminologie všeobecně uznávána jako **samostatná multidisciplinární a empirická věda** zabývající se kriminalitou a její kontrolou. Samostatnost kriminologie je dána především předmětem jejího zkoumání (vznik koncem 19. století, opodstatněnost potvrdilo 20. století).

Kriminologii řadíme do tzv. **kriminálních věd** (někdy se používá nepřesných pojmů jako penitenciární vědy nebo trestněprávní vědy), k nimž zařazujeme všechny vědní disciplíny, které se v té či oné podobě primárně zabývají kriminálním chováním lidí. Zatímco trestní právo hmotné a procesní zahrnujeme do právních (normativních) oborů zabývajících se kriminalitou, je kriminologie, stejně jako penologie, penitenciaristika, postpenitenciaristika, kriminalistika a forenzní disciplíny, neprávním oborem. Přestože se tyto vědní disciplíny zabývají stejnými nebo obdobnými otázkami, využívají rozdílných metod a postupů, které se odrážejí i v odlišném charakteru získaných poznatků. Pojmy kriminalita a trestný čin plní funkci spojovacího článku mezi těmito vědními obory, z nichž každý jimi operuje v různých kontextech.

Trestněprávní nauka se zabývá trestným činem jako trestněprávním jevem a používá deduktivních juristických metod, zatímco kriminologie zkoumá trestný čin a kriminalitu jako jev relevantní skutečnosti a uplatňuje přitom především indukční metody empirických věd (přírodních i společenských). Obě vědy mají společný cíl omezování kriminality. Aplikace trestního práva ve společenské praxi poskytuje cenný materiál pro kriminologické výzkumy. V průběhu trestního řízení se shromažďují materiály, které představují zdroj poznatků o okolnostech spáchaného trestného činu a o pachateli, jež mohou být užitečné ve výzkumech příčin trestných činů. Věda trestního práva se nemůže obejít bez výsledků kriminologických výzkumů, zvláště fenomenologického typu, neboť pozorování a popis velkého počtu konkrétních kriminálních faktů ilustruje, jak se aplikuje trestní právo. Svůj nezastupitelný význam mají též pro trestní právo tvorbu. V této souvislosti se někdy uvádí, že trestní právo bez kriminologie je bezzubé a naopak kriminologie bez trestního práva by byla bezbřehá.

Řadu styčných bodů má kriminologie s **kriminalistikou** (laickou veřejností bývají nezdůvodněně ztotožňovány nebo zaměňovány). V první řadě jde o využívání kriminalistických poznatků, které byly získány v procesu objasňování a vyšetřování trestné činnosti. Modus operandi pachatele nezřídka ukazuje jeho psychickou charakteristiku, rysy jeho osobnosti.

V průběhu aplikace kriminalistických postupů vycházejí najevo různé kriminogenní faktory, tj. okolnosti napomáhající páchání trestné činnosti. Na druhé straně kriminalistika přejímá a aplikuje poznatky kriminologie pro potřeby kriminalistické praxe i teoretického bádání. Kriminalistika je především zaměřena na odhalování, objasňování, vyšetřování a policejní prevenci kriminality. Sféra jejího zájmu se v mnohém překrývá s předmětem kriminologie, avšak zatímco kriminologie především zkoumá příčiny kriminality, kriminalistika se prioritně orientuje na odhalování trestných činů a dopadení jejich pachatelů. K tomu využívá též jiných metod než kriminologie, především specifických metod kriminalistické techniky a kriminalistické taktiky a opatření metodiky vyšetřování.

Z pohledu předmětu kriminalistiky a kriminologie vypracujte několik typických otázek (co která vědní disciplína bude zkoumat) k případu vloupání do bytu.

Méně jednoznačně bývá chápán vztah kriminologie a penologie. **Penologie** je nauka, která zkoumá trestní sankce (tresty a ochranná opatření), jejich výkon a jejich účinky (z lat. poena - trest). Úsek penologie, který se zaměřuje na nepodmíněný trest odnětí svobody, nazýváme penitenciaristika (vězeňství). Termín vychází z lat. paenitentia - lítost, změna smýšlení, obrat, polepšení, napravení.

Tato problematika nepochybně náleží do zájmové sféry kriminologie. Proto převažovalo pojetí, jež považovalo penologii za součást kriminologie. Přesto se penologii v rámci kriminologie vždy přiznávalo určité autonomní postavení. Zřejmě i proto, že penologie se konstituovala daleko dříve než kriminologie a měla přitom nemalý vliv na vznik a rozvoj kriminologie. V oblasti penologie se kriminologická otázka „Proč došlo k spáchání trestného činu?“ mění na otázku „Jak působit na osobu odsouzeného?“. Vztah kriminologie a penologie je tedy vztahem obecné a aplikované vědní disciplíny.

Postpenitenciariistika je nauka zabývající se péčí o osoby propuštěné z trestu odnětí svobody (výchovné působení především sociálních kurátorů, mající přispět k dovršení resocializace).

Viktimologie je věda o oběti (z lat. victima - oběť). V užším slova smyslu bývá chápána jako relativně samostatná součást kriminologie, která se zabývá především zkoumáním oběti trestného činu a všech okolností s tím souvisejících. Naproti tomu dnes již méně časté širší pojetí považuje viktimologii za samostatnou vědní disciplínu, která se zabývá všemi oběťmi. Tedy ne jenom trestných činů, ale např. oběťmi válečných hrůz, hladomorů, katastrof, epidemií.

Forenzní disciplíny (z lat. forum - tržiště, náměstí, na kterém se odehrával veřejný život obce, včetně soudních sporů; v našich podmínkách se vžilo označení soudní) - jako např. soudní lékařství, soudní antropologie, soudní psychologie, soudní psychiatrie, soudní sexuologie, soudní chemie, soudní inženýrství atd., jsou obory vzniklé na bázi svých mateřských disciplín, které se v historickém vývoji stále více soustřeďovaly na řešení specifických úkolů právní praxe (hlavně trestněprávní), obohacovaly se poznatky ze znalecké praxe a vyvíjely specializovanou výzkumnou činnost, což vedlo k jejich úzkému přimknutí ke kriminalistice.

Z uvedených základních charakteristik kriminologie vyplývá skutečnost, že se jako samostatná nauka konstitovala na pomezí několika disciplín, a je tedy naukou **multidisciplinární**. Kriminalita jako fenomén zkoumaný kriminologií má aspekty společenské i osobní, filozofické, etické, sociologické, politické, ekonomické, právní, medicínské, psychologické, psychiatrické, pedagogické a další. Kriminologie syntetizuje názory různých vědních disciplín na kriminalitu a jevy s ní související. Proto je závislá na poznacích těchto disciplín, které tvůrčím způsobem přejímá a aplikuje při zkoumání svého předmětu.

Kromě již zmíněných věd má kriminologie úzký vztah především ke kriminální politice a sociologii. **Kriminální politika** jako součást celkové politiky se zabývá kriminalitou jako politickým problémem a je orientována na systém sociální kontroly kriminality. Lze rozlišovat kriminální politiku v užším a širším smyslu. V užším smyslu (bývá označována jako trestní politika) se zaměřuje jen na trestněprávní kontrolu kriminality a snaží se o inovaci trestního práva. V širším smyslu je zaměřena na celý systém sociální kontroly a zahrnuje

kromě trestní politiky i právní politiku, sociální politiku, ekonomickou politiku aj., pokud se zabývají problémy kontroly kriminality. Z kriminální politiky bývá odvozena **bezpečnostní doktrína**, charakterizována jako soubor základních zásad a směrnic, z nichž má vycházet praktická činnost státních orgánů, jiných institucí a jednotlivých občanů při ochraně veřejného pořádku, a to v rámci určitého ústavního systému.

Značná část metod kriminologického výzkumu byla převzata právě ze **sociologie**. V rámci sociologie bývá vyčleňována oblast sociální patologie zabývající se společenskými jevy a procesy, jež jsou charakterizovány odchylkou od normy a k nimž patří i kriminalita. Bez porozumění obecným zákonitostem sociálních a kulturních procesů není možná analýza příčin kriminality jako hromadného jevu.

Protože kriminální jednání musí být interpretována také na základě zkoumání osobnosti pachatele, jde dále o obory zabývající se z různých hledisek individuálními projevy osobnosti člověka, jejichž poznatky lze aplikovat ve sféře individuálních projevů osobnosti pachatelů trestných činů, např. antropologie, medicína, psychologie, psychiatrie, pedagogika.

Poznatky **psychologie** tvoří podstatnou část kriminologických výzkumů týkajících se osobnosti pachatele. Forenzní psychologie je zaměřena na zkoumání celkové osobnosti pachatele, jeho psychických projevů a vztahů ke spáchanému trestnému činu, jeho okolnostem, oběti apod. Kriminologie rovněž využívá poznatky sociální psychologie, které umožňují vysvětlit sociální faktory lidského bytí, jež v souhrnu s osobními vlastnostmi lidí formulují psychologii jedince či skupiny.

Důležité pro kriminologii jsou i poznatky **psychiatrie**, resp. zjištění forenzní psychiatrie týkající se úlohy psychických poruch při páchaní trestné činnosti některých kategorií pachatelů. Tato zjištění jsou nezbytná pro pochopení důvodů spáchání trestné činnosti a zejména pro oblast opatření ukládaných pachatelům (ochranná léčeni).

Pedagogika a zvláště pak speciální pedagogika, zabývající se možnostmi výchovného ovlivňování sociálně odchylného chování, se s kriminologií v některých směrech prolíná, resp. na sebe vzájemně navazují. Zvláště výrazně se to projevuje v oblasti výkonu trestů (penologie).

Dále jsou pro kriminologii významné i poznatky demografie, politologie, etiky, antropologie, genetiky, statistiky a řady dalších vědních oborů.

1.3 Úkoly kriminologie

Uvedený nástin předmětu kriminologie a vztahu kriminologie k jiným vědním oborům dává základní odpověď na otázku, v čem spočívá užitečnost kriminologie a jaké jsou její úkoly.

Existuje anekdotický výrok, podle něhož nejvýznamnějším poznatkem rozsáhlých kriminologických výzkumů je konstatování, že ke rvačkám dochází častěji v hospodě než v kostele. To je důsledkem skutečnosti, že nemálo výzkumů dospělo pracným a nákladním způsobem k banálním poznatkům a mnohé výzkumy byly překonány, takže kriminologické úsilí budí mnohdy dojem úsilí sisyfovského. Nicméně s rozvojem kriminologie se získává stále více prakticky využitelných poznatků a v současnosti už nikdo nepochybuje o významu kriminologie.

Kriminalita je stará jako lidstvo samo a jako hromadný jev je průvodním jevem každé společnosti. Dnes již nikdo netvrdí, že kriminalitu vymýtíme. Kontrola kriminality představuje cílevědomé úsilí o omezování kriminality cestou preventivních i represivních strategií. Předpokladem uplatňování těchto strategií jsou (vedle materiálního a personálního vybavení) objektivní poznatky o podstatě kriminality a zákonitostech jejího vzniku.

Hlavním úkolem kriminologie je tedy přinést objektivně ověřitelné, vědeckými metodami získané poznatky o:

- a) jevových podob kriminality (kriminální fenomenologie),
- b) příčinách kriminality (kriminální etiologie),
- c) pachateli (zejména klinická kriminologie),
- d) oběti (viktimologie),

e) kontrole zločinnosti (prevence, represe).

Zásadním a trvalým úkolem kriminologie je získávání poznatků, s jejichž pomocí lze regulovat kriminalitu ve společnosti. **Funkcí kriminologie** je tedy dávat podněty ke zdokonalování teorie a praktických opatření v rámci kontroly kriminality. Soustava opatření určených ke kontrole kriminality představuje otevřený systém, který se neustále doplňuje na základě nových poznatků o etiologii kriminality a zkušeností z realizace opatření přijatých v praxi. Praktická realizace doporučení z těchto poznatků je pak věcí subjektů působících ve sféře praktické kriminální politiky.

Zdokonalení trestního práva, ke kterému došlo v průběhu 20. století v mnoha evropských zemích (zvláště trestní právo mladistvých, alternativní tresty, zrušení trestu smrti aj.), lze do značné míry přičíst spolupráci kriminologie, penologie a trestněprávní nauky. Kriminologické poznatky přispívají k odstranění nebo alespoň oslabení četných mylných domněnek a zakořeněných mýtů o příčinách kriminality a účinnosti metod zacházení s pachateli.

O významu kriminologie a jejím uznání jako samostatné vědní disciplíny v mezinárodním měřítku svědčí pozornost, kterou jí věnuje Organizace spojených národů.

V jejím rámci působí Komise pro kontrolu kriminality a trestní justice, která každých pět let organizuje kongresy OSN o prevenci kriminality a zacházení s pachateli. V roce 1991 byla vytvořena Mezinárodní vědecká a poradní rada (ISPAC), jejichž sekretariát sídlí v Miláně. Jejím cílem je napomáhat prosazování programu OSN pro prevenci kriminality a trestního soudnictví prostřednictvím vědeckých institucí a mezinárodních organizací. Nejdůležitější z nich jsou: Mezinárodní institut OSN pro výzkum kriminality a trestního soudnictví (UNICRI) se sídlem v Římě, Mezinárodní kriminologická společnost (SIC) se sídlem v Paříži a Mezinárodní společnost sociální ochrany (ISSD) sídlící v Miláně.

Také orgány Rady Evropy věnují kontrole kriminality i kriminologickým výzkumům značnou pozornost. Již v roce 1956 byl zřízen Evropský výbor pro otázky kriminality (ODPC) ve Štrasburku. Výbor zkoumá kriminální jevy a prostředky na ně reagující s cílem poskytovat vládám členských států směrnice a zajistit spolupráci mezi nimi. Výsledkem jeho činnosti je přijetí celé řady dokumentů z oblasti kriminologie a trestního práva. Rada Evropy se snaží o harmonizaci trestního zákonodárství, rozvoj kriminologických výzkumů a utváření evropské

kriminální politiky. Rozvoj kriminologických výzkumů má v kompetenci Kriminologická vědecká rada Evropského výboru pro otázky kriminality, zřízená v roce 1963.

První náznaky vytvoření kriminologické instituce v bývalém Československu spadají do roku 1924, kdy byl vytvořen Kriminologický ústav při Právnické fakultě Karlovy univerzity v Praze. V roce 1925 vznikl Kriminologický ústav také na Komenského univerzitě v Bratislavě. Oba tyto ústavy byly určené k teoretickému výzkumu tzv. pomocných věd trestního práva a k praktickému hodnocení jejich výsledků. Pořádaly odborné kurzy pro pracovníky policie a justice až do roku 1939. Po druhé světové válce se přes snahu pracovníků katedry trestního práva PF Karlovy univerzity nepodařilo navázat na činnost Kriminologického ústavu. V roce 1952 byl na PF Karlovy univerzity zřízen pouze Kriminalistický kabinet katedry trestního práva a v polovině šedesátých let Kabinet pro kriminologii.

Až v roce 1960 byl konstituován Vědeckovýzkumný ústav kriminalistiky, který vedle kriminalistických výzkumů prováděl i výzkumy kriminologické. Tento ústav se v roce 1965 přeměnil na Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře (VÚK) s výlučnou orientací na kriminalistický výzkum. V roce 1990 byl přejmenován na Institut pro kriminologii a sociální prevenci (IKSP) a působí pod Ministerstvem spravedlnosti. Je jedinou specializovanou vědeckovýzkumnou institucí zaměřenou na kriminologický výzkum.

1.4 Metodologie a metody kriminologie

Otázky metodologie a metod kriminologie, stejně jako každé jiné vědy, patří mezi základní otázky z hlediska odůvodněnosti její existence jako samostatné vědy v systému věd. Pro relativní samostatnost vědecké disciplíny je vedle předmětu důležité i určité spojení předmětu a soustavy metod, kterými se tento předmět zkoumá. Z tohoto hlediska pak není důležitá samostatnost metod určité disciplíny. Není rozhodující, zda jsou tu dány obecné metody, použitelné pro více disciplín, ani zda určitá nauka sama vyvinula metody, které sama využívá, nebo jsou využitelné pro více disciplín, ale podstatné je, zda určitý komplex metod umožňuje samostatný pohled na zkoumaný předmět. Kriminologický výzkum je výzkumem **empirickým**, tzn., že vychází z předpokladů a faktů zjištěných lidskými smysly. Ve výzkumu

je třeba vycházet jak z přírodních, tak i společenských věd (převážně se využívají metody vyvinuté v sociologii a psychologii).

Metodologie kriminologie představuje souhrn metod, pomocí nichž se odhalují zákonitosti zkoumaných jevů a vztahů mezi nimi v rámci předmětu kriminologie. Je to nauka o použití metod a technik, přičemž dále rozpracovává i teorii o metodách adekvátních zkoumanému předmětu kriminologie (použitelnost, účinnost).

Metoda je většinou chápána jako obecnější výzkumný přístup, který slouží k získání a analýze zjištěných dat.

Na třídění metod kriminologie jsou rozdílné názory. V zásadě je však můžeme rozdělit do dvou základních skupin:

a) **obecné metody** - používají se ve všech vědních disciplínách, tvoří základ pro poznání vztahů mezi jevy a procesy, pro jejich kvalifikaci a klasifikaci (např. pozorování, analýza, syntéza, komparace, logika apod.);

b) **speciální metody** - zaměřují se na vysvětlení jednotlivých problémů kriminologie jako vědy, přičemž používají metody převzaté ze sociologie, psychologie, pedagogiky atd.

1.5 Kriminologický výzkum

Klíčovou úlohu v rozvoji kriminologie a při plnění její základních funkcí sehrává kriminologický výzkum.

Kriminologický výzkum se zabývá shromažďováním, popisem, tříděním, analýzou, zobecněním a prognózováním poznatků o kriminalitě a s ní spojených sociálně patologických jevů. Z poznatků vyvozuje obecné principy, teorie a koncepce o kriminalitě i o jevech a procesech s ní souvisejících.

Kriminologický výzkum má svoji vlastní metodiku, která představuje algoritmus metod a technik používaných v těchto výzkumech a způsob jejich použití. Platí to, co již bylo o metodologii a metodách uvedeno. Navíc se zde ještě běžně používá pojem technika.

Technika je konkrétní výzkumný nástroj uplatňovaný v konkrétních podmínkách, jímž jsou data zjišťována, tříděna a analyzována. Přitom jednotlivé metody mohou využívat i materiál zjištěný několika technikami.

Přehled běžně používaných metod a technik kriminologických výzkumů:

Metody

Techniky

Historická

Přímé pozorování

Studium a analýza dokumentů

Statistická

Dotazník

Anketa

Topografická

Telefonní dotazování

Řízený rozhovor

Monografická

Experiment

Sociometrie

Typologická

Individuální predikce

Analýza časových řad

Prognostická

Expertizní šetření

Metody

Historická metoda – analyzuje se minulost uspořádáním minulých společenských struktur a popisem činností v nich probíhajících.

Statistická metoda – statistika se využívá pro vyčíslení hromadných jevů v určitých předem stanovených strukturách.

Topografická metoda – je analýza výskytu určitého druhu kriminality na určitém území.

Monografická metoda – je analýza jediného případu. Může jít o individuální případovou studii zaměřenou na určitou osobu nebo případové studie zaměřené na malé skupiny.

Typologická metoda – spočívá ve vyhledání a charakteristice určitých typů. Typy jsou přitom formulovány jako zjednodušující abstraktní modely, které shrnují charakteristické vlastnosti nebo chování.

Prognostické metody – představují systematickou analýzu možných variant budoucího vývoje, při níž se hodnotí působnost jednotlivých společenských faktorů a podmíněně stanoví, za jakých okolností by mohlo dojít k určitým změnám.

Techniky

Přímé pozorování – jde o bezprostřední, systematické sledování znaků určitého jevu nebo procesu. Rozlišuje se zjevné a skryté, případně zúčastněné a nezúčastněné.

Studium a analýza dokumentů – jedná se o soustavné studium a rozbor dokumentů (trestní spisy, soudní spisy, znalecké posudky, osobní spisy odsouzených, opisy z rejstříku trestů, statistické údaje, novinové články aj.).

Dotazník – pomocí zvolených otázek ve stanoveném pořadí se zjišťují postoje a názory zvoleného okruhu lidí k určité problematice.

Anketa – je typ dotazníkové akce, kdy širšímu okruhu osob je předložena pouze jedna nebo několik málo otázek (názory veřejnosti).

Telefonní dotazování – jedná se o určitou formu dotazníku nebo ankety, při níž postoje a názory k jednotlivým otázkám se zjišťují prostřednictvím telefonu.

Řízený rozhovor – tazatel postupuje podle předem připraveného dotazníku, klade dotazovanému otázky a dotazovaný přímo sděluje svoje postoje, názory, případně osvědčuje svoje znalosti a informovanost o problematice.

Experiment – zjišťuje se, jaký vliv má změna jednoho nebo více faktorů na jiné faktory, a to tím způsobem, že se kontroluje a mění nezávisle proměnné a sleduje se, jak se takovými zásahy mění závislé proměnné.

Sociometrie – na základě postojů jednotlivých členů skupiny je měřena vzájemná přitažlivost nebo odpudivost uvnitř malých, většinou neformálních skupin, jejichž členové se navzájem znají a jsou v bezprostředním styku.

Individuální predikce – pomocí statistického bodovacího hodnocení je posuzováno možné budoucí jednání a chování určitého individua.

Analýza časových řad – ze shromážděných a uspořádaných kvantifikovaných údajů se vyvozují předpokládané trendy možného dalšího vývoje.

Expertizní šetření – jsou založena buď na přímé (brainstorming) nebo písemné (delfská technika) řízené diskusi renomovaných odborníků.

Fáze kriminologických výzkumů

Každý kriminologický výzkum se skládá ze **čtyř fází**.

1. Přípravná fáze

- ✓ vymezení problému;
- ✓ teoretická příprava shrnuta ve vstupní studii;
- ✓ přímé poznání prostředí či pilotáž k orientaci s prostředím;

- ✓ stanovení cíle výzkumu a formulace hypotéz;
- ✓ operacionalizace (indikátory, znaky);
- ✓ stanovení adekvátních výzkumných metod a technik;
- ✓ výběr výzkumných jednotek (souborů, osob, dokumentů);
- ✓ předvýzkum (k ověření výzkumných nástrojů);
- ✓ projekt výzkumu.

2. Vlastní výzkum

- ✓ získání nových poznatků v terénu a jejich analýza pomocí výzkumných technik;
- ✓ hlavní výzkumná fáze.

3. Zpracování informací

- ✓ třídění a analýza informací, včetně jejich kontroly (formální i logické);
- ✓ po prověření, že data skutečně vypovídají o podstatě daného jevu, se kódují do znaků vhodných pro hromadné zpracování.

4. Závěrečná fáze

- ✓ zveřejnění nových poznatků (závěrečná zpráva, informační přehledy, odborné články, semináře);
- ✓ začlenění nových poznatků do dosud známého poznání;
- ✓ formulace námětů pro další výzkum;
- ✓ návrhy praktických opatření.

Cílem kriminologického výzkumu je formulace obecných principů, koncepcí a teorií o kriminologických jevech a procesech. Tyto obecné principy jsou pak východiskem pro uplatnění kriminologie ve společenské praxi.

Význam kriminologických výzkumů je možné spatřovat v tom, že odstraní mnoho mylných názorů, hlavně o domnělých příčinách kriminality a o účinnosti různých metod zacházení s pachateli. Nově získané poznatky z kriminologických výzkumů slouží především k účinnější kontrole kriminality ve společnosti.

SHRNUTÍ

Kriminologie jako multidisciplinární vědní disciplína integruje právní, sociologický a psychologický pohled na kriminalitu a její nejrůznější souvislosti. Výsledky kriminologických výzkumů představují impulsy ve vztahu ke kriminální politice a kontrole kriminality, včetně reforem trestního práva. V první kapitole jste se seznámili se základními postuláty kriminologie jako vědy a kriminologickým výzkumem.

Při spáchání trestného činu krádeže vloupáním **kriminalistika zkoumá**: jakým způsobem pachatel vnikl do objektu, jaké použil nástroje, jak se na místě pohyboval, o co měl zájem, čili jaké zanechal na místě činu stopy, na základě kterých ho můžeme vypátrat a u soudu usvědčit. Naproti tomu **kriminologii bude zajímat**: o jaký trestný čin se jedná, je-li v regionu běžný nebo něčím výjimečný, proč pachatel spáchal tento trestný čin, co mu to umožnilo, je-li to jeho první trestný čin, nebo se jedná o recidivistu, z jakého sociálního prostředí pochází, jeho věk, vzdělání, inteligence, dále kdo je obětí, jestli se stal poprvé obětí, zda k činu nějak nepřispěl, jakými způsoby zamezovat podobným trestným činům.

KONTROLNÍ OTÁZKY

Kontrolní otázky

1. Čím se zabývá kriminologie?
2. Jaký je rozdíl mezi legálním a sociologickým pojetím kriminologie?

3. Objasněte pojmy kriminalita, delikvence a jiné sociálně patologické jevy.
4. Jaká je systematika kriminologie?
5. Které vědní disciplíny řadíme mezi kriminální vědy?
6. Vysvětlete vztah mezi kriminologií a trestní politikou.
7. Jaké jsou úkoly kriminologie?
8. Rozeberte jednotlivé metody a techniky kriminologických výzkumů.
9. K čemu slouží kriminologický výzkum a jaké jsou jeho fáze?

DALŠÍ ZDROJE

Použitá literatura

Bouřa, V. (2007) Vybrané kapitoly z kriminologie, Ostrava, PdF OU.

Cváček, J. (2002) Vybrané problémy psychologie v policejní praxi, Holešov, SPŠ MV.

Čírkova, L. (2006) Policejní psychologie, Plzeň, Aleš Čeněk.

Kaiser, G. (1994) Kriminologie, Praha, C.H.Beck.

Kuchta, J. a kol. (1999) Kriminologie I. Část, Brno, PF MU.

Kuchta, J., Válková, H. a kol. (2005) Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck.

Madliak, J. (1998) Kriminológia, Košice, ATOM computers.

Novotný, O., Zapletal, J. a kol. (2008) Kriminologie, Praha, ASPI.

Vichlenda, M., Veselý, J. (2004) Základy kriminalistiky, Ostrava, PdF OU.

Vichlenda, M. (2005) Základy kriminologie, Holešov, SPŠ MV v Holešově.

Vichlenda, M., Béréš, L. (2008) Prevence kriminality pro studující a učitele policejních škol, Praha, OVSPŠ MV.

Zapletal, J. a kol. (2000) Kriminologie. Díl I. Obecná část, Praha, Policejní akademie ČR.

Zapletal, J. a kol. (2000) Prevence kriminality, Praha, Policejní akademie ČR.

Zoubková, I. (2002) Kontrola kriminality mládeže, Plzeň, Aleš Čeněk.

Test

1. Čím se zabývá vědný obor kriminologie?
 - a) trestněprávní charakteristikou kriminality
 - b) vypracováním metod, prostředků, postupů a operací k úspěšnému odhalování, vyšetřování a předcházení trestné činnosti
 - c) **kriminalitou, jejími pachateli, oběťmi a kontrolou kriminality**
 - d) kriminální politikou

2. Co rozumíme kriminalitou?
 - a) **souhrn trestných činů (zločinů a přečinů) a provinění**
 - b) souhrn trestných činů a deliktů
 - c) souhrn trestných činů a přečinů
 - d) souhrn trestných činů a s nimi souvisejících sociálně patologických jevů

3. Bezpečnostní doktrína vychází?
 - a) z trestní politiky
 - b) z kontroly kriminality
 - c) z prevence kriminality
 - d) **z kriminální politiky**

4. Jaké jsou úkoly kriminologie?
 - a) přinášet poznatky o pachateli, obětech, motivu a příčinách kriminality
 - b) přinášet poznatky o pachateli, poškozené osobě, motivu a důsledcích kriminality
 - c) **přinášet poznatky o jevových podobách, příčinách, pachateli, oběti a kontrole kriminality**

- d) přinášet poznatky o kriminální situaci, pachateli, důsledcích kriminality a účincích sociální kontroly

5. Do závěrečné fáze kriminologických výzkumů nepatří?

- a) **třídění a analýza informací, včetně jejich kontroly**
- b) začlenění nových poznatků do dosud známého poznání
- c) zveřejnění nových poznatků
- d) formulace námětů pro další výzkum

2 HISTORIE KRIMINOLOGIE A VÝVOJ ZÁKLADNÍCH KRIMINOLOGICKÝCH SMĚRŮ

VÝSTUPY Z UČENÍ		
Po prostudování textu této kapitoly		
Budete umět:		<i>Budete umět</i>
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Vysvětlit rozdíly mezi klasickou a pozitivistickou kriminologií. ✓ Vyjmenovat kriminologické směry a rozebrat jejich nejvýznamnější teorie. 		
Získáte:		<i>Získáte</i>
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Přehled o názorech na kriminalitu ve starověku a středověku. ✓ Znalosti o vývoji kriminologických směrů. 		
Budete schopni:		<i>Budete schopni</i>
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Objasnit význam klasické školy kriminologie. ✓ Charakterizovat kriminalitu jako historicko-sociální jev. 		

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

KLÍČOVÁ SLOVA

- klasická kriminologie
- pozitivistická kriminologie
- kriminologické školy
- kriminologické směry
- kriminologické teorie
- biologicky, psychologicky, sociologicky orientované teorie a multifaktorové teorie
- moderní koncepce kriminologických teorií.

PRŮVODCE KAPITOLOU

2.1 Úvod do dějin kriminologie

Zločin je starý jako lidstvo samo. Provází lidskou společnost v celé její historii. Definice a hodnocení zločinu se měnilo v závislosti na společenském uspořádání a na stupni vývoje společnosti. Kriminologie jako vědecká disciplína vznikla z potřeby společnosti poznat, vysvětlit a řešit kriminalitu a její příčiny a hledat cesty a prostředky, jak tomuto negativnímu společenskému jevu čelit.

Kriminalitu můžeme charakterizovat jako **historicko-společenský jev**, související s **ekonomickým, kulturním a sociálním rozvojem a strukturou dané společnosti**. Na společnosti závisí, co je v daném stadiu vývoje společnosti škodlivé a co je trestné.

Zpočátku společnost neměla potřebu zkoumat příčiny kriminality. Zločinec byl považován za nástroj zla (d'ábla), bouřícího se proti dobru (bohu). V křesťanské ideologii se na kriminalitu pohlíželo jako na důsledek dědičného hříchu. Zločin byl dílem d'ábovým a boj se zločinem byl chápán jako boj s d'áblem, kdy cílem drastických opatření (mučení, drastické formy trestu smrti) byla jak snaha ochránit společenský řád, církev, tak i zachránit duši pachatele.

Ale již ve **starověku** se ojediněle vyskytovali myslitelé, především filozofové, lékaři a historikové, kteří považovali za příčiny kriminality jiné skutečnosti. Všimli si vztahu mezi zločinem a špatnými lidskými vlastnostmi (chamtivost, mstivost, závistivost, žárlivost) a poukazovali na důsledky špatné výchovy (Sokrates, Plato, Hippokrates, Aristoteles, Demokritos).

Středověk takové názory nepřipouštěl a prohlašoval je za kacířské. Postavení církve ve společnosti bylo výsadní, proto převládaly démonologické, duchovní, naturalistické názory na zločinnost a její příčiny. Předpokládalo se, že zločinec je posedlý zlými duchy nebo že trpí duševní nemocí, což vede k páchání trestné činnosti. Za hlavního představitele tohoto směru je považován Tomáš Akvinský (1224-1274). Ve svých knihách, v kterých se zmiňuje o zločinnosti, přisuzuje pachatelům nadpřirozené schopnosti. Toto učení bylo postupně ze společnosti vytlačeno do klášterů dominikánů a jezuitů. V této době byl rozvoj vědeckého zkoumání značně omezen.

Teprve s nástupem **renesance** se postupně rozvíjejí vědy o člověku. Zločinem se zabývali pouze právníci ve smyslu studia trestních zákonů a popisem soudního projednávání. Ojediněle se objevují i jiné názory, např. Thomas More (1478-1535) v díle „Utopia“ vidí příčiny kriminality ve společenských poměrech; Charles de Montesquieu (1689-1735) „O duchu zákonů“ spatřuje záruky proti despotismu v rozdělení státní moci na zákonodárnou, výkonnou a soudní.

Až ve druhé polovině 18. století se pod vlivem **francouzských osvícenců** objevuje snaha zabývat se kriminalitou ze širšího hlediska. **Základy vědeckého nazírání na kriminalitu položila tzv. klasická škola trestního práva**, kterou reprezentuje především Cesare Beccaria (1738-1794) svým dílem „O zločinech a trestech“ (1764). Dílo se zabývá hlavně problematikou trestní legislativy a trestní politiky. K nejvýznamnějším částem patří polemika o přiměřenosti trestů zločincům, úvahy o trestu smrti a vlivu trestu na morálku. Zákony mají být jasné a srozumitelné pro každého, jejich znalost je významný prostředek k zamezení zločinů, veřejné konání přelíčení, soudit v senátech, presumpce nevinny, zavržení tortury, trest smrti výjimečně, trest má následovat co nejdříve po zločinu, prevence dle zásady „lépe je zamezovat zločinům než je trestat“.

Dalším představitelem klasické školy je anglický právník Jeremy Bentham (1748-1832), který dělil prevenci na generální zaměřenou na celou společnost, a speciální zaměřenou na pachatele, jemuž se má zabránit v další trestné činnosti buď tím, že je zbaven fyzické možnosti trestně jednat, nebo působením na jeho vůli. Jinými významnými představiteli jsou francouzský filozof a lékař Julien de La Mettrie (1700-1751) a německý rytíř Anselm von Feuerbach (1775-1833).

Myšlenky klasické školy trestního práva se uplatňovaly zejména v průběhu 19. století a jejich význam spočívá především v tom, že obrátily pozornost na problematiku kriminality, postavily ji na vědeckou bázi a tím položily základy kriminologie jako vědecké disciplíny. Proto se tento směr, zabývající se především analýzou a reformou trestního práva, označuje také jako **klasická kriminologie**. Na tradici klasické školy se odvolávají kriminologové nejrozličnějších směrů. V současné době je hojně rozšířen „neoklasicistický“ názor, že zločin, ať má jakékoliv příčiny, zaslouží spravedlivý trest.

Ačkoliv přinesla mnoho pozitivního (humanismus), měla klasická škola i hodně nedostatků, např. příliš úzký pohled na zločin, nezabývala se vůbec osobou pachatele, a proto nepřinesla žádné významnější poznatky o příčinách kriminality. Přiznává člověku svobodnou vůli ve volbě mezi dobrem a zlem. Zločinnost byla považována za nepochopení ideálů společnosti, pachatel má uložením trestu poznat zavrženíhodnost svého činu. Podle definice Ferriho šlo v klasické škole o omezení trestů, ne o omezení zločinnosti. V příměru k lékařství se uvádí, že klasická kriminologie se zabývala nemocemi, ne nemocnými. Tento názor převládal v podstatě až do 19. století, kdy se ve společnosti začíná uplatňovat nový filozofický směr **pozitivismus**.

Jako pozitivistická kriminologie se označují směry, které chápou předmět svého výzkumu „lidské chování“ za stejně přístupné nestrannému zkoumání jako jsou předměty výzkumu přírodních věd. Základní impuls k uplatnění pozitivistických, tedy přírodovědeckých metod ve výzkumu společenských jevů bylo zveřejnění slavného díla Darwina „O původu druhů“ (1859). Přejechod z oblasti věd spekulativních do oblasti empirických přírodních věd byl pro vývoj kriminologie rozhodující. Tak jako v přírodních vědách, tak i v kriminologii se měly odhalovat trvalé sociální zákony. Významné jsou práce belgického statistika A. Quételeta (1796-1874), který prováděl rozsáhlé výzkumy v oblasti zločinnosti. Zastával názory, že společenský život je v oblasti lidského chování právě tak měřitelný jako v oblasti přírodních věd.

Pozitivistická kriminologie chtěla „být vědou a ne humanismem“, nechtěla omezit tresty, nýbrž kriminalitu. Od konce 19. století je kriminologie považována za postupně se rozvíjející samostatný vědní obor.

Do dnešní doby vzniklo velké množství nejrůznějších kriminologických teorií, které můžeme dělit podle různých kritérií. V odborné literatuře se často setkáváme s termíny kriminologické školy a kriminologické směry.

Kriminologické školy jsou vytvořeny zpravidla skupinou vědců, které můžeme charakterizovat určitými společnými a metodologickými východisky i konkrétními metodickými přístupy k výběru, analýze a interpretaci získaných dat, které umožňují provádět osobitý výklad příčin kriminality a navrhnout způsoby její kontroly.

Kriminologické směry jsou reprezentovány různými teoriemi vzniku kriminality, které získaly v kriminologii zásadní význam. Tato dosti vágní formulace postrádá vysvětlení, proč jsou různé, byť uznávané teorie řazeny právě do určitého kriminologického směru. Termín je vykládán nejednotně, panuje pouze shoda, že má širší vymezení než kriminologická škola a různé školy nebo jejich představitelé jsou řazeni do téhož kriminologického směru.

U **kriminologických teorií** (jsou odrazem doby, místa i určitých hodnotových charakteristik společnosti, kde vznikaly) bývají zpravidla **zdůrazněny tyto funkce**.

a) Slouží k vysvětlení zločinnosti jako sociálně patologického jednání individua, skupiny či jako souhrn takových jednání, kdy se akcentují etiologické přístupy.

b) Jsou základem výzkumu v kriminologii, který z nich čerpá hypotézy. Tyto následně empiricky zkoumá (pozorování, experiment, expertizy apod.).

Kriminologické teorie poskytují možnost cílevědomě uspořádat množství nashromážděných empirických zjištění ve strukturované celky, sloužící k jejich hlubšímu porozumění a výkladu. Význam kriminologických teorií spočívá především v orientaci příslušných orgánů a institucí, podílejících se na kontrole kriminality, na její skutečné kořeny, tedy v podstatě na etiologii kriminálního jednání. Každá společnost má bytostný zájem na efektivní kontrole kriminality, aby zločinnost nenabyla takových rozměrů, které by ohrozily samotné základy společnosti a státu. Proto je třeba cílevědomě usilovat o poznání příčin kriminality.

Člověk tvoří bio-psycho-sociální jednotu a to by měly respektovat všechny hoministické vědy, mezi něž kriminologie samozřejmě patří. Proto jsou většinou kriminologické teorie děleny podle těchto vědních oborů, jejichž poznatky a metodiky jsou využívány k osvětlení příčin kriminality na tři základní kriminologické směry:

Biologické teorie – vycházejí z toho, že kriminalita jedinců je způsobena vrozenými biologickými vlastnostmi nebo získanými biologickými pochody.

Psychologické teorie – orientují svoji pozornost k osobnosti pachatele, jeho duševním stavům a zvláštní psychické konstituci, která může být (jako u biologických) vrozená či získaná.

Sociologické teorie – hledají příčiny kriminality ve společenském prostředí, za něž v užším slova smyslu pokládají např. rodinu, školu, pracoviště, neformální skupiny a v širším pojetí celou společnost.

Kromě těchto tří základních kriminologických směrů bývá koncipován ještě čtvrtý směr.

Multifaktorové teorie – tedy kriminologické teorie, které nelze jednoznačně do jednoho z předchozích směrů zařadit.

2.2 Biologicky orientované teorie

Významným představitelem byl zakladatel italské pozitivistické kriminologické školy, lékař a antropolog Cesare Lombroso (1853-1909). Jako vězeňský lékař v Turinu vyšetřoval desetitisíce vězňů a zjišťoval u nich různé tělesné anomálie. Na základě těchto šetření vydal v roce 1876 svou základní monografii *Člověk zločinec*, kde koncipoval svůj známý typ "**rozeného zločince**" (vyznačoval se např. malým obsahem lebky, ustupujícím čelem, větší délkou paží, citlivostí na meteorologické změny). Podle typu rozlišoval i sklon k určitým trestným činům, např. hrbatí sklon k falšování a žhářství, černé oči a husté kudrnaté vlasy znakem silničního lupiče, pro vraha příznačný skelný lesk očí, úzké rty, velký nos a kudrnaté vlasy atd. Takové znaky nazýval Lombroso "stigmata degenerace". Měření prováděl převážně na nereprezentativních vzorcích vězňů a bez vyšetření kontrolních skupin nedelikventní populace. Jeho teorie byla napadána a vyvrácena především měření nekriminálních jedinců.

Lombroso později sám uznal i jiné příčiny trestné činnosti. V jeho kvalifikaci se vedle rozeného (40-32%) objevuje i příležitostný zločinec, schopný nápravy. Vyčleňuje i skupinu, která se dopouští trestné činnosti v důsledku duševních vad (epileptikové, slabomyslní apod.). Postupně uznává i sociální příčiny zločinnosti jako je bída, alkoholismus, vystěhovalectví

apod. Měl spoustu zastánců a následovníků (např. MacDonald, Verwaeck), ale také celou řadu kritiků (Goring, Hooton).

Lombrosův význam spočívá v tom, že se jednoznačně přiklonil k empirickým metodám v kriminologii, a že zavedl v kriminologii společenskovědní obor institucionálně nezávislý na katedrách trestního práva. Je považován za zakladatele kriminologie konstituální, která spatřuje příčinu kriminálního jednání v dědičném vybavení jedinců určitými tělesnými vlastnostmi. Z logického hlediska je nepřípustné identifikovat deviaci biologických znaků s deviacemi chování.

Výzkumem **dědičných vloh** a jejich vlivem na kriminální chování se od počátku 20. století zabývala celá řada autorů (Cyril Burt, H. Goddard). Tito nepřinesli jednoznačné vysvětlení a dospěli většinou k závěru, že dědičné vlohy mohou být rozhodující pro vznik kriminality pouze potud, pokud se podílejí na vytváření osobnosti a pokud se v osobnosti prosadí (zkoumání dvojčat).

Mnoho pozornosti bylo také věnováno vlivu **rasy** na kriminalitu, přičemž se vycházelo z představy (dostí rozšířené v USA), že rasová příslušnost je významná pro kriminální sklony i druhy páchaných trestných činů. Studie provedená H. G. Canadym poukazuje na společensko-historické poměry černochoů v USA, na jejich společenské postavení a rozdílné zacházení justice a policie. Z těchto skutečností vyvozuje závěr, že rasa není dominantní, a že neexistuje skutečně vědecké zdůvodnění pro diskriminaci ras.

Z úzké vazby mezi tělesným typem a osobnostními charakteristikami vycházel německý psychiatr Ernst Kretschmer (1888-1964), který na základě analýzy mentálně patologických případů vytvořil tzv. **konstituční typologii**. Zhodnocením souboru všech zděděných tělesných a duševních vlastností jedinců dospěl ke čtyřem tělesným typům, jimž přiřadil určité psychické vlastnosti včetně tendence k páčání určitých druhů trestných činů.

- ✓ **astenikové** - (vyšší hubená postava, úzká ramena, ostrý nos, podlouhlý obličej) páchají převážně majetkovou trestnou činností;
- ✓ **atletikové** - (střední nebo vysoká postava, široká ramena, silné svalstvo, čelist) násilné delikty sexuální a majetkové povahy;

- ✓ **pyknikové** - (krátké zavalité tělo, kulatý obličej) příležitostní, polepšitelní zločinci, sklony k podvodu;
- ✓ **dysplastikové** - (abnormální tělesné vlastnosti) mají sklon k mravnostním a násilným trestným činům.

Poznatky Kretschmera a jeho následovníků jsou pro kriminologii málo použitelné. Obtížná diagnostika a stejné nedostatky jako u Lombrosa.

Další rozvoj biologických věd, zejména genetiky a endokrinologie, měl dopad i na kriminologii. Vznikla teorie o úzkém vztahu abnormální **chromozómové struktury** jedince s jeho kriminálním jednáním. Představitelé tohoto pojetí soudí (Witkin, Mednic), že chromozomální anomálie s přebytečným chromozomem „Y“ u mužů vede u postiženého jedince nejen k nadměrnému růstu, ale i k poškození mozku, který se projevuje sníženým intelektem, zvýšenou agresivitou i zvýšeným rizikem protispolečenského jednání. Vzhledem k tomu, že tato anomálie chromozomů je v populaci velmi řídkým jevem, má tato teorie pro kriminologii malý význam.

Stoupenci **endokrinologické teorie** se pokouší nalézt souvislost mezi kriminálním jednáním jedince a poruchami činnosti žláz s vnitřní sekrecí, které prostřednictvím centrálního nervového systému mohou vést k výrazným změnám psychiky až po delikventní jednání. Vycházeli vesměs z výzkumů prováděných Barmanem ve věznici Sing-Singu a na kontrolní skupině nekriminálních jedinců. I když byl zjištěn větší výskyt poruch žláz u skupiny delikventů, další výzkumy tyto výsledky nepotvrdily a dospělo se k závěru, že delikventní i nedelikventní populace trpí endokrinologickými poruchami prakticky ve stejném rozsahu.

Od konce sedmdesátých let 20. století postupně ustupují klasické jednofaktorové biologické teorie (pod vlivem poznatků moderní biologie a medicíny) **moderní biokriminologii**, která se zaměřuje na fyzické aspekty psychologických poruch a onemocnění. Výzkumy v této oblasti vedly ke konstatování, že možná příčina kriminálního jednání má psychobiologický původ. Faktory vedoucí k deviaci lze pak odhalit na základě biochemického studia depresí, abnormálních mozkových vln, dysfunkčností nervového systému či genetických anomálií.

Nové objevy učiněné v souvislosti se **strukturou DNA** a možností jejího klonování podnítily další zájem o výzkum genetické etiologie kriminálního jednání. Rozvinula se široká odborná diskuze, která požadovala komplexní studium struktury lidské DNA s cílem sestavit mapu genů, která má identifikovat ty geny, jež vedou ke kriminálnímu jednání. Výzkumy DNA u pachatelů zvláště závažných trestných činů, vrahů a recidivistů mají přinést důkazy o vadné struktuře DNA u zločinců a následně by se měly stát i prostředkem k identifikaci a sledování té části populace, která má stejnou nebo podobnou genetickou anomálii. Výzkum je v počátečních stádiích a teprve čas ukáže, jestli se potvrdí původní hypotézy.

Teorie biologického směru lze stručně charakterizovat následovně:

- ✓ pokoušejí se o výklad vzniku kriminálního jednání jedince převážně na základě vnitřních činitelů biologické povahy, což vede k určité jednostrannosti v pohledu na osobnost pachatele a možnosti nápravy;
- ✓ jsou orientovány výhradně na pachatele, činitelům sociálního prostředí je věnována minimální pozornost;
- ✓ nepřinášejí výrazně nové podněty k prohloubení účinnosti nápravně výchovného zacházení.

2.3 Psychologicky orientované teorie

Průkopníky v oblasti psychologického zkoumání kriminality byli psychiatři I. Ray (1807-1881), první americký soudní psychiatr, který se zabýval klasifikací různých duševních chorob ve vztahu ke zločinu, a H. Maudsley (1831-1918), považovaný za jednoho ze zakladatelů anglické psychiatrie, který se podílel na vypracování psychologické typologie různých druhů šílených a patologických projevů člověka. Právě psychiatrie připravila pro psychologii teoretickou půdu, včetně terminologických pojmů.

Záhy po svém konstituování se psychologie jako moderní vědecká disciplína (v poslední čtvrtině 19. st.) připojila ke snahám o vědeckou analýzu významných aspektů kriminality.

Brzy byla vytvořena značně rozsáhlá literatura o psychologii zločince (např. Gross, Sommer, Wulffen). Tyto prvotní práce analyzoval ve své studii Bonger. V rámci výzkumů se postupně konstituovala vědecká disciplína zvaná forenzní psychologie, která se orientovala zejména na osobnost pachatele.

Psychologické teorie zaměřené převážně na psychoanalýzu vycházejí z **psychoanalytické metody** rakouského psychiatra Sigmunda Freuda (1856-1939). Jejím cílem je nalézt podvědomé motivace chování. V oblasti kriminologie byla aplikována zejména W. Healy, který za primární příčinu kriminality považuje sice duševní abnormalitu, ale přikládá mimořádný význam vývoji a zkušenostem jedince z období ranného dětství. Zdůrazňuje, že základy psychické energie člověka představuje vše tělesnou konstitucí zděděné a podmíněné a na této bázi se pak teprve uplatňuje vliv vnějšího světa. Špatné vztahy k rodičům maří nebo brzdí tento vývoj a výsledkem je nevyzrálá osobnost s nedostatečnou schopností ovládnout své pudy.

Psychoanalytické teorie byly v popředí zájmu ve dvacátých a třicátých letech 20. století, avšak v současné kriminologii se příliš neuplatňují. Výjimkou jsou práce amerických kriminologů, např. D. Abrahamsen na základě psychoanalýzy dospěl k závěru, že všichni pachatelé jsou psychopatologickými, pokud jde o jejich emoční, rozumové a charakterové vlastnosti, a „normální pachatel“ je jen mýtem.

Analýza aspektů zločinnosti z hlediska psychologie vedla také ke studiu poruchovosti **inteligence** jako významné složky poznávacích schopností. Výzkumy vycházely z mentálních Binet-Simonových testů (z nich je odvozen klasický IQ test), které byly v USA použity při testování kriminální populace. Zpočátku vedly výsledky k závěrům o mentální zaostalosti delikventů a ke snahám stanovit rovnítko ve vztahu delikvent-oligofren (Goddard), ale pozdější výsledky rozsáhlých srovnávacích testů nedelikventní populace vedly k závěrům, že mírou inteligence se oba soubory podstatně neliší (F. Schmit). Avšak řada moderních komparačních výzkumů inteligence delikventní a nedelikventní populace prokázala u delikventů mírně sníženou inteligenci. Další výsledky výzkumů nasvědčují tomu, že kriminalita intelektově méně vybavených jedinců je snáze odhalitelná, a to i s ohledem na druh trestné činnosti, k níž inklinují (násilná, mravnostní). Naproti tomu delikventi s vyšší inteligencí, kteří své kriminální jednání soustřeďují do oblasti hospodářské kriminality nebo organizovaného zločinu, jsou méně často odhalováni.

Předmětem zkoumání byly také intelektové charakteristiky ve vztahu k socioekonomickým a kulturním podmínkám života srovnávaných subjektů. Hans J. Eysenck pak rozšířil další studia v této oblasti o problematiku socializace osobnosti. Ve výkladu vzniku kriminální osobnosti zdůrazňoval relativně jednoduchou formu učení formou klasického pavlovovského podmiňování, pomocí něhož se učí malé dítě mravům ve společnosti – socializuje se.

Rovněž vztah **psychopatie** (asociální osobnostní porucha) a kriminality byl předmětem zájmu kriminologických výzkumů, zejména když byl zjištěn její významný podíl mezi recidivními pachateli (E. Frey, F. Exner). Samotná diagnóza psychopatie nezahrnuje kriminalitu. Jsou však určité druhy psychopatů (např. explozivní, nestálí, nezdrženliví apod.), kteří se jak díky své pohotovosti k impulzivnímu jednání typu kleptomanie, pyromanie apod., tak vzhledem ke svým častým sklonům ke zneužívání alkoholu dopouštějí zvýšenou měrou trestné činnosti. Kritické výhrady vůči psychopatologickému přístupu v kriminologii se opírají o vágní do jisté míry subjektivní vymezení psychopatie, a o skutečnost, že formy projevu různých psychopatických vlastností jsou velmi závislé na různých společenských vlivech.

V rámci již uvedené **moderní biokriminologie**, která se zaměřuje na fyzické aspekty psychologických poruch a onemocnění, mají psychologické výzkumy nezastupitelné místo. Jedná se např. o studium změn ve vývoji centrálního nervového systému (neurofyziologické faktory), studium biochemických faktorů a vlivu léčiv na psychiku člověka.

Neurofyziologickým faktorům, jako jedné z možných příčin kriminality, začala být věnována pozornost v souvislosti s některými trestnými činy, u nichž se předpokládalo, že je spáchal duševně nemocný člověk, avšak zjistilo se, že nejde o šílence, ale o lidi postižené mozkovým tumorem nebo zraněním mozku, který vyvolal nekontrolovatelné záchvaty vzteku a násilí. Při zkoumání neurofyziologických faktorů se pozornost nezaměřuje jen na vliv mozkových nádorů, ale na široké spektrum šetření, které zahrnuje např. zkoumání mozkových vln (EEG), poruchy pozornosti s hyperaktivitou (ADHD) apod.

Výzkum vlivu **biochemických faktorů** zkoumá jak různé alergie, stravu, změny hladiny cukru v těle, hormony a chemické látky (léky, drogy) působí na vznik a rozvoj kriminálního jednání. Zjistilo se, že určité druhy jídel mohou u některých lidí vyvolávat prudkou reakci (popudlivost, hyperaktivitu, záchvaty), která se může projevovat delikventním jednáním.

Jedním z faktorů, který výrazně ovlivňuje vznik kriminálního jednání, je spojen s problémem užívání alkoholu, drog a dalších toxických látek, které zásadním způsobem mohou ovlivňovat psychiku i osobnost člověka.

Pro psychologické teorie je charakteristické, že za rozhodující faktor, který vyvolává delikventní jednání, považují lidskou psychiku a duševní pochody člověka. I když uznávají, že biologické a sociální prostředí determinuje duševní vývoj člověka, prioritní důraz kladou na psychologickou stránku vytváření osobnosti. Z hlediska etiologie kriminálního jednání zaměřují pozornost zejména na studium poruch v emoční sféře jednotlivce, nedostatečnou socializaci, deprivaci a agresivitu.

Současné psychologické koncepce se vyznačují jednak důrazem na analýzu individuálních diferenčních faktorů v delikventním jednání, jednak příklonem k integračním teoriím využívajícím i biologické a sociologické poznatky.

Pro prevenci kriminality zdůrazňují zástupci tohoto směru nutnost včasné diagnózy a trvalé odborné péče pro kriminálně rizikové jedince prováděné ve speciálních poradnách, klinikách i nápravně výchovných ústavech.

2.4 Sociologicky orientované teorie

Sociologicky orientované teorie se ve svém výkladu příčin kriminality zaměřují na struktury sociální, kulturní nebo přímo na sociální organizaci společnosti. Vysvětlují kriminalitu jako společenský fenomén. První, kdo obrátil pozornost ke společenským podmínkám kriminality, byl italský právník Enrico Ferri (1856-1929). Podle Ferriho je kriminalita výrazem příležitostných i nahodilých podnětů a společenského prostředí, v němž pachatel žije. Také Raffaele Garafalo (1852-1934) zakladatel italské právní školy obrací ve stejné době pozornost ke společenským podmínkám. **Vědu o zločinu nazval kriminologií** a vnesl do ní pojem tzv. přirozeného zločinu (odlišného od právního), kterým je každé lidské jednání přičící se mravnímu cítění (např. těžká práce dětí). Do kriminologie tato myšlenka vešla jako tzv. **sociologický pojem** zločinu, tj. jednání společensky nebezpečné nebo škodlivé, které však dle práva není trestným činem.

Přínosné pro tento směr bylo i využití matematické statistiky a teorie pravděpodobnosti na kvantitativní stanovení zločinnosti a zavedení metod kriminální statistiky v kriminologii (A. Quételet).

Nejstarší teorií, která se zabývá kriminalitou jako společensky podmíněným jevem, je teorie **anomie**, kterou uvedl do kriminologie francouzský sociolog Emilie Durkheim (1857-1917), pokládáný za zakladatele sociologicky orientovaného směru kriminologie. Vychází ze skutečnosti, že neexistuje společnost, ve které by neexistovala kriminalita, a proto je kriminalita normálním jevem, pokud ovšem nepřekročí určitou míru. Anomii chápe jako stav všeobecné bezzákonnosti ve společnosti. Poukazuje na negativní dopady nedostatečnosti norem v jednání, jejich častou protikladnost. Tento stav se zpravidla objevuje v obdobích, kdy společnost prochází politickými i ekonomickými změnami. Je provázen dezorganizací společenských institucí, oslabení sociální kontroly, rozpadem tradičních vazeb včetně vztahů interpersonálních, což vytváří vhodné podmínky pro vzestup kriminality.

Na anomickou teorii navázal R. K. Merton (1938) teorií **deviantního jednání**. Vycházel z předpokladu, že lidé sdílejí stejné hodnoty a cíle (např. ekonom. úspěch), ale uspořádání společnosti nedává každému stejnou příležitost dosáhnout tohoto cíle. Výsledkem rozporu mezi kulturně danými motivacemi a různě (dle sociálních vrstev) rozdělenými možnostmi může být deviantní jednání. Kriminalita je pak výsledkem střetu mezi kulturně danými cíli a sociálně strukturovanými cestami k jejich dosažení. Deviantní jednání charakterizuje jako způsob reakce jednotlivce na napětí vyvolané situací, do níž se dostal.

Chicagská kriminologická škola se zasloužila o rozvoj kriminologie, protože byla nucena zabývat se kriminogenními důsledky ukončení první světové války, masové migrace z Evropy, zvyšující se nezaměstnanosti, negativními vlivy prohibice, kdy kriminalita nabyla organizované podoby. Předmětem studia byly hustota a rozložení obyvatelstva, ekonomické poměry, kulturní úroveň, vliv rozvoje průmyslových technologií i krizí. Nové pohledy přinesly i ekologické studie, které prováděl zejména Clifford R. Shaw, v nich poukázal na odlišnou frekvenci kriminality mládeže ve vztahu k sociálním podmínkám v různých oblastech sledovaného místa (geografické rozložení kriminality – **kriminální ekologie**).

Teorie **diferenciální asociace** (Edwin Sutherland) vychází v podstatě z teorie chování a přijímání vzorů (chování se člověk učí - asociace). Nositelé vzorů pozitivních i negativních jsou nejen osoby, ale i instituce (např. hromadné sdělovací prostředky). Tato teorie vysvětluje

kriminalitu v rámci sociálních vztahů individua. Důraz je přikládán prostředí, v němž jedinec žije; je-li obklopen negativními vzory, učí se jednat stejným způsobem a pokládá své jednání za opodstatněné. Člověk se zločincem nerodí, nýbrž se jím stává, proto se kriminálnímu jednání musí naučit. Teorie byla podrobena kritice, že nepřihlíží dostatečně k osobnostní charakteristice jedince a nevysvětluje, proč jedinec, který se dostal do negativně orientovaného prostředí, podlehl jeho vlivům a jiný nikoliv.

Svoji teorii později autor úspěšně aplikoval na **kriminalitu bílých límečků**, zahrnující převážně hospodářské a finanční delikty osob z vyšších společenských vrstev. Zisky jsou zde daleko větší a stabilnější než z obyčejných krádeží a tresty naopak jsou relativně nízké. Příčiny této kriminality netkví vůbec v bídě ani v nízké kulturní či vzdělanostní úrovni, ale působí zde vzory, kterými jsou úspěšnější a bezohlednější podnikatelé. Zde se kritika soustředila na přílišnou vazbu teorie na specifiku amerických poměrů a absenci přínosu osobnostních vlastností jedince.

Na základě kritiky Sutherlandových koncepcí přichází D. Glaser s teorií **diferenciální identifikace**. Poukazuje na to, že ke ztotožnění se vzorem nedochází mechanicky, ale jednatel svým aktivním postojem rozhoduje o výběru svého vzoru. Podle této teorie má rozhodující roli osobnost jedince, která rozhoduje o tom, zda se identifikuje s protispoločensky orientovanými vzorci chování prostředí delikventní skupiny či nikoliv.

Obě tyto teorie byly pak následně rozvedeny v teorii **kriminální subkultury**. Její představitelé (Cohen, Cloward, Ohlin) zkoumali především charakter delikvence městských gangů mládeže, jehož členové pocházeli z nižších společenských tříd, a dospěli k určitým charakteristikám, např. že pro příslušníky nižších společenských vrstev jsou na cestě k úspěchu a bohatství jen způsoby nelegitimní, často přerůstající do organizovaného zločinu, zatímco pro příslušníky středních a vyšších vrstev zůstávají k dispozici cesty legitimní (obchod, politická kariéra). Dnes jsou tyto teorie využitelné v modifikované formě pro výklad kriminality etnických minorit.

Teorie **sociální kontroly** zdůrazňují význam selhání určitých kontrolních mechanismů pro vznik delikventního jednání. A. J. Reiss (1951) zdůrazňuje tři skupiny kriminogenních faktorů:

- ✓ defekty ve vytváření vnitřních kontrolních činitelů v období dětství;

- ✓ pozdější selhávání těchto vnitřních činitelů kontroly;
- ✓ absence nebo konfliktní charakter sociálních regulativů chování v procesu socializace (rodina, škola, skupina vrstevníků) např. rozvrácené rodiny, záškoláctví.

W. C. Reckless (1955) rozvinul tuto koncepci v **teorii zábran**. Vysvětluje vznik delikventního jednání vzájemným konfliktním působením zábran vnitřních (sebekontrola, charakter, přesvědčení) činitelů a činitelů vnějších (společenských). Předpokládá působení sociálního tlaku nepříznivých životních událostí na jedince, u kterého, pokud nepůsobí v opačném směru vnitřní zábrany, dochází k deliktům. Autor se však nezabývá skutečností, proč u někoho se daří zábrany vypěstovat a u jiného ne.

G. B. Vold, T. J. Bernard formulovali teorii **skupinového konfliktu** hlásající, že společnost se skládá ze skupin, které se dostávají do střetu v důsledku různých zájmů. Skupiny pak obhajují své postavení a snaží se ho zlepšit. Minoritní skupiny prakticky nemohou ovlivnit zákonodárné procesy a za určitých podmínek se jejich chování stává podle platných zákonů kriminálním.

T. Selin (1938), který studoval poměry v USA v době masového přílivu emigrantů, zdůrazňoval ve své teorii **konfliktu kultur** vliv prostředí pro delikventní chování jedince. Jednu z příčin kriminálního jednání spatřuje v rozdílných kulturních a hodnotových normách imigrantů a Američanů. To přináší napětí, které někteří jedinci řeší kriminálním jednáním.

Teoriím konfliktu je blízká i **etiketizační teorie** (labeling). Akcentuje společenské reakce na kriminální jednání (H. S. Becker 1963) a zkoumá vlivy sociálních připsovacích procesů (etikety) na jednání jedinců i skupin, které mohou vést až k nastoupení kriminální kariéry. Např. jak působí etiketa propuštěných vězňů na další vývoj osobnosti.

Také marxismus přikládal rozhodující úlohu společenským podmínkám. K. Marx (1818-1883) a B. Engels (1820-1895) viděli příčinu kriminality v kapitalistickém výrobním způsobu. Vycházejí zejména ze skutečnosti, že relativně nejvyšší nárůst kriminality připadá na městské obvody s početným proletariátem žijícím v bídých podmínkách. Obdobné názory zastával Willem Adrian Bonger (1876-1940), který považuje zločinnost za nezbytný vedlejší produkt kapitalistické společnosti. Kritizuje ekonomické podmínky, které vedou u chudší části společnosti k úpadku morálky, alkoholismu, prostituci, neumožňují řádný rodinný život

a zaviňují degeneraci obyvatelstva a ve svých důsledcích vedou ke zločinu. Společnost je založena na ekonomice výroby, kde každý jednotlivec sleduje jen vlastní prospěch, což má za následek oslabení sociálních vazeb. Společnost rozděluje do čtyř vrstev: buržoazie, malá buržoazie, proletariát a lumpenproletariát a analyzuje jejich kriminalitu a tresty.

Na ně pak navazuje V. I. Lenin (1870-1924) a představitelé kriminologie v SSSR a dalších zemích tzv. reálného socialismu. Základní teze, která se projevovala i v kriminální politice, vycházela z oficiálního názoru, že příčiny kriminality tkví:

- ✓ ve společenském zřízení, v němž existují antagonistické vztahy mezi třídami;
- ✓ v přežitcích kapitalismu ve vědomí lidí a v infiltraci vlivů kapitalismu do socialistické společnosti.

Toto pojetí vyjadřovalo, že trestná činnost je produktem nesmiřitelných třídních protikladů a že kriminalita jako hromadný společenský jev bude v závislosti na rozvíjení a upevňování socialistických a komunistických vztahů zlikvidována. Skutečnost, že sám reálný socialismus plodí kriminalitu, byla uznána teprve postupně.

V posledních desetiletích se objevilo několik **neomarxistických teorií** považující kriminalitu za produkt kapitalistické společnosti a pachatele líčí jako jejího disidenta.

Radikální kriminologie kombinuje teorii konfliktu tříd s obecnou teorií politické ekonomie, jež má kořeny v učení K. Marxe. Novodobé základy radikální kriminologie byly položeny v sedmdesátých letech v USA (D. Gordon, R. Quinney). Poukazuje na souvislosti mezi vývojovým stupněm a stavem společnosti, trestními zákony, koncepcemi kontroly kriminality a sociální kontrolou v konkrétních podmínkách. Uvádí, že kriminalita je přirozenou reakcí individua na tlak kapitalistické společnosti. Konstatuje, že kriminalita je racionálním místem k přežití ve společnosti, ve které si nikdo není jistý přežitím.

V sedmdesátých letech 20. století se objevují rozmanité proudy kritického myšlení v kriminologii, které bývají označovány jako **kritická kriminologie** (nová kriminologie). Kriminální jednání koncipují jako vztah mezi jednajícím a mocenskými institucemi, resp. jimi vydanými a aplikovanými právními normami. Požadují, aby předmětem kriminologické analýzy byly i normativní aspekty kriminality, stát, jeho legislativní činnost a aktivita orgánů

trestněprávní kontroly. Tvrdě kritizují dosavadní etiologickou kriminologii, hledající příčiny kriminality údajně především v osobnosti pachatele a rozlišující mezi zločinci a řádnými občany společnosti apod. Nejradikálnější představitelé považují kriminalitu přímo za produkt trestního práva a činnosti orgánů trestněprávní kontroly.

Etiologické kriminologii vytýkají především, že:

- ✓ předpokládá, že každé jednání, konformní či deviantní, se dá přiřadit k určitým formám, aniž bere v úvahu, že v moderní společnosti mohou mít normy problematický charakter a k jejich poznání je třeba výklad nebo odborné vzdělání;
- ✓ podstata kriminálního jednání nevyplývá z jednání samotného, ale teprve z jeho společenského ocenění;
- ✓ chápe kriminalitu jako bytostně odlišné jednání, přičemž se vychází z toho, že jako kriminalita je identifikováno jen chování, které bylo odhaleno, objasněno a odsouzeno;
- ✓ pohlíží na pachatele jako na bytostně odlišnou osobu a koncentruje se proto na určení osob, které by byly samy o sobě predestinovány ke kriminálnímu jednání (předurčené vlastnosti);
- ✓ vychází z toho, že mezi činy pojatými do statistiky a těmi, které nebyly odhaleny a objasněny, existuje proporcionální vztah, ale statistika podává informace jen o odhalených činech, proto nemůže být objektivním ukazatelem skutečné (tedy i latentní) kriminality.

Z toho vyvozuje závěr, že kriminalita nemá bytostný charakter a hlavně, že pachatelé nemají žádné bytostné vlastnosti, které by je odlišovaly od osob, které nebyly odsouzeny. "Odsouzení" je jediná vlastnost, která je opravdu odlišuje a tento atribut nespočívá na vlastnostech či činnosti pachatelů, nýbrž je výsledkem činnosti členů orgánů trestněprávní kontroly. Tyto názory ukazují nejen určité nové horizonty výzkumných přístupů, ale nepochybně i závažná omezení této teorie.

Uvedené teorie sociologického směru vycházejí z rozdílných metodologických východisek a liší se strukturou i obsahem, ale své výklady kriminálního jednání orientují převážně na jeho etiologii a kontrolu. Zohledňují geografické rozložení kriminality, míru nezaměstnanosti, podíl překotné urbanizace a obrovské migrace jedinců apod. Návrhy sociologicky orientovaných kriminologů na kontrolu kriminality mají převážně primárně a sekundárně preventivní charakter. Orientují se na zlepšení společenského prostředí vcelku i v rámci tzv. mikroprostředí (např. rodiny), v němž se člověk převážně socializuje.

2.5 Multifaktorové teorie

Pro multifaktorový přístup v kriminologii je typické, že jeho stoupenci používají při zkoumání kriminality více působících činitelů a rozdílných faktorů. Vycházejí ze základní teze, že není možné objasnit příčiny kriminality zaměřením na jeden, třeba i nejvýznamnější faktor, ale že je nutné zkoumat více činitelů i jejich vzájemné vazby. Biologické a psychologické směry se přiklánějí k názoru, že zločinnost konkrétních jedinců závisí na individuálních faktorech spojených s vrozenými vlastnostmi, s jejich tělesně psychickou konstitucí, která je pak především výsledkem dědičnosti. Naproti tomu sociologicky orientované směry hledají vztah mezi kriminalitou a faktory sociálního prostředí, především hospodářskými a politickými. Ale žádný z uvedených tří směrů (biologický, psychologický, sociální) není zásadně prezentován některou z teorií v úplné čisté podobě. Přesto mají v kriminologii své důležité místo také **multifaktorové teorie**, pro které je charakteristické použití více faktorů různého druhu a původu při výkladu kriminogeneze. Nevychází se z jedné teorie, ale zpravidla se řadou různých metod provádí empirický srovnávací výzkum na souborech delikventních a nedelikventních populace.

Mezi první stoupence tohoto směru patřil již zmiňovaný spoluzakladatel italské pozitivistické školy Enrico Ferri (1856-1929), který spatřoval příčiny kriminality ve vzájemném působení činitelů především společenských (např. hustoty obyvatelstva, vliv veřejného mínění, náboženských poměrů, stavu financí, obchodu, zemědělství, veřejného pořádku, bezpečnosti, justice, školství, vystěhovalectví atd.) a dále činitelů antropologických (např. věku, pohlaví, tělesných vlastností apod.) a tzv. fyzických činitelů (např. klimatu, vlivu

počasí, kvality půdy na teritoriu apod.). Hlavní teze z jeho základního díla Sociologia criminale (1896): „Vznik zločinu je třeba hledat v individualitě zločince a ve fyzickém a sociálním prostředí, ve kterém žije. Léčebné prostředky mají být zaměřeny na příčiny zla. Kriminologie musí v sobě shrnout nejen antropologické poznatky a statistiku, nýbrž i poznatky sociologie, psychologie a jiných disciplín.“

Za přední představitele rozvinutých multifaktorových koncepcí bývají uváděni manželé Sheldona a Eleanoru Glueckovi (1950), kteří od třicátých let 20. století v řadě navazujících studií rozvinuli tento přístup chápající genezi kriminality jako výsledek vzájemného působení příčin různého charakteru. Prováděli dlouhodobé srovnávací výzkumy velkého množství bostonských mladistvých recidivistů a stejného počtu partnerských nedelikventů, odpovídajících věkem, rasovým původem i úrovní inteligence delikventní skupině. Výzkum prováděli s týmem odborníků různých profesí, aby mohli postihnout působení příčin různého charakteru (somatické, psychické, sociální). Kriminologické studie manželů Glueckových vzbudily široký ohlas a jsou pokládány za jedny z nejvýznamnějších přínosů kriminalistické teorie praxi, ale dostavila se i kritika (např. přílišné zohledňování dat získaných od úřadů, která mnohdy odrážela jen laické teorie praktiků). Jejich metoda byla řadou autorů aplikována s různou mírou úspěchu.

Mezi multifaktorové teorie bývá řazena i jediná původní teorie příčin kriminality vypracovaná v Československu - **teorie střetu** (Alfred Kudlík, 1971). Vysvětluje podstatu kriminality jako mnohostranný, zejména živelný, záporný, nepříznivý, společensky škodlivý vývoj střetu struktur individuů a struktur jejich prostředí. Akcentuje analýzu komponent střetu a jejich obsah, přičemž zdůrazňuje potřebnost podrobné analýzy vzájemného vztahu objektivních a subjektivních činitelů v rámci zkoumání příčin jednotlivých druhů trestných činů.

Multifaktorový přístup převládal též v tzv. **socialistické kriminologii**. Oprostíme-li ji od ideologického balastu (např. přístup z třídních hledisek, manipulace se statistickými údaji), nalezneme v těchto pracích i některé zajímavé výklady, které vycházejí z aspektů sociologických, ekonomických, psychologických a v menší míře i biologických. Jednotná socialistická kriminologie byla mýtem stejně tak, jako neexistovala v nesmiřitelném boji s jejími koncepcemi tzv. buržoazní kriminologie.

2.6 Moderní koncepce kriminologických teorií

V poslední čtvrtině 20. století se začaly objevovat nové kriminologické koncepce, z nichž k nejvýznamnějším patří nová pravicově orientovaná teorie, nový levý realismus, feministická a peacemaking kriminologie.

Nová pravicově orientovaná kriminologie (New Right) hlásá, že odpovědnost za zločin je plně vložena na jedince a zdůrazňuje význam trestu za zločin. Ignoruje přitom vliv státní moci, resp. že mocní mohou libovolně definovat, co je trestné tak, aby jim to vyhovovalo. Je jí proto vytýkáno, že se zločiny státu a zločiny mocných nezabývá. Tato teorie upozornila na politickou povahu kriminality a akcentovala zákon a pořádek. K jejím zastáncům patří C. Buchanan, P. Hartey, C. Tame.

Teorie nového levého realismu (New Left Realism) byla reakcí na některé nové přístupy pravicově orientovaných teorií. Významné jsou především práce britských autorů (Young, Lee) soustředěných kolem Middlesexské univerzity. Orientuje se na etiologické vazby zločinnosti a chudoby, rasismu, deprivace, sociální dezorganizace, nezaměstnanosti, ztráty integrace společenství apod. Samotný zločin byl přitom koncipován jako zvláštní výsledek působení komplexní sady sociálních struktur a procesů. Odpovědí na zločin má být změna kriminální politiky. Zdůrazněna úloha policie „v uchopení a zacházení se zločinem.“ Je jí vytýkáno, že se soustřeďuje na kriminalitu nižších vrstev společnosti a málo se zabývá kriminalitou vyšších vrstev, především hospodářskou.

S teorií **mírotvorné (peacemaking) kriminologie** přišli H. Pepinský a R. Quinney (1991). Místo boje se zločinem je třeba s ním uzavřít mír, tj. místo stupňování násilí dalším státním násilím, tresty a vězením je lepší snižovat násilí prostřednictvím smíru, mediace, debat apod. Teorie je založena na duchovní humanistické kritice západní civilizace. Akcentuje vzájemnou spojitost mezi lidmi a s naším okolím, proto je potřeba uskutečňovat smír také pokud jde o justici. Chceme-li však změnit svět, musíme nejdřív změnit sami sebe.

Feministické přístupy v kriminologii poukazují na zkresení a zanedbání, vyskytující se v kriminologických teoriích (N. Naffine, J. Scutt, K. Garrington). Kritika je zaměřena na příklady dvojího standardu aplikovaného na ženy a muže v systému trestní justice. Požaduje reformy zákonů, aby zabránila diskriminaci žen a aby byly legálně uznány některé trestné činy proti ženám (např. sexuální obtěžování, domácí násilí).

SHRNUTÍ

V této kapitole jste se zabývali historií kriminologie. Seznámili s názory na kriminalitu v různých historických etapách a vývojem základních kriminologických směrů. Poznání historické geneze kriminologie je nezbytné pro pochopení současného stavu a možností dalšího rozvoje kriminologie jako samostatné vědní disciplíny.

KONTROLNÍ OTÁZKY

Kontrolní otázky

1. Kdo je zakladatelem klasické školy kriminologie?
2. Co kritizovala pozitivistická kriminologie na klasické škole kriminologie?
3. Vysvětlete význam pojmů kriminologické školy a kriminologické směry.
4. Z čeho vychází pozitivistická kriminologie?
5. Rozeberte biologicky, psychologicky, sociologicky orientované teorie.
6. Na čem jsou založené multifaktorové teorie?
7. Charakterizujte moderní koncepce kriminologických teorií.

DALŠÍ ZDROJE

Použitá literatura

Kaiser, G. (1994) Kriminologie, Praha, C.H.Beck.

Komenda, A. (1999) Sociální deviace. Historická východiska a základní teoretické přístupy, Olomouc, PF UP.

Koudelková, A. (1995) Psychologické základy delikvence, Praha, VICTORIA PUBLISHING.

Kuchta, J. a kol. (1999) Kriminologie I. Část, Brno, PF MU.

Kuchta, J., Válková, H. a kol. (2005) Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck.

Madliak, J. (1998) Kriminológia, Košice, ATOM computers.

Mühlepachr, P. (2001) Sociální patologie, Brno, PdF MU.

Neumann, J. (1998) Základní kriminologické školy a směry, Praha IKSP.

Novotný, O., Zapletal, J. a kol. (2008) Kriminologie, Praha, ASPI.

Vichlenda, M. (2005) Základy kriminologie, Holešov, SPŠ MV v Holešově.

Zapletal, J. a kol. (2000) Kriminologie. Díl I. Obecná část, Praha, Policejní akademie ČR.

Test

1. Kdo byl zakladatelem klasické školy kriminologie?

- a) H. Gross
- b) P. Topinard
- c) C. Beccaria**
- d) R. Garofala

2. Cesare Lombroso je představitel kterého směru?

- a) sociologického
- b) biologického**
- c) multifaktorového
- d) psychologického

3. Zkoumání inteligence patří do?

- a) biologických teorií
- b) psychologických teorií**

- c) sociologických teorií
- d) multifunkčních teorií

4. Teorii střetu od Alfreda Kudlíka řadíme k?

- a) interdisciplinárním teoriím
- b) multifunkčním teoriím**
- c) multifaktorovým teoriím
- d) sociologickým teoriím

5. Které z uvedených teorií patří k moderním koncepcím?

- a) peacemaking kriminologie**
- b) endokrinologická kriminologie
- c) socialistická kriminologie
- d) psychoanalytická kriminologie

3 FENOMENOLOGIE KRIMINALITY

VÝSTUPY Z UČENÍ		
Po prostudování textu této kapitoly		
Budete umět:		<i>Budete umět</i>
✓ Popsat stav (úroveň), strukturu a dynamiku kriminality.		
Získáte:		<i>Získáte</i>
✓ Znalosti o pramenech registrované kriminality a charakterizovat je. ✓ Orientaci v kriminologické prognostice.		
Budete schopni:		<i>Budete schopni</i>
✓ Charakterizovat kriminální fenomenologii. ✓ Rozebrat kriminalitu skutečnou, zjevnou a latentní. ✓ Popsat vývoj registrované kriminality v ČR.		

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU	
-------------------------------	---

KLÍČOVÁ SLOVA

- fenomenologie kriminality (kriminální fenomenologie, morfologie, kriminografie),
- stav (rozsah) a úroveň (intenzita) kriminality,
- index (koeficient) kriminality,
- struktura kriminality,
- dynamika kriminality,
- kriminologické prognózování,
- kriminalita skutečná, zjevná a latentní,
- prameny informací o kriminalitě,
- policejní kriminální statistika,
- justiční kriminální statistika,
- vězeňská kriminální statistika.

3.1 Vymezení základních pojmů

Z vymezeného pojmu kriminologie je zřejmé, že předmětem pozornosti kriminologie je především trestný čin jako individuální jev a kriminalita jako hromadný jev. Pro kriminalitu je vlastní vzájemná jednota všech jejích znaků:

- ✓ kriminalita je masový jev;
- ✓ sociální jev;
- ✓ trestněprávní jev;
- ✓ je souhrn trestných činů.

Všechny uvedené znaky se musí posuzovat ve své jednotě. Jedná se o znaky povinné, což znamená, že nepřítomnost jednoho znaku má za následek absenci kriminality. Kriminalita tedy není pouhým obyčejným součtem trestných činů, ale je jejich organickým souhrnem, tedy vyjadřuje nejen kvantitativní, ale i kvalitativní stránku kriminality. Analýzy kriminality představují základní a ve vztahu k objasňování dalších kriminologických problémů výchozí směr kriminologického zkoumání.

Kriminologické výzkumy směřují především k poznání kriminogenních faktorů spojených s páčáním trestné činnosti s cílem vyvodit závěry pro kontrolu kriminality. Počáteční zkoumání však bývají zaměřena na popis kriminality, který umožňuje kriminální statistika (registrovaná kriminalita). Chceme-li zjišťovat zákonitosti nějakého společenského jevu a pátrat po jeho příčinách, musíme takový jev nejprve pozorovat a popsat. V této souvislosti můžeme rozlišovat kriminální fenomenologii (kriminografii, morfologii), která popisuje jevovou stránkou kriminality od kriminální etiologie usilující o její vysvětlení. Kriminální fenomenologie se zabývá především stavem, strukturou a dynamikou kriminality.

Stav kriminality - vyjadřuje početnost - **kvantitativní charakteristiku** trestných činů nebo pachatelů - v absolutních číslech. Ta charakterizují nejjobecnější, vnější stránku kriminality, její výskyt, rozsah. Vyjadřuje celkový počet trestných činů (pachatelů), k nimž došlo na určitém území za určitou časovou jednotku, zpravidla rok.

Rozlišovat musíme údaje o stavu (rozsahu) a úrovni (intenzitě) kriminality. **Rozsah kriminality** je dán počtem jednotek daného souboru, které znamenají výskyt trestné činnosti (počet trestných činů, počet pachatelů), tedy absolutními čísly (např. údaje o 372 341 registrovaných trestných činů v ČR v roce 2002). Údaje o rozsahu kriminality samy o sobě nic nevyovídají o její úrovni, ale jen o výskytu kriminality.

Na stav kriminality však mají značný vliv demografické procesy. Za přínosnější bývají proto považovány údaje o úrovni (intenzitě) kriminality, jež berou v úvahu početnost obyvatelstva na daném území. **Úroveň kriminality** je relativní velikost jejího výskytu neboli rozsah poměřený četností možných nositelů tohoto jevu.

Úroveň kriminality je vyjadřována v indexech (koeficientech) na 10.000 nebo 100.000 trestně odpovědných obyvatel. V posledních letech se však indexy kriminality uvádějí ve vztahu k veškerému obyvatelstvu v dané lokalitě bez ohledu na trestní odpovědnost. To je dáno snahou o hledání objektivnějších možností mezinárodního srovnávání kriminality (v jednotlivých státech jsou rozdílné věkové hranice trestní odpovědnosti).

Příslušný index (koeficient) kriminality vypočítá podle vzorce:

$$I = \frac{\text{počet trestných činů nebo pachatelů}}{\text{počet obyvatel trestně odpovědných}} \times 10\,000 \text{ } 100\,000$$

V roce 2002 byla úroveň (intenzita) kriminality v ČR 363 trestných činů na 10 000 obyvatel.

Kriminalita není jevem monolitním, nýbrž diferencovaným. Zahrnuje jednání kvalitativně velmi odlišná z hlediska stupně společenské nebezpečnosti, zavinění, objektu i subjektu.

Struktura kriminality - vyjadřuje podíl jednotlivých druhů trestných činů, resp. skupin trestných činů, na celkovém počtu všech trestných činů spáchaných na určitém území za konkrétní časové období. Podobně lze vyjádřit strukturu pachatelů z hlediska jejich určitých charakteristik. Nejčastějším legálním kritériem členění trestných činů je jejich objekt, tedy zařazení do jednotlivých hlav a oddílů zvláštní části trestního zákona.

Struktura kriminality je **kvalitativní ukazovatel**. Umožňuje nám poznat, jaká je kvalita kriminality na určitém teritoriu, z jakých hlavních druhů a forem se skládá, kdo jsou pachatelé, jaká je jejich věková struktura, pohlaví, vzdělání, profese atd.

Kriminalita bývá analyzována i z hlediska své územní struktury, tzv. kriminální geografie. Rozdílná frekvence kriminality v jednotlivých územních celcích signalizuje nestejnou míru výskytu kriminogenních faktorů a je důležitým předpokladem úvah o kontrole kriminality. Nerovnoměrný stav a struktura kriminality v jednotlivých územních celcích jsou nejčastěji spojovány s rozdíly v ekonomické struktuře státu, v hustotě a složení obyvatelstva, s různou kulturní a životní úrovní, s úrovní formální a neformální sociální kontroly aj. Koncentraci kriminality bývá přímo úměrný výskyt trestné činnosti typově vyšší společenské nebezpečnosti. Vysoký výskyt kriminality je ve velkoměstech a průmyslových aglomerátech, kde zpravidla hraje velkou úlohu menší intenzita sociální kontroly, velká hustota obyvatelstva, anonymita v mezilidských vztazích, vysoký stupeň migrace, větší možnost příležitostné a bezpracné obživy.

Dynamika kriminality charakterizuje trestnou činnost v pohybu, změně, ke které dochází v rámci určitého konkrétního časového období na určitém území. Dynamikou rozumíme změnu stavu či úrovně kriminality jako celku nebo jejích strukturálních částí. Dynamika kriminality umožňuje poznat celek i veškeré prvky kriminality v časovém pohybu (nejčastěji používané období je deset let). Zůstává-li vývojová křivka kriminality neměnná, znamená to, že nedošlo k podstatným změnám v komplexu vlivů, jež kriminalitu vyvolávají. Jedná se tedy o stagnaci kriminality.

Jako výsledný poznatek analýzy dynamiky kriminality se používají pojmy **tendence kriminality** nebo **trend kriminality**. Jde o směr vývoje kriminality jako celku nebo kriminality určitého druhu. Hovoříme pak o vzestupné či klesající tendenci (trendu) nebo o stagnaci.

Pravidelně se vyskytující jevy v rozložení kriminality vedou k pokusům o předvídání budoucího vývoje kriminality jako celku a jejích jednotlivých komponentů, tedy ke kriminologickému prognózování. Kriminologické prognózování umožňuje odvrátit či aspoň oslabit samotný předvídaný nežádoucí vývoj a rovněž přijímat včasná opatření minimalizující či eliminující nežádoucí důsledky vývoje. Je však třeba si uvědomit, že vzhledem k pluralitě

a složitosti etiologických vazeb kriminality mají kriminologické prognózy jen stochastický (pravděpodobnostní) charakter.

Kriminologická prognostika bývá charakterizována jako aplikovaná vědní disciplína zkoumající principy, zákonitosti, metody a formy budoucího vývoje kriminality. Systémově integruje poznatky ze dvou samostatných vědních disciplín prognostiky a kriminologie. Kriminologické prognózy můžeme členit z různých hledisek. Rozeznáváme dva základní druhy kriminologických prognóz: prognózy kriminality jako hromadného jevu a individuální prognózy.

Starší jsou **individuální prognózy**, které předvídají možné budoucí kriminální jednání resp. recidivy kriminálního chování jedince. Někdy se hovoří též o individuální predikci. Význam těchto prognóz je především v rámci trestněprávní kontroly kriminality (např. volba druhu a intenzity ukládaných sankcí, rozhodování o podmíněném propuštění apod.).

Prognózy kriminality jako hromadného jevu mohou být zaměřeny na určitou geografickou či jinak vymezenou oblast, časový úsek, skupinu obyvatelstva, nebo také na určité druhy a formy kriminality. Jsou významnější, protože přinášejí východiska pro tvorbu strategií kontroly kriminality a zefektivnění programů prevence kriminality.

Prognózy kriminality lze dále členit podle časového hlediska na krátkodobé (1 - 3 roky), střednědobé (3 - 5 let) a dlouhodobé (výhledové, delší než 5 let).

3.2 Kriminalita skutečná, zjevná a latentní

Jak vyplývá z předchozího výkladu, kriminální fenomenologie vychází z kriminálních statistik. Je potřeba si však uvědomit, že prostřednictvím statistických údajů o kriminalitě získáváme informace pouze o **kriminalitě zjevné (registrované)** čili té, která vyšla najevo a byla proto evidována v příslušných statistikách. Jde tedy o větší či menší **část kriminality skutečné**. O další části spáchané trestné činnosti se orgány činné v trestním řízení nedozví, a proto nemohla být registrována v oficiálních statistikách. Jde tedy o **latentní**

(skrytou) kriminalitu. Tedy kriminalita skutečná se skládá z kriminality zjevné a kriminality latentní.

V odborné literatuře se občas používají pojmy černá a šedá čísla. Černými čísly se rozumí trestná činnost, o níž se orgány činné v trestním řízení nedozvěděly, a jako šedá pak trestné činy, o nichž se sice dozvěděly, ale nepodařilo se jim vypátrat jejich pachatele. Někdy se od černého čísla charakterizovaného jako přirozená latence odlišuje tzv. umělá latence chápaná jako trestné činy, o kterých se orgány činné v trestním řízení dozvědí, ale z nějakého důvodu je neregistrují (zatají).

Míru latentní kriminality ovlivňuje úroveň právního vědomí občanů, tolerance poškozených a intenzita formální i neformální kontroly kriminality. Její **velikost může být pouze předmětem dohadů nebo více či méně kvalifikovaných odhadů**. Proto můžeme v kriminologii zaznamenat řadu výzkumů na rozsah latence, které podle výzkumného přístupu lze dělit na:

- ✓ výzkum informátorů, tj. dotazování týkající se trestné činnosti jiných osob;
- ✓ výpovědi o vlastní trestné činnosti;
- ✓ viktimizační výzkumy.

Je zřejmé, že rozsah latence neboli **latentnost** se u jednotlivých druhů kriminality podstatně liší. Je tomu tak především v závislosti na míře jejich závažnosti a na toleranci občanů. Některé druhy trestných činů vycházejí najevo nebo se dají objasnit mnohem snadněji než jiné (např. nízká míra latence u vražd, vysoká u sexuálních činů, úplatkářství a některých hospodářských trestných činů).

Latence kriminality má i rozličné další zdroje:

- ✓ nízká míra ochoty oznámit trestný čin a podat svědectví;
- ✓ zábrany poškozených u sexuálních deliktů;
- ✓ osobní zainteresovanost na utajení trestného činu;

- ✓ obava ze msty pachatele;
- ✓ neochota zaměstnavatelů oznamovat trestnou činnost svých zaměstnanců z důvodu zachování dobrého jména firmy (viz peněžní ústavy);
- ✓ nedůvěra v možnosti a schopnosti orgánů činných v trestním řízení, zejména policie.

Podle některých názorů lze na rozsah latence u jednotlivých druhů trestných činů nepřímou usuzovat podle míry objasněnosti, která je rovněž u jednotlivých druhů trestných činů velmi rozdílná. Předpokládá se, že u trestných činů s vysokou objasněností je latence nízká a naopak. Praxe však ukazuje, že tomu tak ve všech případech není, např. u registrované hospodářské a mravnostní kriminality je objasněnost vysoká, přesto se považuje tato kriminalita za vysoce latentní. Často bývá zastáván názor, že v normálních dobách zůstává poměr mezi zjevnou a skrytou kriminalitou relativně konstantní, zatímco v období společenských změn je variabilní. Mění se zejména v závislosti na změnách tzv. kriminální citlivosti obyvatelstva.

Existence latentní kriminality relativizuje všechny dostupné údaje o stavu, struktuře a dynamice kriminality. **Není možné zaměňovat kriminalitu zjevnou s kriminalitou skutečnou.** Při úvahách vycházejících ze statistických údajů o kriminalitě je tedy třeba hovořit vždy o kriminalitě zjevné nebo-li registrované. Přitom je důležité uvádět, jaké stádium trestního řízení daný pramen informací zachycuje, protože při posuzování registrované kriminality na jejich rozličných hladinách dospějeme k rozdílným závěrům.

Nejširší okruh případů zahrnuje kriminalita zjištěná (registrovaná) policií. Zdaleka ne všechny skutky v ní zahrnuté však přecházejí do kriminality stíhané, kde opět pouze u části je vedeno trestní stíhání proti konkrétní osobě, podána žaloba, obžalovaný postaven před soud a pravomocně odsouzen. Je jasné, že kriminalita zjištěná, stíhaná, žalovaná a odsouzená představuje ze statistického hlediska zcela rozdílné soubory, jejichž rozsah se v uvedeném pořadí zmenšuje.

S jistým zjednodušením lze konstatovat, že **kvantitativní** stránka kriminality je přesněji zachycena v kriminalitě stíhané a **kvalitativní** pak v kriminalitě odsouzené, kde je možné podle uložených sankcí usuzovat i na závažnost činu.

Při analýze zjevné kriminality však nepostačí jen vědomí, že máme k dispozici pouze určitý vzorek kriminality skutečné. Je třeba mít na zřeteli též další vlivy, které vedle měnící se latence tento statistický obraz ovlivňují či dokonce deformují.

Protože kriminální statistika vychází z platné právní úpravy, mají značný vliv na vývoj statistických údajů o kriminalitě především **legislativní změny**. Posuzovat stav, strukturu a dynamiku kriminality v určitém období lze jen tehdy, pokud nenastala změna trestního práva způsobilá sama o sobě vyvolat pohyb statistických dat (např. zákon č. 265/2001 Sb., zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník).

Významné jsou rovněž **změny v kriminální politice**, zejména ve smyslu různého důrazu kladeného v tom kterém období na postih kriminality a jednotlivých druhů trestných činů (např. hospodářské, korupce, rasové trestní činy).

V neposlední řadě jde o **způsob statistického vykazování**, které bezprostředně ovlivňuje registrované údaje, např. zda pachatelé v případech souběhu trestných činů jsou evidováni pouze podle hlavního trestního činu. Na exaktnost statistické evidence má vliv i míra zodpovědnosti věnovaná statistickému vykazování příslušnými pracovníky a jejich kontrola.

Pramenem informací o registrované kriminalitě jsou především oficiální statistiky kriminality vytvářené formálními orgány kontroly kriminality. Nejstarší oficiální kriminální statistika byla publikována ve Francii v roce 1827 (Adolphe Quetelet 1796-1874). Dalším možným zdrojem informací o kriminalitě je tzv. výzkumná statistika získávaná z kriminologických výzkumů.

Kriminální statistika v ČR zahrnuje údaje orgánů zabývajících se kriminalitou, resp. údaje formálních institucí kontroly kriminality, tj. policie, státního zastupitelství, soudů a vězeňské služby. Jde o decentralizované statistiky čili relativně autonomní dílčí statistické soustavy. Informační fond kriminální statistiky spoluvytvářejí tři různé instituce: Policejní prezídium ČR, Ministerstvo spravedlnosti ČR a Generální ředitelství Vězeňské služby ČR. Přes snahy o sjednocení kriminální statistiky nebo alespoň výchozího pojetí všech tří autonomních soustav zůstávají mezi nimi značné rozdíly. Okruh sběru a zpracování statistických dat je vymezen postavením těchto orgánů v trestním řízení a jejich činnosti podle

příslušných předpisů. Proto je třeba při analýze údajů jednotlivých kriminálních statistik si uvědomit, že pracujeme s daty rozdílné povahy.

Základní omezení poznávací hodnoty kriminální statistiky je dáno již skutečností, že je koncipována především jako zpráva o činnosti institucí trestněprávní kontroly a teprve druhotně jako kriminologická informace. Primární funkcí kriminální statistiky je informovat státní a samosprávné orgány, jakož i veřejnost. Proto by její údaje měly být občanům dostupné (do roku 1992 - tajné !).

Policejní kriminální statistika eviduje údaje o zjištěné kriminalitě (policií registrované), tedy údaje o evidovaných trestných činech a údaje o známých pachatelích (tj. osob, jimž bylo sděleno obvinění z trestného činu). Trestný čin se vykazuje podle místa spáchání. Získané údaje seskupuje podle vlastních taktických kritérií do určitých kategorií (např. kriminalita násilná, mravnostní, majetková, hospodářská apod., přičemž v některých případech se neshoduje s jejich označením ve zvláštní části trestního zákona). Zvlášť je evidována kriminalita cizinců, mládeže, podíl recidivistů, trestných činů spáchaných pod vlivem alkoholu a některé další momenty (včetně klasifikace objektů napadení). Sledovaná je i míra objasněnosti trestných činů.

Základem pro vykazování kriminální statistiky je tzv. **Evidenčně statistický systém kriminality (ESSK)**, což je počítačový systém vedený na Policejním prezídiu, do kterého jsou zaváděny údaje z formulářů o trestném činu, o známém pachateli (i delikty 6 - 15letých dětí vykazujících znaky trestného činu) a formuláře změn. Ve vykazování se bere za základ nikoli doba spáchání, ale okamžik, kdy věc „napadla“ (byla zjištěna). V roční výstupní sestavě nalezneme zvlášť údaje o trestných činech a pachatelích jak v celé republice, tak v jednotlivých krajích.

Statistika kriminality Ministerstva spravedlnosti ČR (justiční statistika) zahrnuje statistiku státních zastupitelství a soudů. Ve své trestní části obsahuje údaje o známých pachatelích, obžalovaných osobách a pravomocně odsouzených osobách. Vedle počtu osob je evidován i počet trestných činů. V roční výstupní sestavě nalezneme údaje pouze na republikové úrovni. Vedle souhrnných hodnot registrované kriminality je zde i členění podle hlav zvláštní části trestního zákona. Eviduje též způsoby vyřízení věci a strukturu uložených trestů a ochranných opatření.

Statistika Vězeňské služby ČR obsahuje demografické údaje a informace související s vazbou a výkonem trestu odnětí svobody (první vyšla v roce 1993). V roční výstupní sestavě nalezneme časové řady stavů obviněných a odsouzených (pohlaví, věk, státní příslušnost), jejich současné složení podle jednotlivých věznic, délky trestů, porovnání v mezinárodním měřítku a některé další údaje.

Význam kriminální statistiky lze pro účely praktické kriminologie spatřovat v roli nezastupitelného zdroje informace o stavu, struktuře a dynamice kriminality pro potřeby koncepčních opatření v kontrole kriminality, a to jak na centrální, tak i regionální úrovni. Poskytuje (i přes své omezení na registrovanou kriminalitu a poplatnost různým věcným vlivům) řadu indikátorů, jež dovolují činit odůvodněné závěry i o kriminalitě skutečné. V porovnání s vyspělými státy však naše soustavy kriminálních statistik podchycují méně kriminologicky relevantních údajů a ani těchto dosud není dostatečně využíváno.

3.3 Vývoj registrované kriminality v České republice

Rok 1989 byl posledním rokem téměř dvacetiletého období relativně stabilní úrovně kriminality v České republice, kdy počet evidovaných trestných činů (tehdy i přečinů) se pohyboval mezi 100 000 – 120 000 ročně.

V letech **1990 – 1993 dochází k dramatickému růstu registrované kriminality.** Nezanedbatelný vliv na tom měla protichůdně působící kriminálně politická opatření uskutečněna v tomto období. Zejména nedomyšlená rozsáhlá amnestie prezidenta republiky k 1. 1. 1990 a novelizace trestního zákona rušící nebo modifikující skutkové podstaty některých frekventovaných trestných činů. V roce 1993 dosáhl index registrovaných trestných činů (na 100 000 obyvatel) hodnoty 3 858 oproti 1 165 v roce 1989.

Nárůst evidované kriminality je zřejmý z následujících statistických údajů

✓ Rok 1989	120 768 trestných činů
✓ Rok 1990	216 852 (+ 79,6 %)
✓ Rok 1991	282 998 (+ 30,5 %)
✓ Rok 1992	345 205 (+ 22,0 %)
✓ Rok 1993	398 505 (+ 15,4 %)

V dalších šesti letech (**1994 – 1999**) je tento strmý nárůst křivky registrované kriminality nahrazen již stabilizovanějším vývojovým trendem:

✓ Rok 1994	372 427 (- 6,6 %)
✓ Rok 1995	375 630 (+ 0,9 %)
✓ Rok 1996	394 267 (+ 5,0 %)
✓ Rok 1997	403 654 (+ 2,4 %)
✓ Rok 1998	425 930 (+ 5,5 %)
✓ Rok 1999	426 626 (+ 0,2 %)

Pozornost si zaslouží rok **1994**, protože **poprvé od roku 1990 byl počet evidovaných trestných činů nižší než v roce předcházejícím**. Index registrovaných trestných činů (na 100 000 obyvatel) klesl na hodnotu 3 603. Je však třeba brát v úvahu vliv novely trestního zákona (účinného od 1. 1 1994), kdy původní limit škody byl zdvojnásoben (z 1000,- Kč na 2 000,- Kč). Přesto rok 1994 byl předzvěstí relativní stabilizace úrovně kriminality.

Od roku 1994 sice kriminalita až do roku 1999 stále ještě stoupala (v letech 1997 - 1999 za hranici 400 000 trestných činů ročně), ale v celkovém srovnání dynamiky kriminality v uvedených letech se rozdíl mezi jednotlivými roky začaly zmenšovat a mezi roky 1998 a 1999 nárůst představoval jen 696 trestných činů. Ale i to stačilo, aby se rok **1999** stal rokem,

ve kterém bylo v policejních statistikách (do současné doby – 2011) registrováno nejvíce trestných činů.

V následujících letech **2000 – 2009 došlo k zjevnému poklesu a určité stabilizaci** počtu evidovaných trestných činů.

✓ 2000	391 469 (- 8,4 %)
✓ 2001	358 577 (- 8,3 %)
✓ 2002	372 341 (+ 3,8 %)
✓ 2003	357 740 (- 3,9 %)
✓ 2004	351 629 (- 1,7 %)
✓ 2005	344 060 (- 2,2 %)
✓ 2006	336 446 (- 2,2 %)
✓ 2007	357 391 (+ 6,2 %)
✓ 2008	343 799 (- 3,8 %)
✓ 2009	332 829 (- 3,2 %)

Statistické údaje roku **2000** potvrzují, že očekávaná stagnace úrovně kriminality (kolem 400 000 trestných činů ročně), případně další mírný pokles registrované kriminality, nastala. Podruhé od roku 1990 byl počet evidovaných trestných činů nižší než v roce předcházejícím. Ve srovnání s rokem 1994 je však pokles kriminality v roce 2000 průkaznější, protože na něj neměly vliv legislativní změny.

Výsledky roku **2001** ukazují, že celkový pokles počtu evidovaných trestných činů o cca 33 tisíc byl téměř totožný jako v roce 2000 ve vztahu k roku 1999 (cca 35 tisíc). Tento **zjevný pokles celkového počtu registrovaných trestných činů** je doprovázen poklesem téměř ve všech ostatních policií sledovaných statistických ukazatelích kriminality: dochází k poklesu počtu evidovaných trestných činů u jednotlivých druhů kriminality, poklesu kriminality ve

všech základních územních celcích i k poklesu celkové škody způsobené trestnou činností. Navíc došlo i ke zvýšení procenta objasněnosti trestných činů o 3 % na celkově **47 %**.

Statistika kriminality v letech 2000 a 2001 poukazovala na trend snižování kriminality na území České republiky a předpokládalo se, že tato tendence bude pokračovat i v následujících letech. Navíc od 1. 1. 2002 nabyla účinnost novela trestního řádu provedena zákonem č. 265/2001 Sb., která mimo jiné nově upravila stanovení výše škod pro účely trestního řízení. Došlo ke zvýšení částek určujících hranici trestní odpovědnosti, kdy výše škody je obecně stanovena na 5 000,- Kč (dříve 2000,- Kč). Proto prognózy kriminality na rok 2002 byly optimistické. Předpokládalo se pokračování snižování celkové kriminality a především se očekávalo radikální snížení majetkové kriminality. Bohužel, tyto prognózy se nenaplnily.

Počet trestných činů evidovaných Policií ČR v roce **2002 stagnoval, resp. mírně vzrostl**. Přesto se z dlouhodobého hlediska jedná o **druhý nejnižší počet evidovaných trestných činů od roku 1993**.

V roce 2002 bylo Policií ČR **evidováno 372 341 trestných činů celkové kriminality**. Ve srovnání s rokem 2001 (358 577 trestných činů) se počet zjištěných trestných činů zvýšil o **13 764, tj. 3,8 %**. Mohlo by se hovořit o stagnaci kriminality, ale přihlédneme-li ke skutečnosti, že došlo k přesunu dříve trestných činů do kategorie přestupků, jedná se spíše o nárůst kriminality. Růst kriminality se projevil nejen, co se týká rozsahu, ale také úrovně kriminality. **Index kriminality** v přepočtu na 10 000 obyvatel se zvýšil z 349 v roce 2001 na **363** v roce 2002.

Mírný růst kriminality potvrzují nepřímo i další údaje, např. přibližně **7 % zvýšení počtu obětí trestných činů**. Naopak jediný významný ukazatel, který se příznivě vyvíjel, je výše škod. Došlo k poměrně **výraznému poklesu zjištěných škod** způsobených trestnou činností z 55,7 miliardy Kč v roce 2001 na **43,3 miliardy Kč** v roce 2002, tj. – 22,3 %.

Růst kriminality provázal **pokles počtu objasněných trestných činů** (- 15 355 trestných činů) i pokles **objasněnosti** ze 46,5 % v roce 2001 na 40,7 % (- 5,8 %) v roce 2002.

Co se týká **vývoje celkové kriminality v jednotlivých krajích** (rozděleno podle územní působnosti jednotlivých krajských správ Policie ČR), zůstává pořadí krajů v počtu zjištěných trestných činů ve srovnání s posledními lety prakticky nezměněno. Kraje s nejvyšším počtem

zjištěných trestných činů jsou: hl. m. Praha, Severomoravský kraj, Jihomoravský a Severočeský kraj. Jediný kraj, kde v roce 2002 došlo k poklesu kriminality, je Jihočeský kraj, který zaznamenal více než 9 % snížení počtu zjištěných trestných činů. Naopak k nejvyššímu nárůstu kriminality došlo v krajích Jihomoravském (+ 7,6 %) a Severočeském (+ 8,6 %).

Stanovíme-li pořadí krajů podle úrovně kriminality (index po přepočtu trestných činů na 10 000 obyvatel), mají nejnižší kriminalitu kraje Východočeský (228 trestných činů), Jihočeský (249 trestných činů) a Jihomoravský (260 trestných činů).

Struktura kriminality se výrazně nemění. **Na celkové kriminalitě se podílí 68,8 % (- 2,5 % oproti roku 2001) majetková kriminalita, 10,8 % (+ 1 %) hospodářská kriminalita, 6,3 % (+ 0,3 %) násilná kriminalita a 0,5 % mravnostní kriminalita.**

Rok 2002 sice přinesl **stagnaci majetkové kriminality**, ale vzhledem k novele trestního řádu se prognózovalo podstatně větší snížení této kriminality. **Negativním trendem** je především poměrně **vysoký nárůst krádeží vloupáním (+ 14 %)**. Tento růst se dotkl krádeží vloupáním do obchodů, restaurací, chat, rodinných domků i bytů. Výrazně vzrostl také **počet krádeží motorových vozidel dvoustopých téměř o 13 %** a krádeží věcí z aut o více než 25 %. Sice se snížil **počet krádeží jízdních kol (- 23 %)**, ale zde se opět projevila zmiňovaná novela trestního řádu.

Hospodářská kriminalita počtem **40 213** zjištěných trestných činů byla v roce 2002 druhá nejvyšší v historii České republiky. Přesto se zde stále předpokládá vysoká latence. Rapidně rostou trestné činy **úvěrového podvodu z 2 181 trestných činů v roce 2001 na 5 056 trestných činů v roce 2002**. Novým trendem z hlediska výrazného růstu počtu evidovaných trestných činů jsou trestné činy **neoprávněného držení platební karty z 688 trestných činů v roce 2001 na 2 321 trestných činů v roce 2002**.

Počet zjištěných trestných činů **násilné kriminality mírně vzrostl (23 555 trestných činů, tj. + 8,5 %)** a překročil hodnotu z roku 1998 (23 464 trestných činů), kdy počet trestných činů násilné kriminality kulminoval. Pozitivní byla **stagnace počtu evidovaných vražd na 234 a zvýšení objasněnosti z 85,9 % v roce 2001 na 89,74 % v roce 2002**. Výrazně však vzrostl počet zjištěných trestných činů **loupeží (+ 25,8 %)**. Nejvíce trestných činů

násilné kriminality bylo evidováno tradičně v Severomoravském kraji, což je přibližně o 2000 trestných činů více než na území hl. m. Prahy, kde byl evidován druhý nejvyšší počet.

Co se týká počtu zjištěných trestných činů **mravnostní kriminality**, pokračovala jejich **stagnace**. Je třeba si však uvědomit, že evidovaná mravnostní kriminalita tvoří jen malou část této kriminality a že je zde vysoká latence.

Pokud jde o celkový **počet pachatelů** (podle policejních evidencí osob stíhaných a vyšetřovaných PČR) na území ČR v roce 2002, údaj **123 964 osob** znamená **další pokles**, a to o 3 892 (- 3 %). Přesto výrazně **vzrostl počet recidivistů** ze 40 736 na **48 764 (+ 19,7 %)**, což znamená **39,3 %** podílu na počtu stíhaných a vyšetřovaných osob (v roce 2001 se podíleli 31, 9 %). **Od roku 1993 se tak jedná o nejvyšší počet jak v absolutních číslech, tak o výrazně nejvyšší meziroční růst.**

Podíl **prvopachatelů** na celkovém počtu pachatelů zůstává i přes pokles 7 % **stále vysoký (59,4 %)**. Mírně vzrostl počet **žen – pachatelek (12,5 %)**. **Stagnace či mírný pokles** je evidována u podílu **cizinců – pachatelů**. Dlouhodobě se pohybuje okolo hodnoty 6%, resp. 5%.

Rozporuplné jsou údaje týkající se **prekriminality** (kriminalita dětí do 15 let) a kriminality mladistvých (15 – 18 let). Podíl **dětí – pachatelů klesl o 3 847 osob**, tj. o více než 42 % a poklesl i počet jimi spáchaných trestných činů **o 44 %**. Poměrně **vysoký**, i když ne tak rapidní, je **pokles i u mladistvých pachatelů (- 17 %) a jimi spáchaných trestných činů (- 15,6 %)**. Tento pokles lze zřejmě z větší části přičíst zmíněné novele trestního řádu, protože kriminální aktivity mládeže jsou zaměřeny především na majetkovou kriminalitu. **A skutečně u majetkové kriminality došlo až k dramatickému poklesu u dětí o více než 52 % a u mladistvých o 24 %.**

U dětí poklesl i počet trestných činů násilné kriminality (- 23,6 %), ale zde je předpoklad vyšší latence (např. u šikany). Naopak u mladistvých vzrostl počet trestných činů násilné kriminality o 8,8 % a mravnostní kriminality o 26,5 %. Oproti minulým rokům děti nespáchaly žádný trestný čin vraždy a mladiství pachatelé jich spáchali 5, tedy o 3 méně než v roce 2001.

Od roku 2000 každoročně klesají počty policíí evidovaných trestných činů a tento pokles je zapříčiněn poklesem především **majetkové kriminality**. U násilné byl trend poklesu nastoupen později až v roce 2005.

Hospodářská trestná činnost se v posledním desetiletí pohybuje mezi **30 000 - 40 000 evidovaných trestných činů ročně**. V roce 2009 poklesla pod hranici 30 tisíc z důvodu snížení počtu stíhaných úvěrových podvodů.

Stíhané a vyšetřované osoby jsou ukazatelem vypovídajícím nejen o počtu trestných činů, ale především o počtu objasněných trestných činů ze všech evidovaných trestných činů, tj. o trestných činech, u kterých byl policii pachatel znám nebo byl jí zjištěn. **Objasněnost se v ČR v posledních 10 letech pohybuje okolo 40 %**. Tzn., že každoročně většina pachatelů v naší republice zůstává neznámá, nezjištěná a nemůže být proto trestně stíhána a odsouzena.

Počty osob stíhaných a vyšetřovaných stagnují ještě více než počty registrovaných trestných činů. V posledních 10 letech se tak téměř nemění (pohybují se mezi 120 –130 tisíci osob ročně). Křivka stíhaných a vyšetřovaných pachatelů je ovlivňována především kriminalitou mužů (v roce 2009 tvořili muži cca 87 % ze všech známých pachatelů). U žen jsou výkyvy v ročním počtu stíhaných osob minimální. Zvýšené počty žen, stíhaných známých pachatelek v letech 2005 – 2007 jsou výsledkem vyššího trestního stíhání úvěrových podvodů.

Podle **věkového rozložení známých pachatelů** převažují v roce 2009 mezi nimi pachatelé ve **věku 20 – 30 let** (více než třetina ze všech stíhaných osob). Vysoký je podíl pachatelů ve věkových pásmech od 30 do 60 let tvoří téměř polovinu ze všech známých pachatelů.

Kriminalita mládeže dosáhla svého vrcholu stejně jako celková kriminalita v roce 1999 a od té doby dochází k radikálnímu poklesu tohoto jevu. Zvláště nápadný je pád křivky v roce 2002 (novelizován trestní zákon v části určující hranici majetkové škody z 2 000 na 5 000 Kč). Propad evidovaných trestných činů u nezletilých představoval tehdy polovinu oproti roku předchozímu. Další výrazný pokles nastal v roce 2004, kdy vešel v účinnost nový zákon o soudnictví nad mládeží. V obou případech došlo k dekriminalizaci nemalého počtu útoků proti majetku páchaných právě mládeží.

Dospělí i nedospělí pachatelé byli v uplynulých dvaceti letech stíháni a vyšetřováni především pro majetkovou trestnou činnost, která tvořila v 90. letech, jak již bylo uvedeno, více než 70 % a na konci námi hodnoceného období více než 60 % z celkového počtu registrovaných trestných činů. Převažovaly v ní krádeže. Z toho u většiny krádeží (přes 80 % krádeží nebylo objasněno) nebyl zjištěn pachatel. Tzv. známí pachatelé krádeží (tj. ti pachatelé, kteří spáchali cca 20 % evidovaných krádeží) pak představují více než pětinu ze všech v jednotlivých letech stíhaných a vyšetřovaných pachatelů. Co do četnosti zastoupení mezi všemi známými pachateli se za pachateli majetkové kriminality (všech věkových kategorií) pořadí dalších kategorií pachatelů trestných činů v průběhu sledovaného období značně měnilo.

Informace o obětech jsou nedílnou součástí informací o kriminalitě. **Počet obětí se dlouhodobě mírně zvyšoval až do roku 2004 – 2005, kdy jejich počet přesáhl 50 tisíc osob.** V letech 2006 a 2007 činil počet obětí přibližně 50 tisíc osob. V roce 2008 poklesl o necelé 2 tisíce a tento trend poklesu pokračoval i v roce 2009, kdy bylo registrováno o 351 obětí méně.

Sebevraždy patří stejně jako kriminalita mezi nejzávažnější sociálně patologické jevy. **Počet sebevražd rostl od roku 2004, kdy byl završen tento negativní trend každoročního nárůstu počtu sebevražd překročením počtu 1800** policií evidovaných sebevražd. Od toho roku nastoupil trend opačný, tedy každoroční mírný pokles, a to jak u mužů, tak i u žen, který se však v roce 2009 zastavil. Rok 2009 se tak s počtem 1743 zařadil na třetí místo, co do počtu spáchaných sebevražd.

Podíl žen mezi sebevrahy, obdobně jako u pachatelů trestných činů je nízký a neodpovídá zastoupení žen v populaci. Ženy mezi sebevrahy představují přibližně čtvrtinu. Ale je zajímavé, že v roce 2009 ženy dosáhly ve sledovaném období vrcholu v počtu spáchaných sebevražd. U mužů nejvíce sebevražd bylo v roce 2004.

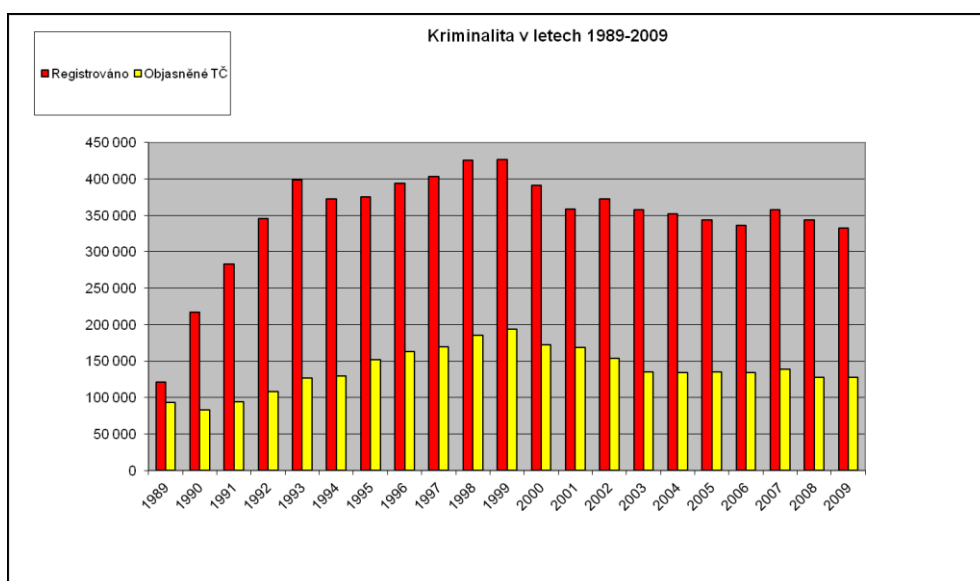
Za posledních dvacet let lze kriminální scénu ČR graficky znázornit jako pozoruhodnou křivku plnou radikálních změn, na jejímž počátku byla velká amnestie v roce 1990, která vyústila v propuštění většiny tehdy vězněných osob a omilostnění značné části stíhaných pachatelů trestných činů. Po amnestii následoval desetiletý, zpočátku skokový později pozvolný, růst registrované kriminality, a to především takové, jejíž pachatelé nebyli zjištěni. Maxima evidovaná kriminalita dosáhla v roce 1999 a následovalo téměř desetileté období

mírného poklesu a stagnace úrovně kriminality zakončené rokem 2009, kdy byla ukončena platnost trestního zákona z roku 1961.

Rok 2009 byl posledním rokem jedné, relativně dlouhé éry policejních statistik o kriminalitě. Od roku 2010 je účinný nový trestní zákoník - zákon č. 40/2009 Sb., který prakticky ruší kontinuitu statistických dat o kriminalitě v ČR, jejichž zpracování bylo metodicky upraveno již v roce 1972, a to v souvislosti se zahájením počítačového zpracování statistik policie (ESSK – Evidenčně statistický systém kriminality). U Policie ČR vstoupilo v platnost nové uspořádání sestav Evidenčně statistický systém kriminality zpracovávané Centrálou informatiky a analytických procesů služby kriminální policie a vyšetřování. Trestné činy jsou ve statistikách Policie ČR sledovány ve třech relativně samostatné kategorie nápadu trestné činnosti – přečiny, zločiny a dále i případy, které jsou kvalifikovány podle předchozího trestního zákona (č.140/1961 Sb.) a zvláště je zpracována statistická výstupní sestava porovnání s předchozím statistickým obdobím.

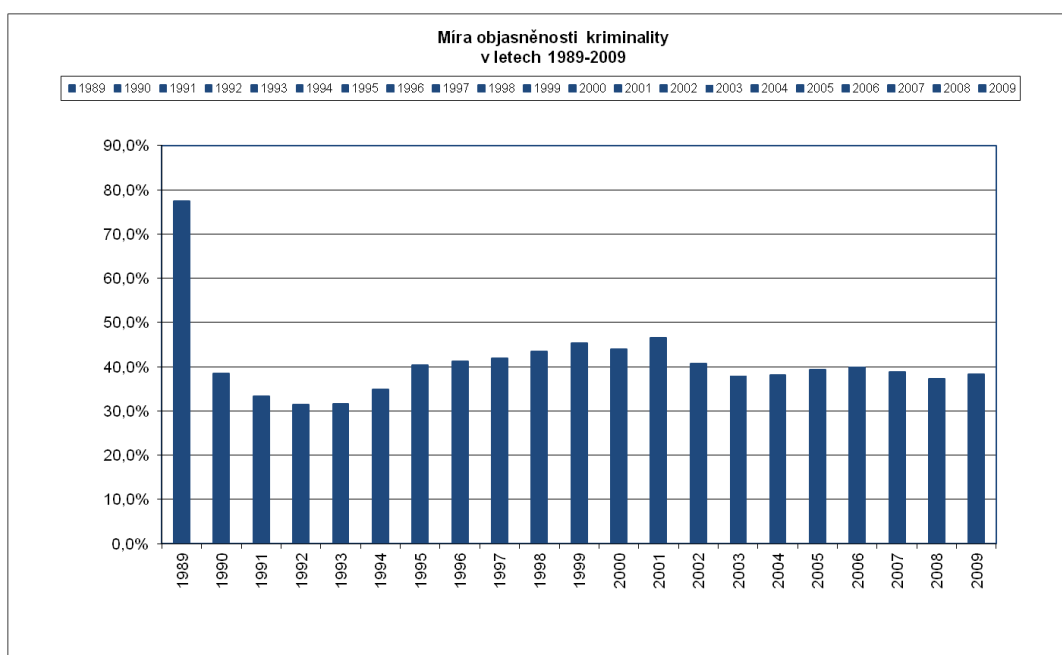
Další podstatnou změnou, která má vliv na registrovanou kriminalitu je přerozdělení krajských ředitelství policie z osmi na čtrnáct krajů a je tudíž již shodné s územním dělením ČR na vyšší územně správné celky, ke kterému došlo podle nového zákona o Policii ČR (zák. č. 273/2008 Sb.) ke dni 1. 1. 2010. Pro větší názornost vývoje kriminality v České republice je kapitola doplněna grafy a tabulkami.

Graf 1 – Kriminalita v letech 1989 - 2009

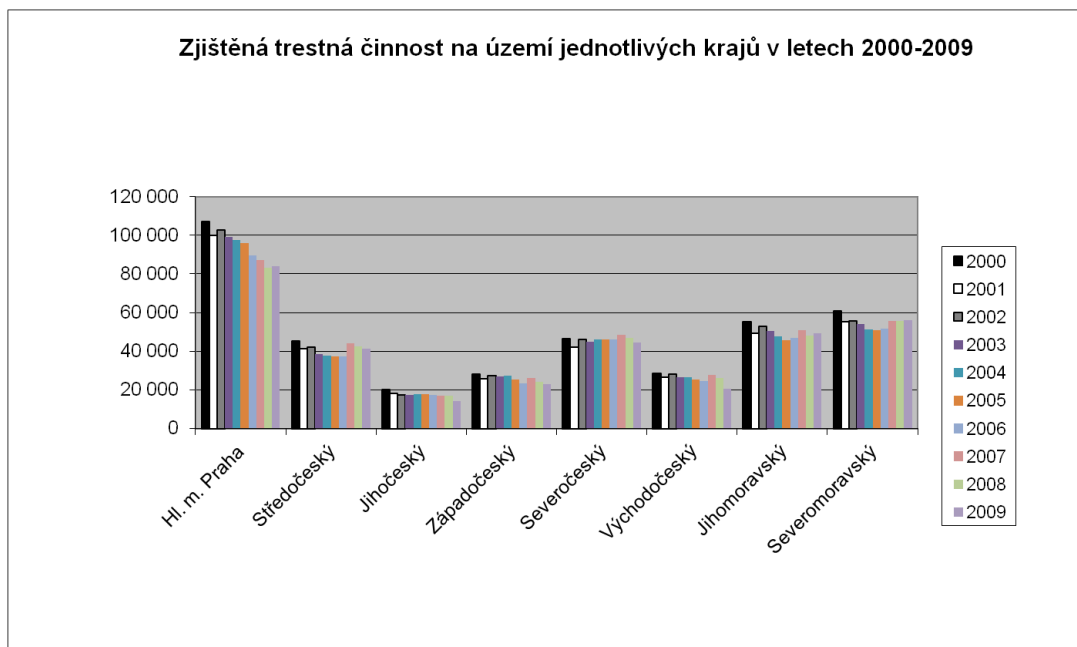
Zdroj: Vlastní zpracování.

Graf 2 – Míra objasněnosti kriminality 1989 – 2009.

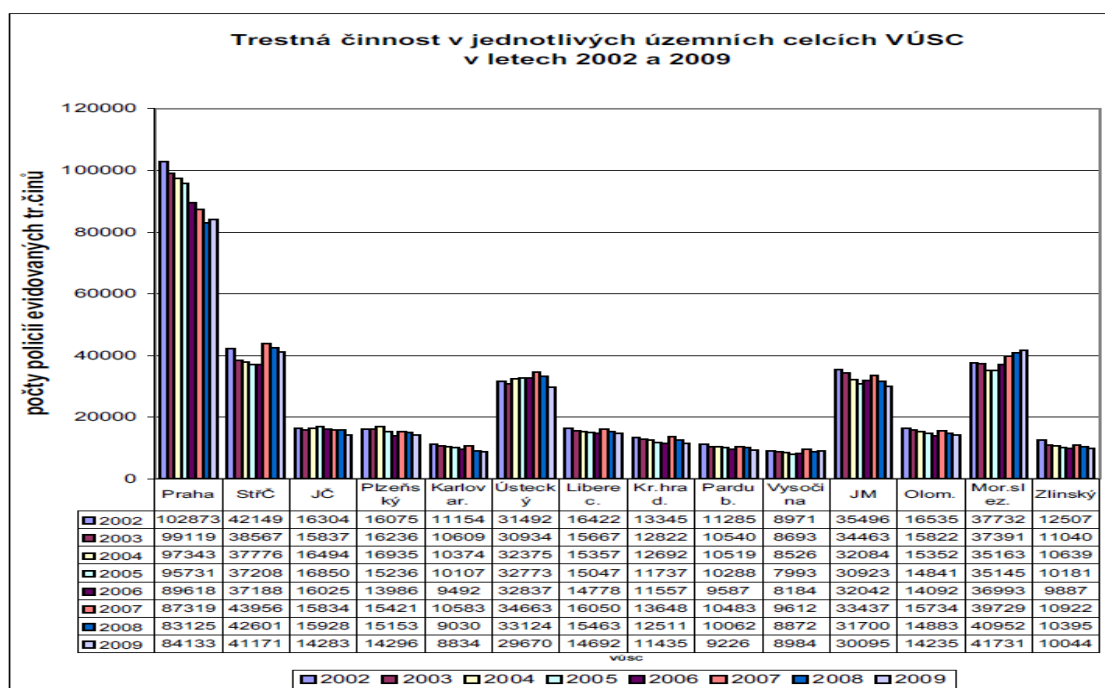
Zdroj: Vlastní zpracování.

Graf 3 – Zjištěná trestná činnost 2000 - 2009

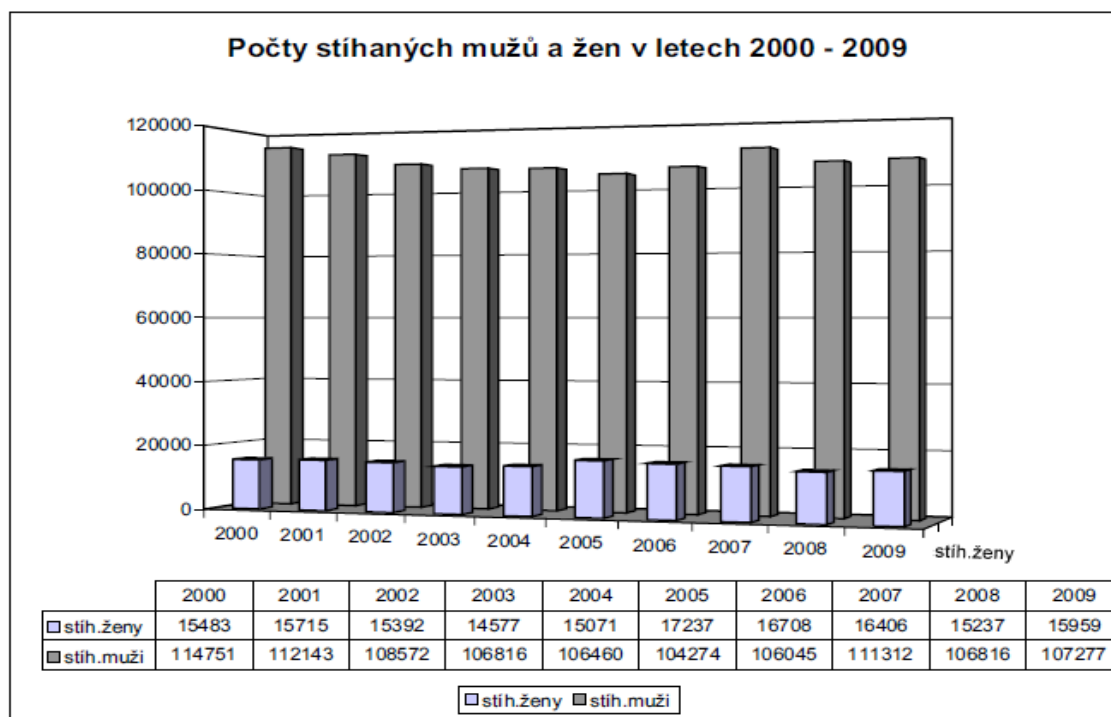
Zdroj: Vlastní zpracování.

Graf 4 – Trestná činnost v letech 2000 – 2009.

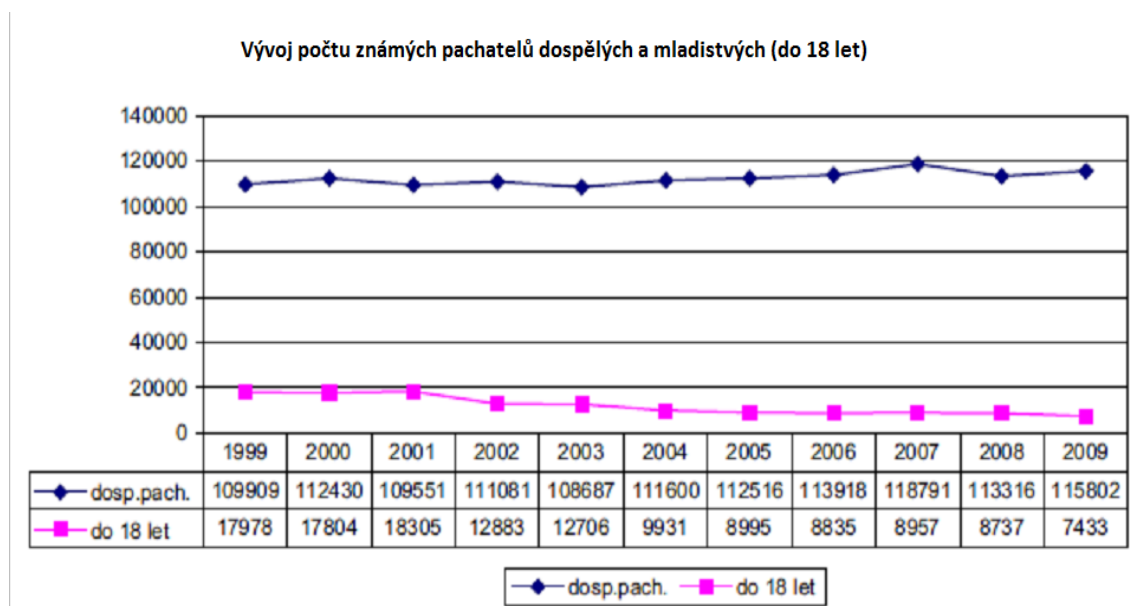
Zdroj: Vlastní zpracování.

Graf 5 – Počty stíhaných mužů a žen v letech 2000 – 2009.

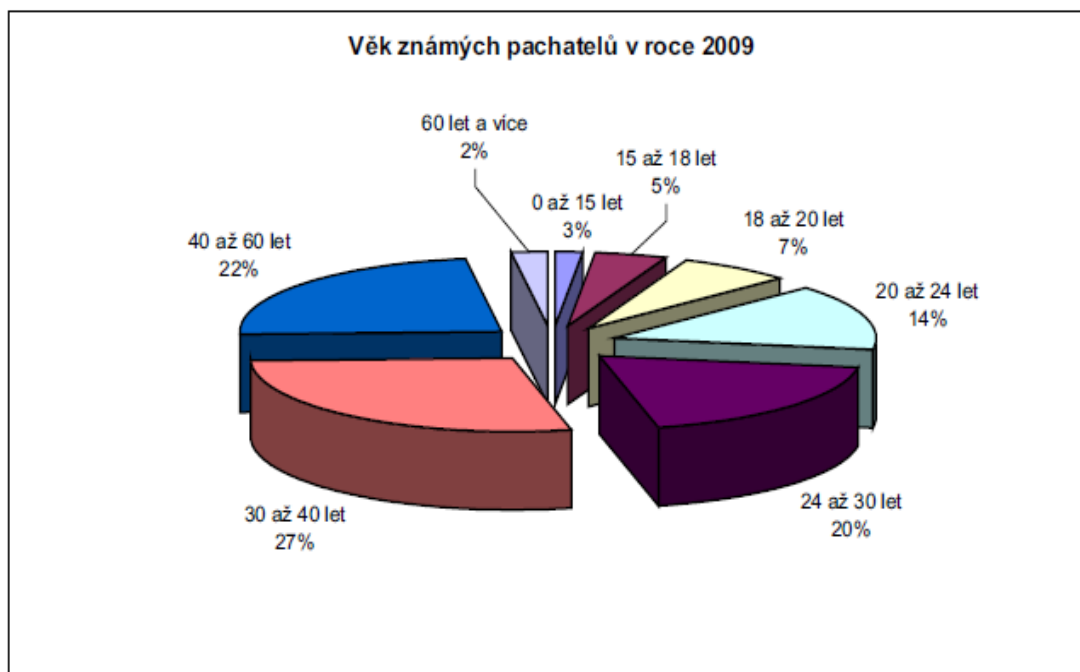
Zdroj: Marešová, A. a kol. (2010) Analýza kriminality v roce 2009 a v předchozím dvacetiletém období, Praha, IKSP.

Graf 6 – Vývoj počtu známých pachatelů dospělých a mladistvých (do 18 let).

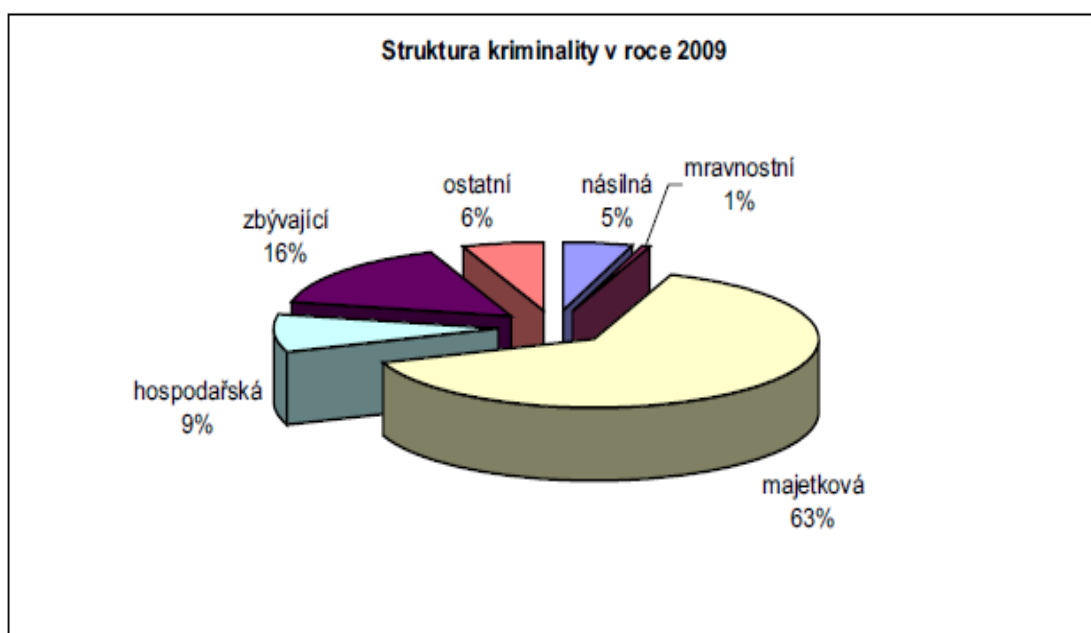
Zdroj: Marešová, A. a kol. (2010) Analýza kriminality v roce 2009 a v předchozím dvacetiletém období, Praha, IKSP.

Graf 7 - Věk známých pachatelů v roce 2009.

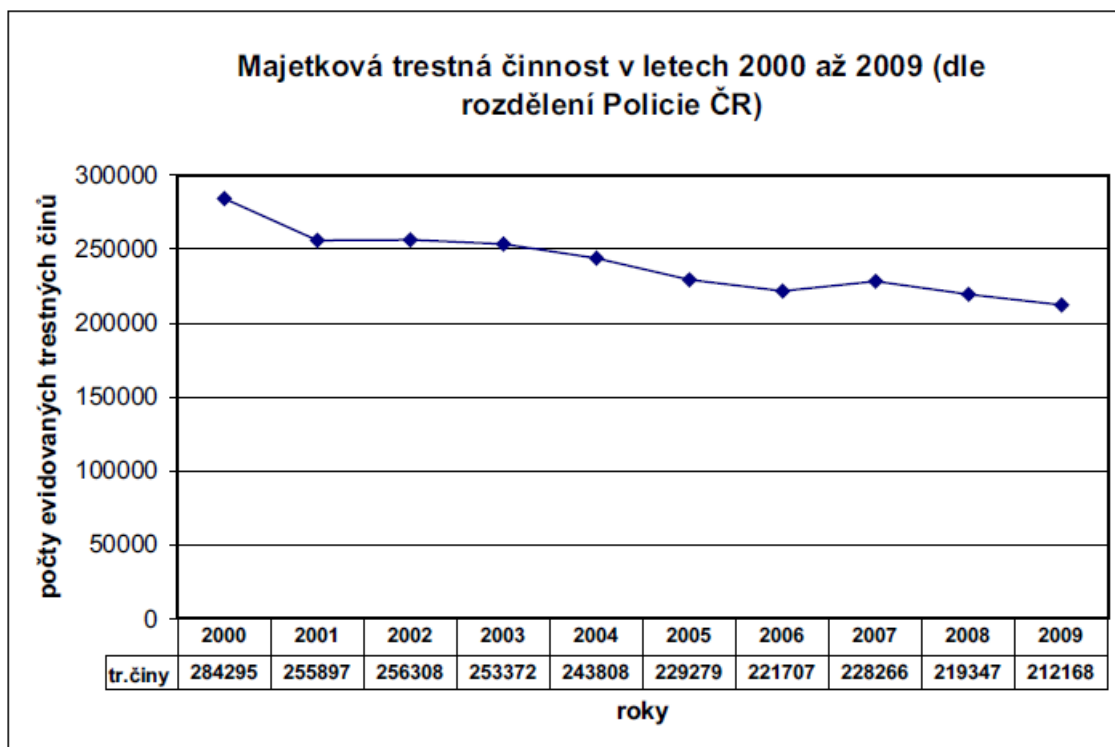
Zdroj: Marešová, A. a kol. (2010) Analýza kriminality v roce 2009 a v předchozím dvacetiletém období, Praha, IKSP.

Graf 8 – Struktura kriminality v roce 2009.

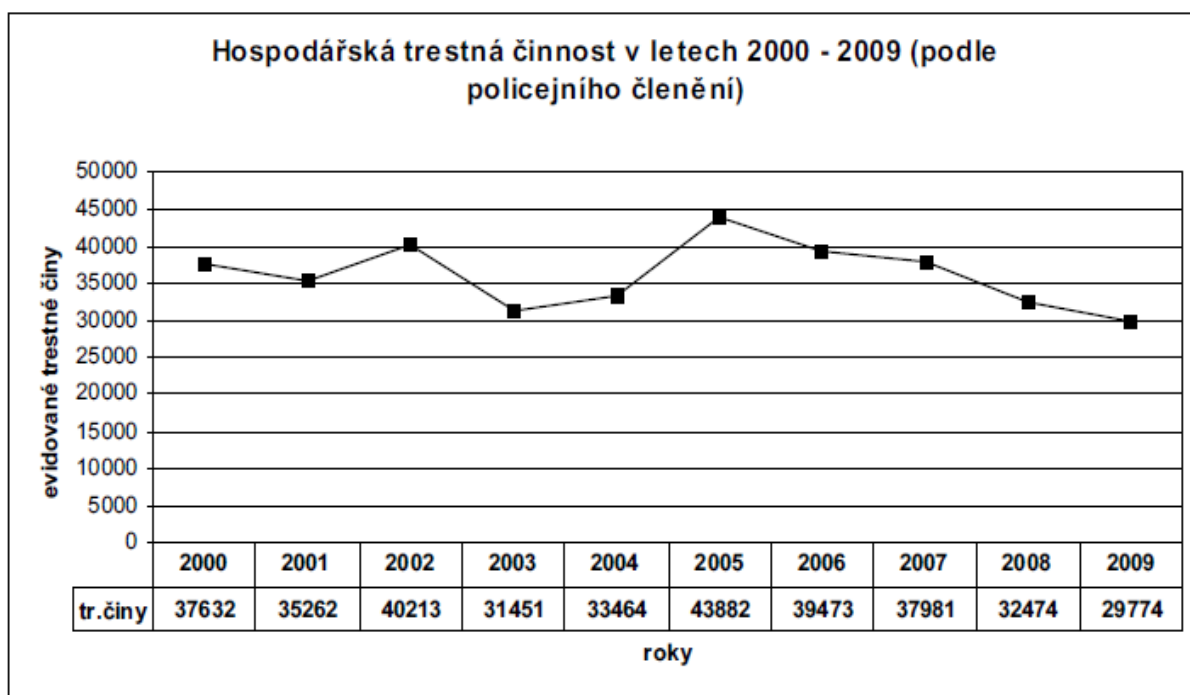
Zdroj: Marešová, A. a kol. (2010) Analýza kriminality v roce 2009 a v předchozím dvacetiletém období, Praha, IKSP.

Graf 9 – Majetková trestná činnost v letech 2000 – 2009.

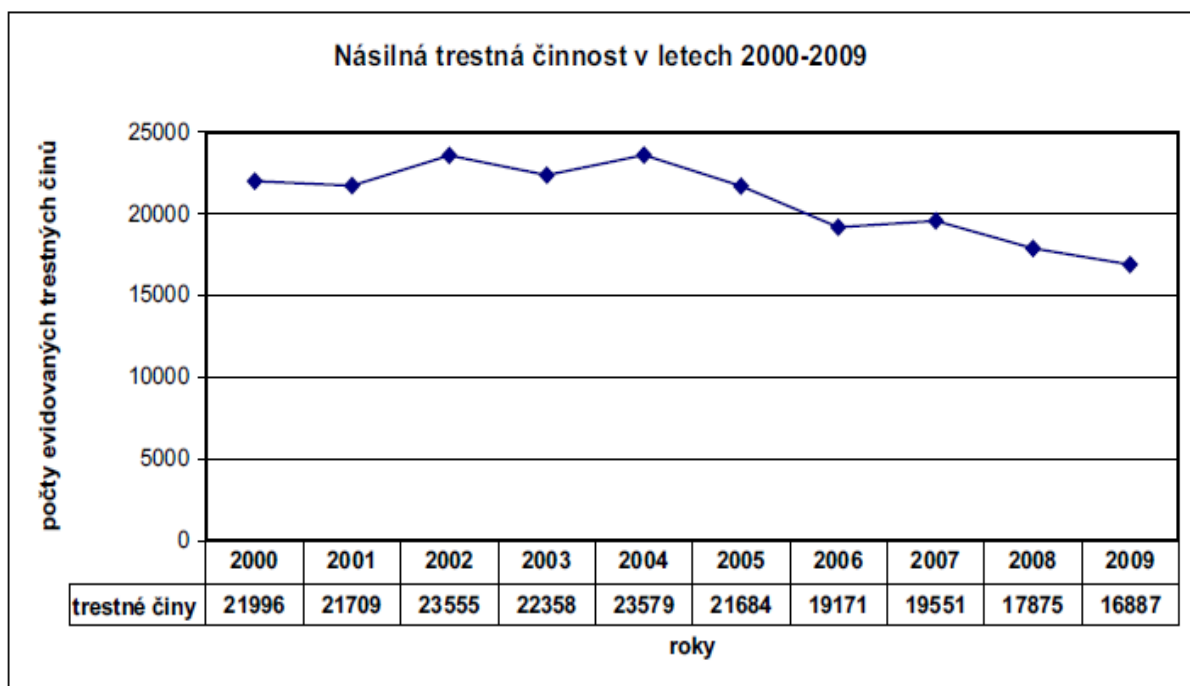
Zdroj: Marešová, A. a kol. (2010) Analýza kriminality v roce 2009 a v předchozím dvacetiletém období, Praha, IKSP.

Graf 10 – Hospodářská trestná činnost v letech 2000 – 2009.

Zdroj: Marešová, A. a kol. (2010) Analýza kriminality v roce 2009 a v předchozím dvacetiletém období, Praha, IKSP.

Graf 11 – Násilná trestná činnost v letech 2000 – 2009.

Zdroj: Marešová, A. a kol. (2010) Analýza kriminality v roce 2009 a v předchozím dvacetiletém období, Praha, IKSP.

SHRNUTÍ

Každé zkoumání začíná popisem. Chceme-li zjišťovat zákonitosti nějakého společenského jevu a zjišťovat jeho příčiny musíme takový jev nejdříve pozorovat a popsat. To platí samozřejmě i v kriminologii. Popisem kriminality se zabývá kriminální fenomenologie, kterou jsme si rozebrali v této kapitole.

KONTROLNÍ OTÁZKY

Kontrolní otázky

1. Čím se zabývá fenomenologie kriminality?
2. Vysvětlete rozdíl mezi stavem (rozsahem) a úrovní (intenzitou) kriminality.
3. Podle jakého vzorce vypočítáme index kriminality?
4. Co je struktura kriminality?
5. Co je dynamika kriminality?
6. K čemu slouží kriminologické prognózování?
7. Charakterizujte kriminalitu skutečnou, latentní a zjevnou.
8. Kde můžeme nalézt prameny informací o kriminalitě?
9. Jaké kriminální statistiky znáte?
10. Charakterizujte vývoj kriminality v ČR.

Použitá literatura

Bouřa, V. (2007) Vybrané kapitoly z kriminologie, Ostrava, PdF OU.

Kaiser, G. (1994) Kriminologie, Praha, C.H.Beck.

Kolektiv autorů (1993-2010) Kapesní ročenka kriminality, Praha, Policejní prezidium.

Kuchta, J. a kol. (1999) Kriminologie I. Část, Brno, PF MU.

Kuchta, J., Válková, H. a kol. (2005) Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck.

Madliak, J. (1998) Kriminológia, Košice, ATOM computers.

Marešová, A. a kol. (2010) Analýza kriminality v roce 2009 a v předchozím dvacetiletém období, Praha, IKSP.

Musil, S. (1995) Skutečná a latentní kriminalita, Praha, IKSP.

Novotný, O., Zapletal, J. a kol. (2008) Kriminologie, Praha, ASPI.

Vichlenda, M. (2005) Základy kriminologie, Holešov, SPŠ MV v Holešově.

Zapletal, J. a kol. (2000) Kriminologie. Díl I. Obecná část, Praha, Policejní akademie ČR.

Zapletal, J. a kol. (2000) Prevence kriminality, Praha, Policejní akademie ČR.

Zoubková, I. (2002) Kontrola kriminality mládeže, Plzeň, Aleš Čeněk.

Test

1. Kriminální fenomenologie se zabývá?
 - a) příčinami a podmínkami kriminality
 - b) stavem, strukturou a dynamikou kriminality**
 - c) kontrolou kriminality
 - d) pachatelem a obětí kriminality

2. Pod pojmem úroveň kriminality rozumíme?
 - a) celkový počet trestných činů na určitém území v určitém čase
 - b) výskyt trestné činnosti v absolutních číslech
 - c) rozsah kriminality poměřený četností možných nositelů tohoto jevu**
 - d) počet pachatelů na určitém území v určitém čase

3. Struktura kriminality je ukazatel?
 - a) ilustrativní
 - b) kvantitativní
 - c) kvalitativní**
 - d) historický

4. Jaké kriminální statistiky znáte?
 - a) policie, státního zastupitelství, soudů, vězeňské služby**
 - b) ministerstva vnitra, ministerstva spravedlnosti, ministerstva obrany
 - c) policejního prezidia, nejvyššího státního zastupitelství, soudů
 - d) policie, státního zastupitelství, soudů, justiční stráž

5. Jaká kriminalita je podchycena v kriminálních statistikách?
 - a) skutečná
 - b) latentní
 - c) zjevná**
 - d) prognózovaná

4 ETIOLOGIE KRIMINALITY

VÝSTUPY Z UČENÍ		
Po prostudování textu		
Budete umět:		<i>Budete umět</i>
✓ Definovat příčiny, podmínky a kriminogenní faktory kriminality. ✓ Vysvětlit pojem kriminogenní situace.		
Získáte:		<i>Získáte</i>
✓ Přehled o dělení kriminogenních faktorů. ✓ Znalosti o významu kriminální etiologie.		
Budete schopni:		<i>Budete schopni</i>
✓ Charakterizovat kriminogenní faktory v oblasti biologické, psychologické a sociální. ✓ Objasnit podstatu kritické kriminologie.		

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

KLÍČOVÁ SLOVA

- kriminální etiologie,
- příčiny a podmínky kriminality,
- kriminogenní faktory,
- kriminogenní situace,
- kritická kriminologie.

4.1 Vymezení základních pojmů

Kriminologie **etiologická** se orientuje na zkoumání **příčin a podmínek** kriminality. Tedy zkoumá ta fakta, bez kterých by kriminalita jako individuální či hromadný sociální jev nevznikla.

Názory na příčiny a podmínky kriminality procházejí dlouhodobým vývojem a nejsou jednoznačné, protože kriminalita je společenský multifaktorově podmíněný jev, jehož poznání je závislé na získání dostatečného množství kvalitních informací.

Příčinný vztah můžeme dělit na:

- ✓ **filozofickou příčinnost** – objektivní spojitost mezi dvěma jevy, kdy jeden jev (příčina) za existence určité podmínky vyvolává, způsobuje vznik jiného jevu (následek);
- ✓ **trestněprávní příčinnost** – příčinná souvislost, při které protiprávní jednání příčinou a výsledkem tohoto jednání je trestněprávní následek;
- ✓ **kriminologickou příčinnost** – objasňování příčin jednotlivých (konkrétních) trestných činů a zároveň i objasňování příčin kriminality jako hromadného jevu.

Na rozdíl od přírodních jevů, kde je příčina vesměs snadněji poznatelná, v oblasti sociálních jevů není přímočará souvislost mezi příčinou a následkem. Je to dáno tím, že na sociálních jevech se podílejí jednotlivci i skupiny lidí nadaných vědomím i různou mírou a kvalitou osobnostních vlastností. V důsledku toho nabývá působení příčin pravděpodobnostní charakter. Navíc příčin, které zde působí, je zpravidla více a zločinnost je tedy výsledkem **multifaktorového působení příčin**.

Za **podmínku** trestné činnosti považujeme zejména okolnosti, které usnadňují příčině její působení. Mezi podmínkou a příčinou je i užší vzájemně zaměnitelný vztah a vztah vzájemně se podmiňující. Např. neřešená podmínka kriminality se může stát příčinou (nezajištěný objekt) a naopak (neúčinný trest může vyvolat recidivní trestnou činnost).

Při zkoumání příčin kriminality se vychází z toho, že trestný čin je výsledkem vztahu (interakce) mezi **člověkem jako subjektem** a různými objekty jeho prostředí. **Předmětem útoku** může být člověk, hodnoty jím vytvořené (materiální, duchovní) nebo mu dané (příroda).

Zatímco konkrétní trestný čin se jeví jako produkt kombinace vlivů osobnostních a situačních, u kriminality jako souhrnu trestných činů vystupuje určující role prostředí markantně do popředí. Kriminologický výzkum postupuje od zkoumání jedinečných jevů (konkrétních trestných činů) k odhalování obecnějších zákonitostí vlastních kriminalitě. Poznání a analýza příčin kriminality jsou východiskem pro činnost orgánů usilujících o kontrolu a prevenci kriminality.

Při získávání informací o příčinách kriminality nelze vycházet jen z teoretických poznatků, ale také z poznatků a zkušeností získaných v konfrontaci s kriminální realitou. Je třeba využívat nejen informací kriminální statistiky, ale také provádět interdisciplinární výzkum.

V moderní kriminologii se pro účely zkoumání příčin kriminality i její kontroly zdůrazňuje vedle osobnosti pachatele a oběti nutnost studia kriminogenní situace. Za **kriminogenní situaci** jsou považovány všechny zvláštnosti společenského i přírodního prostředí ve vztahu k prostoru a času, které usnadňují nebo doprovázejí vznik trestného činu.

Kriminogenní situace mohou existovat objektivně bez jakéhokoliv přičinění pachatele či oběti nebo mohou být úmyslně či neúmyslně pachatelem nebo obětí navozeny. Délka trvání takové situace může být velmi různá.

Kriminogenní situace má velmi různorodý charakter podle druhů trestných činů, např. příznivá situace pro krádež automobilu bude jiná než pro vyloupení banky nebo výtržnost. Také pokud jde o obdobný charakter trestné činnosti, bude se míra příznivosti kriminogenní situace lišit podle místa (např. u vloupání bude záležet na tom, zda se objekt nachází v centru města nebo na samotě). Obdobně je to i s časem (noční doba, období dovolených).

Dále ovlivňuje stupeň příznivosti kriminogenní situace řada sociologických faktorů, např. ochota lidí angažovat se ve věcech veřejných, míra solidarity v daném společenství, migrace obyvatelstva a další.

Zkoumání kriminogenních situací nebyla dosud věnována v kriminologii náležitá pozornost. Význam tohoto studia v těsné spolupráci s kriminalistikou se v poslední době stále více prosazuje a uplatňuje při řešení problémů kriminality (např. J. Hlava: Kriminální situace. Bratislava: APZ, 1998).

V kriminologii se často vedle příčin a podmínek kriminality zkoumají tzv. **kriminogenní faktory**. Nazývají se tak rizikové činitele (příčiny, podmínky), kteří vyvolávají, usnadňují nebo podporují páchaní trestných činů. Jako kriminogenní faktory se vyskytují jevy, které v daném případě mají spíše charakter záměru, pohnutky či motivace spáchat trestný čin.

Třídění kriminogenních faktorů je velmi různorodé. S rozvojem poznání behaviorálních věd (věd o člověku a jeho chování) přibývají poznatky o kriminogenních faktorech na jedné straně, ale na druhé straně přibývají i rizikové kriminogenní faktory, které vycházejí ze stavu společnosti, její ekonomiky, nových úkolů atd.

Třídění kriminogenních faktorů

a) podle úrovně zkoumání:

- ✓ **konkrétní** - postihující příčinné souvislosti individuálního trestného činu;
- ✓ **zvláštní** - typické pro určité skupiny a kategorie trestných činů;
- ✓ **obecné** - postihují kriminalitu jako hromadný jev.

V reálných situacích se ovšem jednotlivé úrovně nedají přesně oddělovat, protože se jejich působení prolíná a prostupuje.

b) dále můžeme rozlišovat faktory:

- ✓ **subjektivní** - individuální osobnostní (faktory spočívající v psychických a fyzických vlastnostech, v chování jedince);
- ✓ **objektivní** - sociální (v užším smyslu - rodina, škola, v širším smyslu - celospolečenské měřítko).

V praxi se však jednotlivé druhy kriminogenních faktorů prolínají, protože trestná činnost je podmíněna multifaktorově.

4.2 Kriminogenní faktory v oblasti biologické a psychologické

Člověk je ve své biologické podstatě postižen různými poruchami, které mu ztěžují začlenění do společnosti, uspokojování jeho základních potřeb a na základě toho může docházet k páchání trestné činnosti. Některé poruchy mohou být vrozené (chromozomální aberace), jiné získané během života (endokrinologické poruchy).

Biologicky a fyziologicky podmíněné zvláštnosti osobnosti pachatele bývají častými faktory násilné a mravnostní kriminality (např. sexuální deviace nacházejí často vyústění v různých formách nepřírozeného sexuálního pudu, jsou často provázeny sadismem a někdy končí vraždou).

V rámci faktorů psychologické a sociálně psychologické povahy se zkoumají např. duševní poruchy, závažný deficit inteligentu, ale i další psychologické faktory, jako je úroveň emocí, citů a jiné osobnostní zvláštnosti, které ztěžují začlenění jedince do společnosti. Některé psychologické vlastnosti mají úzkou vazbu na úroveň sociálního prostředí, ve kterém jedinec vyrůstal a kde se naučil zvládat nepříznivé osobnostní vlastnosti nebo kde je naopak posílil.

Se zvláštnostmi psychiky, často ve spojení s biologickými poruchami, se setkáváme nezdědka u násilné kriminality. Jde o některé osobnostní vlastnosti pachatelů, jako jsou např. cholerické povahové rysy, snížená schopnost sebekontroly, impulsivnost.

Nezanedbatelnou roli hrají zde i návykové látky, které často fungují jako katalyzátor negativních osobnostních vlastností, zejména nastartování na agresivní jednání v konkrétních situacích.

4.3 Kriminogenní faktory v oblasti sociální

K příčinám a podmínkám kriminality v oblasti sociální se řadí především faktory, které vyplývají z **výchovného působení na jedince v rodině, ve škole, na pracovišti i v celospolečenském měřítku**. V procesu socializace (výchovy, sociálního učení) si jedinec osvojuje návyky, vědomosti a dovednosti nezbytné pro jeho život ve společnosti. Probíhá-li tento proces bez vážnějších poruch a výkyvů, pak se člověk stává sociálně způsobilým. V opačném případě je jeho připravenost na život snížena a může se projevit i selháním v některých sociálních funkcích až po vyústění v trestnou činnost.

Proces socializace je podmíněn zejména **kontrolou vnější** realizovanou zejména složkami, které se na tomto procesu podílejí, přičemž neformální vnější kontrola je realizována např. rodinou, skupinou vrstevníků, spolupracovníky, zatímco formální vnější kontrola se uskutečňuje prostřednictvím oficiálních institucí, např. policií, školou. Kromě kontroly vnější existuje i **kontrola vnitřní**, která má rovněž různorodý charakter (např. nespáchá trestný čin, protože má strach před následky, dodržování pravidel je výhodnější). Vyšší úroveň zábran představuje pak úcta k autoritě a právní vědomí.

Také na základě viktimologických výzkumů bylo zjištěno, že např. lehkomyšlnost, neopatrnost či provokace ze strany oběti může přispět k trestnému činu. Např. podnikatel, který se vychloubá, vyzrazuje své podnikatelské záměry a finanční úspěchy, může vyvolat u jiných zájem, jak se těchto hodnot zmocnit. Rovněž tak člověk se sklony ke konfliktům, a to verbálním a fyzickým, se může nakonec stát sám obětí. Také vyzývavé ženy nebo stopařky se snadněji stávají oběti násilností.

Výchova člověka se uskutečňuje za spolupůsobení celého systému výchovné činnosti státních i společenských složek po celý život člověka. Rozhodující význam je však přikládán rodině jako základní sociální skupině. Rodinná výchova má jednoznačně stěžejní úlohu při

formování jedince. Rodina reguluje základní potřeby dítěte (emociální, výchovné, ekonomické) a vytváří se v ní vztah mezi rodiči a dětmi, kdy dítě přebírá od rodičů jejich hodnoty a formy chování. Neplní-li rodina své funkce, může to mít závažné následky na chování dítěte často vyúsťující až v trestnou činnost. Kriminalita mládeže je potenciální základnou pro celkový růst kriminality. O tom svědčí i prekriminalita (dětská delikvence), na níž se nejčastěji podílejí děti trpící nedostatkem citového vztahu ze strukturně či funkčně narušených rodin. Mimořádný význam rodiny vyplývá i ze skutečnosti, že rodina je jednotkou odrážející různé společenské problémy, jako je životní styl, bydlení, zaměstnanost. Do jejího prostředí se prakticky promítá ekonomický, společenský a kulturní život společnosti a vliv společnosti na děti se uskutečňuje především prostřednictvím rodiny.

Samozřejmě také **škola** patří mezi významné činitele ve výchovném působení. Nebylo jednoznačně prokázáno, že by se školní prostředí delikventních a nedelikventních dětí a mladistvých výrazně odlišovalo, respektive že by nedostatky ve školní výchově podněcovaly kriminalitu. Spíše se poukazuje na nevyužité možnosti ke zvýšení výchovného působení školy a na zanedbávanou občanskou, mravní a právní výchovu. Nežádoucí dopad také mívá nesprávné vyřizování kázeňských přestupků, když dojde k nespravedlivému potrestání nebo uniknutí viníka.

Dětská delikvence bývá často umožněna též lhostejností či nezájmem veřejnosti, případně nevhodnými příklady dospělých. Nejen negativní příklady protisociálního chování, ale i jeho přehlížení dospělými má negativní dopady.

Pro rozvoj osobnosti mladého člověka a formování jeho životní orientace má značný vliv **pracovní kolektiv**. Pracovní nekázeň, nedůslednost, neohospodárnost a hlavně nedostatek kontroly může často vést až k delikventnímu jednání. Práce a zaměstnání umožňují docílit pocit uspokojení, seberealizace a zvýšení sebevědomí. Pracovní činnost je pro většinu lidí nezbytným zdrojem příjmů k uspokojování nejrůznějších potřeb a zájmů. Je skutečností, že nezaměstnanost zejména mladých lidí představuje významný kriminogenní faktor, na který poukazuje řada kriminologických výzkumů.

Nezanedbatelný vliv mají také **neformální organizace** (dobrovolné, zájmové) a způsob trávení volného času. Neúčinnost vlivu rodiny a školy bývá mnohdy doprovázena zesíleným vlivem živelně vytvořených skupin, v nichž se objevují protiprávní normy chování, které nezdědka přerůstají v trestnou činnost. V současnosti, kdy narůstají poruchy ve fungování

rodiny, sílí i působení negativních podmínek rodinné výchovy. K tomu stavu přispívají i masové sdělovací prostředky a „umělecká díla“ propagující násilí nevázaný sex apod. (napodobování vzorů).

Kriminogenní faktory v **oblasti kulturní** úzce souvisejí s oblastí výchovy. Výsledkem jejich působení je i určitý systém **životních hodnot** a jejich preference. Vedle rodiny a školy ovlivňují jejich tvorbu i celý systém společenských institucí, principy společenské morálky a její praktické uskutečňování (např. náboženství).

Po roce 1989 se lidé zcela nepřipraveni ocitli v podmínkách otevřené společnosti. Do popředí se dostala snaha co nejrychleji zbohatnout a dosáhnout úspěchu, přičemž úspěch byl ztotožňován buď s mocenským postavením, nebo se získáním materiálních statků. Na jedné straně vznikla úspěšná podnikatelská vrstva, na druhé straně velké skupiny lidí klesají na nižší životní úroveň, než na jakou byli po řadu let zvyklí. Tato situace vede u části populace při nedostatku vnitřních zábran k napodobování úspěšných vzorů často za pomoci kriminálního jednání. Stav pasivity vyvolaný komunistickým režimem byl vystřídán dehumanizací společenských vztahů, uvolněním emocí, pudů a egoismu. Nejcennější morální vlastnosti a hodnotové systémy se budují dlouho, ale k rozšíření těch nežádoucích stačí krátké období.

Neméně významné jsou kriminogenní faktory v **oblasti politické a ekonomické**. Politika ovlivňuje celý společenský život, zejména tvorbu a realizaci práva, ekonomické podmínky života společnosti i výchovný systém a to buď pozitivním, nebo negativním způsobem. Negativní působení politiky pak může vyvolat sociální nepokoje vedoucí až k protiústavní činnosti, rasismu, terorismu, ale také k násilné a majetkové trestné činnosti a celkovému růstu kriminality. Z historie jsou známy i případy zneužívání moci přímo státními nebo politickými orgány (např. kult osobnosti aj.).

Velmi významným politickým faktorem je i **právní řád státu**. Předlistopadové období se vyznačovalo nízkou úrovní právního vědomí občanů, neboť předchozí režim zákony často obcházel. Osvojování si právního vědomí v současné době je komplikováno již zmiňovanou nízkou úrovní vědomí mravního.

Negativně působí četné mezery v legislativě, které poznamenaly řadu odvětví našeho života, především však privatizační proces. Právní řád se po roce 1989 podstatně změnil, došlo k přijetí celé řady nových zákonů a obrovské novelizaci původních právních norem.

Právní řád se stával nepřehledným, chaotickým a ve společnosti se rozrůstal despekt k právu a zákonům, což ještě více oslabilo otřesené právní vědomí. Odborníci upozorňovali, že přestože je takový stav svým způsobem příznačný pro každé období převratných společenských změn, nebude-li se proces přeměny uskutečňovat s přísným respektováním zákonných pravidel, nepřispěje k jistotě vlastnických ani jiných vztahů, ani k vytvoření funkčního tržního hospodářství, ale naopak povede jen k dalšímu růstu kriminality. Postupně se odstraňují největší rozpory a mezery v právním řádu a přesto, že rekodifikace právních norem není dokončena, je v současné době náš právní řád v podstatě stabilizován. Nesystémový přístup v budování právního řádu počátkem devadesátých let však jednoznačně přispěl k růstu kriminality

Rovněž rozsáhlá amnestie prezidenta republiky v roce 1990 podnítila vzestup kriminality. Vedla téměř k vyprázdnění věznic a na veřejnosti se vytvořila atmosféra pocitu tolerance k páchání trestné činnosti. K tomu přispěla i skutečnost, že policie postrádala potřebnou autoritu a důvěru občanů. Policii opouštěla řada odborníků a neměla ani materiální a technické vybavení, aby mohla nápor kriminality zvládnout.

Také **liberalizace cestování a uvolnění mezinárodních vztahů** ovlivnilo kriminalitu. Otevřely cestu především ruským, ukrajinským, balkánským, bulharským a čínským mafím, s nimiž se snaží zločinecké skupiny občanů naší republiky spolupracovat zejména při krádežích a pašování motorových vozidel, starožitností, drog, zbraní a jaderného materiálu. Na vysokém stupni organizovanosti je rovněž převádění cizinců bez dokladů přes hranice, kuplířství a obchodování se ženami.

Oblast **ekonomiky** bývá širokým polem vzniku a působení celé řady kriminogenních faktorů. Předčasná dekriminlizace činů spočívajících v neodpovědném nakládání se státním majetkem a úplné zhroucení kontrolních mechanismů byly hlavní příčiny, které umožnily téměř bezrizikové obohacení jednotlivců i skupin hospodářských pracovníků státních podniků nebo pseudoakciových společností na úkor společenského vlastnictví.

Přechod na tržní hospodářství přinesl i nové formy páchání hospodářské kriminality. Jedná se především o hospodářské podvody (daňové, úvěrové, pojišťovací apod.), dále trestné činy proti hospodářské soutěži (nekalá soutěž, klamná inzerce, porušování autorského práva apod.), trestné činy charakteru zpronevěry, korupce, vyplácení neoprávněných příjmů, devizové a celní delikty a další.

Z hlediska poznání příčin a podmínek trestné činnosti je nezbytné věnovat pozornost také oblasti organizace, řízení a kontroly. Jakékoliv nedostatky mohou vyvolat poruchy v informačním toku a tím i znesnadnit či znemožnit kontrolu, což pak umožňuje jedincům i skupinám této situace využít k páčání trestné činnosti.

Čím dál větší pozornost zasluhují i faktory vyplývající z technického rozvoje. Např. růst výrobních, ale především spotřebních technických prostředků (elektronika, počítače) rozšířil počet objektů zájmu delikventů stejně jako originální a efektivní technologie, zejména informačních a řídicích procesů, které přinášejí mnohem rafinovanější způsoby trestné činnosti (počítačová kriminalita), ale na druhé straně i technicky dokonalejší prostředky ochrany proti zločinu.

4.4 Tradiční kriminologie etiologická a nová kriminologie kritická

Tradiční kriminologie etiologická orientující se na příčiny a podmínky kriminality zkoumá příčiny zločinnosti neboli ty skutečnosti, které vyvolávají jako svůj účinek právě kriminalitu. Jinak řečeno, zkoumá ta fakta, bez kterých by kriminalita jako individuální, skupinový či hromadný sociální jev nevznikla. Kromě toho musí sledovat též příčiny těchto příčin neboli podmínky kriminality, které samy o sobě zločinnost nevyvolávají, ale pouze umožňují působení přímých příčin kriminality.

Kritická kriminologie se zabývá v první řadě kritikou kriminologie etiologické a svým vlastním přístupem sleduje určitou kritiku společnosti, která tuto kriminalitu produkuje. Podle ní kriminalitu neprodukují individua označená jako pachatelé, nýbrž orgány sociální kontroly. Zatímco etiologická kriminologie klade otázky typu: „Kdo se stává zločincem? Jak se jim stal?“ se kritická kriminologie ptá: „Za jakých okolností je udělována etiketa pachatel? Jakým způsobem ovlivní tato stigmatizace jeho osobnost? Jakým způsobem na toto stigma reagují ostatní?“. To vlastně znamená, že se již nezkoumají příčiny deviantního jednání, nýbrž příčiny, které podmiňují kriminalizaci, tzn. označení určitého jednání za kriminálního. Předmětem výzkumného zájmu kritické kriminologie je tedy proces kriminalizace (eventuálně dekriminlizace) jeho příčiny, podmínky.

Takovýto pohled na kriminalitu ovšem vypovídá pouze o tom, proč je určité jednání trestné. Nic však neříká o tom, proč toto trestné jednání bylo vůbec spácháno, a to je především úkol kriminologie, nepochybně kriminologie etiologické.

Harmonické soužití v každém lidském společenství předpokládá mimo jiné i dodržování vnějších pravidel regulujících chování členů společnosti. Taková pravidla se tvoří v dlouhodobém procesu historického vývoje a nejsou vyjádřena jen psanými normami, ale i nepsanými pravidly lidského chování a morálky. Jejich dodržování bývá podle okolností chváleno, odměňováno a porušování sankcionováno. Ty normy, které jsou nejdůležitější pro život společnosti, jsou zpravidla prosazovány státem prostřednictvím příslušných orgánů formální kontroly. Velmi důležitá je však i existence neformální kontroly ze strany veřejného mínění, která se odráží v úrovni kriminální citlivosti občanů.

Právní stát, ke kterému směřujeme, se musí postarat, aby se kriminalita nevymkla z jeho kontroly a nenarušila základy naší pluralitní demokracie. Své důležité místo zde má i kriminologie, k jejímž významným úkolům patří permanentní analýzy příčin a podmínek kriminality jako východisko k prognózování vývoje kriminality a k zaměření preventivních aktivit.

SHRNUTÍ

Chceme-li kriminalitu účinně kontrolovat, musíme poznat její příčiny a podmínky respektive kriminogenní faktory. To není jednoduchá záležitost, protože kriminalita bývá zpravidla výsledkem působení více příčin najednou. Tato kapitola by Vám měla sloužit k základní orientaci v problematice a pochopení významu etiologie kriminality.

KONTROLNÍ OTÁZKY

Kontrolní otázky

1. Čím se zabývá kriminální etiologie?
2. Jak můžeme definovat příčiny a podmínky kriminality?

3. Co jsou kriminogenní faktory?
4. Co jsou kriminogenní situace?
5. Charakterizujte kriminogenní faktory v oblasti biologické a psychologické.
6. Rozeberte kriminogenní faktory v oblasti sociální.
7. Jakou teorii hlásá kritická kriminologie?

DALŠÍ ZDROJE

Použitá literatura

Kaiser, G. (1994) Kriminologie, Praha, C.H.Beck.

Komenda, A. (1999) Sociální deviace. Historická východiska a základní teoretické přístupy, Olomouc, PF UP.

Koudelková, A. (1995) Psychologické základy delikvence, Praha, VICTORIA PUBLISHING.

Kuchta, J. a kol. (1999) Kriminologie, I. část, Brno, PF MU.

Kuchta, J., Válková, H. a kol. (2005) Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck.

Madliak, J. (1998) Kriminológia, Košice, ATOM computers.

Mühlepachr, P. (2001) Sociální patologie, Brno, PdF MU.

Neumann, J. (1998) Základní kriminologické školy a směry, Praha IKSP.

Novotný, O., Zapletal, J. a kol. (2008) Kriminologie, Praha, ASPI.

Vichlenda, M. (2005) Základy kriminologie, Holešov, SPŠ MV v Holešově.

Zapletal, J. a kol. (2000) Kriminologie. Díl I. Obecná část, Praha, Policejní akademie ČR.

Test

1. Kriminální etiologie zkoumá?
 - a) příčiny podmínky kriminality
 - b) stav, strukturu a dynamiku kriminality**
 - c) osobnost pachatele
 - d) osobnost oběti

2. Za podmínky kriminality považujeme?
 - a) příčiny konkrétních trestných činů
 - b) interakce mezi pachatelem a obětí
 - c) okolnosti, které usnadňují příčině její působení**
 - d) zvláštnosti společenského a přírodního prostředí

3. Jak můžeme dělit kriminogenní faktory podle úrovně zkoumání?
 - a) primární, sekundární a terciární
 - b) individuální a skupinové
 - c) konkrétní, zvláštní a obecné**
 - d) subjektivní a objektivní

4. Co jsou kriminogenní situace?
 - a) zvláštnosti společenského i přírodního prostředí ve vztahu k prostoru a času, které doprovázejí vznik trestného činu**
 - b) rizikové činitele, kteří vyvolávají, usnadňují nebo podporují páchaní trestných činů
 - c) okolnosti a situace, které usnadňují příčině její působení
 - d) okolnosti objasňující proč došlo ke spáchání konkrétního trestného činu nebo i kriminality jako hromadného jevu

5. Kritická kriminologie kritizuje v první řadě?
 - a) kriminální fenomenologii
 - b) kriminální etiologii**
 - c) klinickou kriminologii
 - d) viktimologii

5 OSOBNOST PACHATELE

VÝSTUPY Z UČENÍ		
Po prostudování textu		
Budete umět:		<i>Budete umět</i>
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Vysvětlit jak kriminologie chápe osobu pachatele; ✓ Definovat pojem osobnost pachatele; ✓ Popsat nevývojový přístup; 		
Získáte:		<i>Získáte</i>
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Přehled o přístupech k osobnosti pachatele orientované primárně na jedince; ✓ Orientaci v přístupech k osobnosti pachatele orientované primárně na vlivy prostředí; ✓ Znalosti o kriminální recidivě; 		
Budete schopni:		<i>Budete schopni</i>
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Charakterizovat psychologickou definici osobnosti pachatele a její složky; ✓ Rozebrat přístupy k osobnosti pachatele orientované na jedince v sociálním prostředí. 		
ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU		

KLÍČOVÁ SLOVA

- pojetí osoby pachatele v kriminologii;
- psychologická definice osobnosti;
- typologie pachatelů;
- přístupy k osobnosti pachatele orientované primárně na jedince;
- přístupy k osobnosti pachatele orientované primárně na vlivy prostředí;
- přístupy orientované na jedince v sociálním prostředí;
- nevývojový přístup k osobnosti pachatele;
- kriminální recidiva.

5.1 Problematika osobnosti pachatele v kriminologii

Pachatel trestného činu je objektem zájmu několika vědních disciplín, především trestního práva hmotného i procesního, kriminalistiky, forenzní psychologie, forenzní psychiatrie, penologie, penitenciaristika a samozřejmě také kriminologie.

Osobnost pachatele, respektive její specifické charakteristiky, o kterých se předpokládalo, že jsou odpovědné za jedincovo delikventní chování, byla vždy jedním z hlavních objektů výzkumů kriminologie. Hledaly se odpovědi na otázky, proč byl spáchán určitý trestný čin konkrétní osobou a proč určití lidé páchají trestné činy spíše než jiní. V prvním případě šlo o zjišťování **motivů** jedince a ve druhé o ujasnění a popsání typických charakteristik osobnosti pravděpodobně odpovědných za **sklony** k trestné činnosti.

Oproti tomu kriminalistika zkoumá takové vlastnosti pachatele, které jsou významné k vypracování účinných metod pro objasňování, vyšetřování a potírání kriminality.

Uveďte vlastnosti pachatele, které jsou z pohledu předmětu kriminalistiky relevantní k možnostem vypracování účinných metod pro objasňování, vyšetřování a prevenci kriminality.

Podle v současnosti platného trestního práva hmotného, pachatelem může být pouze osoba fyzická, příčetná, starší 15 let, která svým zaviněným jednáním naplnila znaky trestného činu, respektive přípravy nebo pokusu trestného činu. V tomto smyslu je pachatelem i osoba, kterou trestní zákon považuje za spolupachatele nebo účastníka. Kdežto trestní řád užívá termín pachatel jen § 1, který stanoví účel zákona. Jinak se v trestním řádu na osobu, která je pravomocně odsouzena, hledí, jako na pachatele, ale neoznačuje se tak. Místo toho trestní řád používá termíny: podezřelý, obviněný, obžalovaný a odsouzený.

Kriminologie chápe osobu pachatele **širěji** než trestní právo, nejen jako osobu, která se dopustila činu, který platný trestný zákon vymezuje jako trestný čin, ale i v historickém kontextu pojmu zločin. Věnuje pozornost i osobám, které svým věkem (děti) nebo stavem vědomí (nepříčetnost) přesahují rámec vymezený trestním právem. Zabývá se též problematikou osob, které si již trest za spáchaný trestný čin odpykaly, ale i potenciálními pachateli trestné činnosti, respektive osobami vyznačujícími se sociálněpatologickým

chováním (prostitutky, narkomani). Některé kriminologické výzkumy zahrnují do zkoumání pachatelů i osoby přítomné na místě činu (např. přihlížející členové zločinných skupin) a osoby, které vědí o trestném činu, ale nebrání mu z důvodů neznalosti, strachu z pachatele, citového pouta na pachatele apod.

Pojem **osobnost pachatele** bývá v kriminologii nejčastěji vyjádřen pomocí psychologické definice jako **organický celek duševního života člověka zahrnující jak biologický základ jedince, tak i sociální podmínky jeho života včetně společenských vztahů.**

Kriminologie konkrétní poznatky o pachatelích trestných činů zobecňuje, dává do širších sociálních souvislostí a v závislosti na teoretickém zázemí poskytované především psychologii a sociologií vytváří vlastní koncepce osobnosti pachatelů. Obecně platí, že se jedinec s určitými biologickými a psychologickými zvláštnostmi jako osobnost formuje a vytváří v sociálních vztazích a v daném společenském prostředí. Všechny tyto tři vrstvy, které ji vystihují (tj. biologická, psychologická a sociální) je třeba brát v úvahu při snaze o pochopení kriminální osobnosti.

Odpovědi na otázky typu: „Obsahuje osobnost pachatele takové psychofyziologické vlastnosti, které ji odlišují od osobnosti ostatních lidí, tj. takové, které mají kriminogenní účinek?“, souvisí s vyjasněním podílu získaného (sociálního) a přírodního (biologického) při studiu příčin delikvence. V průběhu let v souladu s převažující filozofií, příp. ideologií, se střídavě přenášel důraz z biologické podstaty člověka (vrozených dispozic) jako prvotní a převažující složky utváření osobnosti a následně ovlivňující její delikventní projevy, na sociální podstatu delikventa (vytvořenou působením sociálních životních podmínek a společenských vztahů).

Běžně se uznává vliv obou složek, ale teoretici se přou o rozhodujícím vlivu té které složky na utváření osobnosti delikventa. V současnosti je nejvíce uplatňován názor, že biologické vlastnosti podmiňují stav a funkci orgánů člověka (včetně mozku), ale jsou pouze předpokladem jeho dalšího vývoje, který je ovlivňován především sociálním prostředím (sociálně psychologický přístup).

Součástí zkoumání kriminality byly vždy i poznatky o osobách pachatelů, které byly doprovázeny snahou zařadit pachatele podle určitých znaků, které se u nich vyskytují častěji než u běžné populace, do určitých navzájem odlišných skupin. **Typologie** je metoda umožňující třídění soustav, objektů nebo jevů pomocí typů. V kriminologii umožňuje rozčlenit pachatele podle určitých kritérií, znaků či souboru znaků do skupin, z nichž každou lze charakterizovat pomocí určitého modelu, respektive typu. Vycházelo se z třídících pokusů uplatňovaných ve filozofii, antropologii a medicíně. Nejznámější typologie dělí lidi do čtyř základních temperamentových typů na: melancholiky, cholery, flegmatiky a sangviniky.

Typ ve vztahu k osobnostem lidí je určitý komplex vlastností, rysů, případně jiných znaků osobnosti, které sice nepostihují celou osobnost jedince, ale jsou společné většímu počtu osob, z nichž podle výskytu právě těchto znaků lze vytvořit dílčí skupinu v rámci konkrétní typologie. Je potřeba si však uvědomit, co potvrzují i výsledky empirických výzkumů, že čisté typy ve skutečnosti neexistují. Pokaždé se jedná jen o přiblížení se k nějakému, pro potřeby dalšího třídění vymezenému, typu.

Mnohdy se hovoří o kriminální osobnosti s implicitní představou, že je to zvláštní typ jedince, který se odlišuje od normálu, a stáčí pak dobře určit jeho charakteristiky, aby bylo možné pochopit jeho chování. To je však hodně zjednodušující přístup. Pokud hovoříme o osobnosti pachatele, máme na mysli skutečnost, že se u daného pachatele studují jeho psychologické a demografické charakteristiky a sociální kontext, aby bylo možno pochopit jeho jednání a odhadnout jeho další vývoj.

Tento přístup má zřejmou oprávněnost nejen z hlediska poznání konkrétního pachatele a objasnění a vyšetření trestného činu, ale také z hlediska:

- ✓ vhodnosti a přiměřenosti trestu;
- ✓ možnosti nápravy a postpenitenciární péče;
- ✓ pravděpodobnosti recidivy.

V praxi (policejní, soudní) jsou součástí popisu osoby a osobnosti pachatele tyto charakteristiky:

- ✓ sociodemografické (věk, pohlaví, rasa, etnická příslušnost atd.) a trestněprávní údaje o pachateli a jeho činu včetně předpokládané motivace;
- ✓ informace o společenském a sociálním začlenění pachatele (s důrazem na jeho asociální antisociální projevy);
- ✓ osobní a rodinná anamnéza, včetně kriminální;
- ✓ v některých případech (kde bylo vyžádáno) výsledky znaleckých posudků (psychiatrických, sexuologických, psychologických aj.).

Za snahou pochopit a vysvětlit delikventní jednání osobnosti stojí základní požadavek předcházet kriminalitě. Prevence je jednoznačně spojena s hledáním příčin kriminality a ty jsou přirozeně nejprve spatřovány v člověku, jako pachateli trestného činu.

Delikventní jednání je mnohofaktoriálně podmíněno a u různých osob se mohou dobře uplatnit různé teorie, které ho vysvětlují.

5.2 Přístupy k osobnosti pachatele orientované primárně na jedince

Na počátku zájmu o vědecké poznání osobnosti pachatele byl Cesare Lombroso. Základem jeho přístupu je předpoklad, že kriminální orientace jedince může být vrozena a že jí lze poznat z některých charakteristik (resp. původně podle fyzických znaků) nachází své oprávnění dodnes. S tím rozdílem, že se obvykle sledují její dvě linie odděleně (otázka vrozenosti delikventního jednání a otázka osobních charakteristik více pravděpodobně spjatých s delikventní činností). Také další jeho přínos, uplatnění typologie při zkoumání pachatelů, měl celou řadu následovníků.

Nejznámější je z roku 1921, kdy uveřejnil německý psychiatr Ernest Kretschmer svou známou typologii (astenikové, atletikové, pyknikové, dysplastikové) vytvořenou podle tělesných proporcí, které spojoval s určitými osobnostními vlastnostmi a duševními chorobami. Později zkoumal vztah tělesných typů ke kriminálnímu chování. Na tyto práce navázali manželé Glueckovi (1956), kteří zkoumali stavbu těla ve vztahu k etiologii

kriminality. Zjišťovali, jaké osobnostní rysy se vztahují k páčání trestné činnosti, jde-li o různé tělesné typy.

Mezi další typologie vycházející především z biologických aspektů osobnosti patří teorie kriminální antropologie, teorie fyziognomické a frenologické (založené na měření lebky). Jiné teorie nahlízejí na pachatele jako na agresivního jedince, jehož psychika je ovlivněna převážně fyziologickými vlivy, a snaží se jeho delikventní jednání dát do souvislosti s poruchami endokrinní soustavy, biochemickými poruchami, abnormními nálezy EEG apod.

Psychologickou typologii ve vztahu ke zločinu vytvořil anglický psycholog H. J. Eysenck. V roce 1964 vydal práci *Zločin a osobnost*, v níž zdůrazňoval roli dědičných faktorů a rysů osobnosti v páčání trestné činnosti. Stanovil, které psychologické typy jsou častěji spjaté s delikvencí. Nyní se nesleduje jen typ osobnosti (např. extrovert, introvert, neurotik, psychotik), ale uvažuje se o psychologických rysech osobnosti, tedy např. o rysech extroverse, emoční nestability, psychoticismu. Hledá se pak vztah mezi těmito rysy a delikvencí. Eysenck je nejen **autorem teorie rozdílného podmiňování, ale také osobnostního dotazníku (PEN)**, který obsahuje tzv. škálu kriminálního sklonu. Tento dotazník se využívá i v České republice a je jedním z mála psychologických nástrojů zkonstruovaných a ověřených speciálně pro popis osobnosti pachatele.

Velká pozornost byla věnována také zkoumání vztahu **inteligence a delikvence**. Již Goddard /1914/ obhajoval těsný vztah mezi mentální nedostačivostí a delikvencí.

S tímto nesouhlasili Sutherland, Healy, Bronner aj. Naopak podporu vztahu nízké inteligence a delikvence podali Hirschi a Hindelang, kteří vyvodili, že inteligence je významným predikátorem oficiálně zachycené delikvence, právě tak jako je takovým predikátorem sociální třída či rasa.

K nejnámějším kriminologickým teoriím osobnosti pachatele patří teorie ztotožňující pachatele s osobou převážně slabomyslnou, oligofrenií (v nové kvalifikaci duševních chorob se používá název mentální retardace). Koncepte mentálně retardovaného pachatele je samozřejmě spojena s měřením inteligence. V populaci jsou více než 3 % osob s IQ 0-69, což je pásmo mentální retardace. Mentální retardace je vážným trvalým postižením rozumových schopností, které je vrozené. Mentálně retardované osoby se nechají snadno ovlivnit a navést ke kriminálnímu jednání. Přitom však většina z nich je ještě schopna chápat společenskou

nebezpečnost svého jednání, a to natolik, aby byla schopna své jednání ovládat. Při posuzování trestní odpovědnosti je nutné vždy vycházet z odborných posudků.

Někteří kriminologové upozorňují na proměnlivý vztah mezi inteligencí a druhem kriminality. Intelektově méně vybavení jedinci se nejčastěji dopouštějí násilné trestné činnosti a naopak osoby s vyšší inteligencí hospodářské a organizované kriminality. Je tedy zřejmé, že vztah inteligence a delikventce není jednoznačný a navíc je třeba v jeho rámci uvažovat i o struktuře inteligence.

Přístupy orientované primárně na jedince jsou doménou tzv. **klinické kriminologie**.

5.3 Přístupy k osobnosti orientované primárně na vlivy prostředí

Souběžně, respektive reaktivně na orientaci biologickou a psychologickou, se v kriminologii uplatňuje přístup sociologický, akcentující vlivy prostředí jako rozhodující pro delikventní chování jedince. Vychází z toho, že kriminální jednání nevzniká z vlastních osobnostních zdrojů pachatele, ale že je osobnost jedince vytvarována nebo spíše detvarována působením zevnějšku, vlivem prostředí, kterému je vystaven. V současnosti jsou stále populární teorie zdůrazňující rozhodující vliv sociálních faktorů na utváření osobnosti pachatele a teorie, které chápou kriminalitu jen jako produkt společenských vztahů a odmítají potřebu zkoumání osobnosti pachatele (kritická kriminologie). Sociologizující typologie vycházejí z hypotézy, že o každém pachateli nelze tvrdit, že by se stal pachatelem v každé době a za každých okolností.

Již F. Liszt dělil pachatele do tří skupin: příležitostné, zločince ze zvyku, kteří jsou schopni nápravy, a nepolepšitelné zločince. Přičemž toto dělení spojoval se třemi individuálně preventivními funkcemi trestání: odstrašení, náprava, zneškodnění.

Klasickým příkladem sociologického pojetí je práce E. H. Sutherland /1939/, který vystoupil s teorií **diferenciální asociace (teorie diferencovaných konfliktů)**. Je-li jedinec, který nemá žádné zvláštní osobnostní předpoklady stát se delikventem, vystaven masivnímu kontaktu s kriminální subkulturou a nemá zároveň protiváhu ve styku s kulturou nekriminální,

se pod vlivem situace, začne chovat delikventně. Toto chování je tedy naučené. Čili kriminální chování je v této teorii výsledkem sociálního učení. Interakci mezi jedincem a ostatními je dána prvořadá úloha.

Dalším příkladem může být **anomická teorie** (Merton 1938) delikventního jednání (stav bez norem). Podstata spočívá v tom, že lidé nemají stejnou příležitost dosahovat určitých hodnot a cílů přijatých společností, na což někteří mohou reagovat delikventním způsobem. Kriminalita je tedy výsledkem adaptace individua na danou situaci, způsob jeho reakce na napětí, které tuto situaci vyvolalo (základ teorie napětí).

Do oblasti zdůrazňující primárnost vlivu prostředí při vývoji delikventního jednání jedince je třeba uvést i výzkumy rizikových faktorů, o kterých se hovoří v souvislosti s výskytem delikvence. Jde např. o nízký socioekonomický statut rodičů, jejich nízké vzdělání, neúplnost nebo narušenost rodiny, deviantní party, školní neúspěch, určité regiony apod. Závěry výzkumů však obvykle konstatují, že žádný z nich sám o sobě nepredisponuje k delikvenci, ale že pouze může být za určitých okolností u konkrétního individua jedním z kriminogenních faktorů.

Je zřejmé, že sociologické teorie jsou více vzdálené od osobnosti pachatele (nejde o klasickou klinickou kriminologii), ale i tyto teorie samozřejmě ve svém důsledku usilují o vysvětlení jeho delikventní chování.

5.4 Přístupy orientované na jedince v sociálním prostředí

Základem sociálně-psychologického přístupu je hypotéza, že blízké sociální okolí může významně spolupůsobit při vzniku kriminálního jednání či delikventního zaměření jedince, a to tehdy, vytvoří-li se na základě jeho osobnostního vybavení určité reakce, vazby a struktury v osobnosti. V genezi rozvoje kriminální orientace jsou tak charakteristiky osobnosti považovány za důležité, avšak k jejich uplatnění a vývoji v tomto směru dochází až pod specifickým působením sociálního okolí.

Jednou z těchto teorií je **teorie napětí**. Společnost předkládá svým členům cíle, avšak nedala všem stejnou možnost jich dosahovat, na což někteří reagují delikventně. Dříve se teorie zaměřovala na vztah jedince a společnosti, ale v současnosti na vztah jedince v blízkém sociálním okolí. Zda bude jedinec reagovat delikventně, či nikoliv, závisí na vnitřních (osobnosti se týkajících) a vnějších (prostředí) faktorech. Z vnitřních faktorů jsou významné osobnostní charakteristiky, jako je temperament, inteligence, tvořivost, schopnost řešit problémy, interpersonální schopnosti, sebehodnocení apod., které ovlivňují výběr strategií vyrovnávání se s napětím. Na osobnostní úrovni existují také určité mechanismy, které mají vztah k volbě mezi delikventním a nedelikventním způsobem vyrovnávání se s napětím. Současná teorie napětí je velice rozpracovaná a zvažuje strukturální a dynamické aspekty osobnosti v jejím sociálním kontextu ve vztahu k pochopení delikventního jednání jedince.

Teorie sociálního učení se primárně zaměřuje na pozitivní vztahy s druhými delikventy. Předpokládá, že kriminalita vzniká jako výsledek vytvořené vazby či spojení s delikventními osobami, které jedinci poskytují vzory delikventního chování, předávají mu delikventní hodnoty a posilují ho v takovém chování. V procesu vývoje delikventního chování je tedy v podstatě učení, skupinové působení, psychologická závislost jedince na sociálním okolí a deviantní zaměřenost tohoto okolí. Tato teorie se uplatňuje zejména, jedná-li se o genezi a rozvoj delikventního chování dětí a mladistvých.

Teorie sociální kontroly objasňuje delikventní jednání jedince na absenci jeho důležitých vztahů s konvenčními (tj. společností schvalovanými) významnými druhými (včetně institucí). Člověk sklouzne do delikvence, jestliže si nevytvořil vazbu na rodiče, školu, jiné instituce. To znamená, že ti, kteří by jedince měli vést ke spol. požadovaným hodnotám, nemají na něj vliv, resp. on k nim nemá psychologicky významný vztah, takže ho nemohou vést. Delikventní chování jedince tak není záležitostí vnějších sil, které by ho tlačily do takového chování, ale spíše je to záležitost buď jeho vnitřního stavu, či vybavení hůře ovlivnitelného vnějším působením, nebo jeho reaktivity na nějakou situační pobytku.

Další je **teorie "labeling"** nálepky, která tvrdí, že jestliže se jedinec zapletl do nějakého delikventního chování (primární deviace), vytváří to u něj následně problém přizpůsobení, který ho v důsledku obvykle dále vede k sekundární deviaci. Zároveň s tím se rozvíjí i jeho deviantní sebekoncept a zvažuje se pravděpodobnost podvědomého psychologického zaujetí

pro angažování se ve zločinu, čili vzniká motivace k páčání trestné činnosti, s níž zároveň klesají vnitřní zábrany působící proti takovému jednání.

Podíl typologií tohoto druhu se v souladu s rozvojem společenských věd stále zvětšuje. V současné době jsou tyto teorie, snažící se vysvětlit kriminální chování jedince, nejrozšířenější a nejuznávanější.

5.5 Nevývojový přístup

Výše uvedené teorie se snaží vysvětlit genezi, respektive příčiny delikventního chování individua. Lze je tedy považovat za teorie vývojové a kauzální, které v podstatě tvrdí, že se různými cestami vytváří u jedince určitý stav závislosti na předchozím delikventním jednání, a ten pak vede k dalšímu.

Někteří kriminologové však vysvětlují delikventní chování jedince jiným způsobem. Na základě mnohokrát prokázaného spojení mezi minulým a budoucím kriminálním chováním uvažují o stabilitě kriminálního potenciálu u některých osob vyplývající z jejich určitých stálých, avšak těžko měřitelných individuálních charakteristik. Navíc, že v populaci přetrvává, resp. je stabilní, procento osob s tímto potenciálem.

Jak prokázaly kriminologické výzkumy, stabilita zmíněného potenciálu se na individuální úrovni projevuje např. ve skutečnosti, že pravděpodobnost recidivy jedince stoupá s počtem jeho uvěznění, nebo v tom, že čím dříve se u jedince objeví delikventní čin, tím větší je pravděpodobnost, že bude páchat další trestnou činnost.

Zdroj jedincova potenciálu se vysvětluje různě, např. biologickými faktory nebo osobnostními charakteristikami. Není přitom podstatné, odkud lze tento potenciál odvodit. Jestli z přetrvávajících vnitřních faktorů (antisociální osobnost), či přetrvávajících vnějších faktorů (rodina s kriminální minulostí), anebo z obou faktorů zároveň. Podstatné však je, že tyto faktory mají v průběhu života jedince trvalý vliv.

Tento pohled na osobnost pachatele je nevývojový a nestrukturální (i když se uvažuje také o osobnostním pozadí takového chování), a rovněž nestaví na předpokladu vrozenosti kriminálního potenciálu, ačkoliv ji ani nevylučuje.

Podobně nevývojově lze hodnotit konstatování, že pohlaví nejspíše určitým způsobem predisponuje k častějšímu kriminálnímu chování, tzn., muži páchají mnohem více trestné činy než ženy.

K těmto přístupům lze zařadit i problematiku vztahu psychopatie a kriminálního jednání. Je veřejně známo, že mezi pachateli trestných činů, zvláště jsou-li to recidivisté, je značné procento psychopatů. Podle výzkumů je zhruba 30 % všech trestných činů spáchaných psychopaty a podíl psychopatů na recidivě násilné kriminality je 75 - 100 %. Jako psychopati jsou označovány disharmonické osobnosti se zřetelně abnormálními rysy, mající výrazně narušeny vztahy s druhými. Jde o trvalou odchylku osobnosti (nejsou duševně ani zdravé, ani nemocné). V nové klasifikaci duševních chorob byla psychopatie přejmenována na specifickou poruchu osobnosti a není diagnostikována jako nemoc, ale jako porucha osobnosti a chování dospělých. Právě abnormálně vystupňované rysy osobnosti různých druhů psychopatů je mohou vést, a také často vedou, ke kriminálnímu jednání. Vzhledem ke zřejmé biologické zakotvenosti takových rysů je pro ně typické např. to, že trest u nich nemá účinnost.

Uvedené příklady typologií podle zvoleného třídícího hlediska jsou jen malou částí z celkového počtu existujících typologií. Blíže jsou některé další teorie osobnosti pachatelů popsány v druhé kapitole (vývoj základních kriminologických směrů).

Závěrem můžeme konstatovat, že v žádném případě nelze potvrdit laickou představu, že pachatelé trestné činnosti mají určité specifické osobnostní charakteristiky, které je zcela odlišují od normální populace. Přesto však, jak ukazuje výzkum i praxe, se některé psychologické charakteristiky (např. citová plochost, nezdrženlivost, deformace hodnot apod.) častěji vyskytují u osob páchajících trestnou činností (platí především pro recidivisty). To však neznamená, že stejné charakteristiky se nevyskytují i u osob nedelikventních. Avšak jejich osobnostní vývoj a životní dráha je prosociální, a nikoli antisociální jako u delikventů.

Pokud chceme uvažovat o typických charakteristikách pachatelů ve smyslu generalizace, je nutné brát zároveň v úvahu i druhy trestných činů a to, zda jde o recidivisty. S některými

druhy trestných činů mohou být určité charakteristiky spjaté více než jiným druhem (např. násilné trestné činy páchají spíše osoby se zvýšenou agresivitou, podvody lidé se zvýšenou lhavostí a fantazií).

Obecně lze mít za to, že pro osoby páchající trestnou činnost platí následující:

- a) nepřijetí obecných závazných norem společnosti;
- b) nedostatek individuálních morálních zábran a s tím související deformace hodnot.

Vzájemný vztah mezi individuálními charakteristikami, sociálním mikroklimatem jedince a "kvalitou" společnosti tvoří jeden z klíčových bodů pochopení delikventní osobnosti a vývoje delikventního chování jedince.

Etiologický přístup vyžaduje zabývat se jedincem od jeho dětských let, kdy již tehdy, zvláště při jeho určitých predispozicích, se mohou vyvíjet nejdříve poruchy chování, ze kterých se později může vzniknout antisociální a kriminální chování v případě, že jedinec nevstoupil na cestu k prosociální životní orientaci. Vnější faktory mohou této orientaci napomáhat nebo naopak bránit.

Existují různé teorie snažící se na biologické, psychologické, sociologické a sociálně psychologické úrovni vysvětlit proč lidé páchají trestné činy. Každá z nich má sice omezenou explikativní schopnost, nicméně v daných konkrétních případech mohou být jednotlivé teorie dobře užitečné.

5.6 Kriminální recidiva

V souvislosti s recidivou (zpětností) kriminality lze rozlišovat pojetí trestněprávní, kriminologické a penologické.

V **trestněprávním** pojetí recidivou rozumíme spáchání dalšího trestního činu poté, co pachatel již byl za předchozí trestný čin pravomocně odsouzen.

Kriminologické pojetí recidivy je širší a zahrnuje opětovné spáchání trestného činu bez ohledu na to, zda pachatel byl za předchozí trestný čin odsouzen, nebo stíhán (včetně kriminologického pojetí pachatele tj. i osoby nezletilé a nepříčetné).

Penologické (penitenciární) pojetí recidivy zahrnuje případy, kdy je osoba pachatele nejméně podruhé ve výkonu trestu odnětí svobody. Takto pojímá recidivu též statistika Generálního ředitelství Vězeňské služby.

Vykazování recidivistů v policejních statistikách se provádí tak, že se evidují pachatelé opakovaně stíhané za úmyslné trestné činy. Kdežto v justičních statistikách se evidují pachatelé jakéhokoliv trestného činu, který již byl za jakýkoli trestný čin pravomocně odsouzen, pokud ovšem soud ve smyslu § 42 písm. p) trestního zákoníku tuto okolnost pokládal za přitěžující. Jde tedy o recidivu obecnou a za recidivistu může být označen i pachatel nedbalostních trestných činů.

Vzhledem k uvedenému pojetí recidivy můžeme pachatele rozdělit z hlediska jejich trestní minulosti:

- ✓ prvopachatele (osoby dosud neodsouzené a OČTŘ nevidované);
- ✓ pachatelé se záznamem v trestním rejstříku, kteří nenaplňují kritérium recidivy;
- ✓ recidivisty (v pojetí uplatňovaném policejní nebo justiční statistikou).

SHRNUTÍ

Pachatel trestného činu je předmětem zájmu několika vědních disciplín, především trestního práva, kriminalistiky, forenzní psychologie, forenzní psychiatrie, penologie a samozřejmě také kriminologie. Kriminologie se snaží zjistit, proč se z určitých osob stanou pachatelé trestné činnosti a z jiných ne. Za snahou o vysvětlení kriminálního jednání osobnosti stojí základní požadavek předcházet kriminalitě.

Z pohledu předmětu kriminalistiky jsou relevantní tyto vlastnosti:

- ✓ vlastnosti pachatele ovlivňující tvorbu stop a výrazně se v nich zobrazující;
- ✓ vlastnosti pachatele ovlivňující jeho chování v průběhu vyšetřování;
- ✓ vlastnosti charakteristické pro typické pachatele určitého druhu trestných činů.

KONTROLNÍ OTÁZKY

Kontrolní otázky

1. Jak chápe kriminologie osobu pachatele?
2. Pomocí jaké definice bývá nejčastěji v kriminologii vyjádřen pojem osobnost pachatele?
3. K čemu slouží typologie pachatelů v kriminologii?
4. Vysvětlete přístupy k osobnosti pachatele orientované primárně na jedince.
5. Popište přístupy k osobnosti pachatele orientované primárně na vlivy prostředí.
6. Objasněte přístupy k osobnosti pachatele orientované na jedince v sociálním prostředí.
7. Co víte o nevyvojevém přístupu k osobnosti pachatele?
8. Jak budete charakterizovat kriminální recidivu?

DALŠÍ ZDROJE

Použitá literatura

Čírkova, L. (2006) Policejní psychologie, Plzeň, Aleš Čeněk.

Kaiser, G. (1994) Kriminologie, Praha, C.H.Beck.

Komenda, A. (1999) Sociální deviace. Historická východiska a základní teoretické přístupy, Olomouc, PF UP.

Koudelková, A. (1995) Psychologické základy delikvence, Praha, VICTORIA PUBLISHING.

Kuchta, J. a kol. (1999) Kriminologie I. Část, Brno, PF MU.

Kuchta, J., Válková, H. a kol. (2005) Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck.

Madliak, J. (1998) Kriminológia, Košice, ATOM computers.

Marešová, A. (1994) Pachatelé trestných činů, Praha, IKSP.

Mühlepachr, P. (2001) Sociální patologie, Brno, PdF MU.

Neumann, J. (1998) Základní kriminologické školy a směry, Praha IKSP.

Novotný, O., Zapletal, J. a kol. (2008) Kriminologie, Praha, ASPI.

Vichlenda, M. (2005) Základy kriminologie, Holešov, SPŠ MV v Holešově.

Zapletal, J. a kol. (2000) Kriminologie. Díl I. Obecná část, Praha, Policejní akademie ČR.

Test

1. Kriminologie chápe pachatele jako osobu?
 - a) fyzickou, přičetnou, starší 15 let, která spáchala trestný čin
 - b) úžeji jak trestné právo
 - c) širěji jak trestné právo**
 - d) která byla pravomocně odsouzena za trestný čin

2. Konstituční typologie pachatelů patří mezi přístupy orientované?
 - a) **primárně na jedince**
 - b) primárně na prostředí
 - c) na jedince v sociálním prostředí
 - d) nevývojově

3. Která teorie předpokládá stabilitu kriminálního potenciálu u některých osob?
 - a) **nevývojový přístup**
 - b) sociální kontroly
 - c) kriminální antropologie
 - d) napětí

4. Kriminologickým pojetím recidivy rozumíme?
 - a) opětovné spáchání TČ poté, co pachatel již byl za předchozí TČ pravomocně odsouzen
 - b) opětovné spáchání TČ poté, co pachatel již byl za předchozí TČ stíhán
 - c) **opětovné spáchání trestného činu**
 - d) pachatel je opětovně ve výkonu trestu

5. Z hlediska trestní minulosti můžeme pachatele rozdělit na?
 - a) potencionální pachatelé, pachatelé, recidivisty
 - b) podezřelí, pachatelé, recidivisty
 - c) podezřelý, obviněný, odsouzený
 - d) **prvopachatelé, pachatelé se záznamem v trestním rejstříku, recidivisty**

6 VIKTIMOLOGIE

VÝSTUPY Z UČENÍ

Po prostudování textu

Budete umět:

Budete umět

- ✓ Charakterizovat viktimologii v užším a širším pojetí.
- ✓ Vysvětlit pojmy viktimnost a viktimizace.

Získáte:

Získáte

- ✓ Přehled o klasifikaci újmy oběti.
- ✓ Znalosti o typologii oběti.

Budete schopni:

Budete schopni

- ✓ Rozebrat předmět viktimologie.
- ✓ Rozlišovat základní formy pomoci obětem.

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

KLÍČOVÁ SLOVA

- viktimologie,
- viktimnost,
- viktimizace,
- sekundární viktimizace,
- typologie oběti,
- újma způsobena oběti,
- pomoc obětem trestných činů,
- poradenská, sociální a terapeutická pomoc,
- kompenzace škody státem.

6.1 Pojem viktimologie

Viktimologie je odvozena z latinského *victima* - oběť, takže nejobecněji můžeme viktimologii vymežit jako vědu o oběti. V kriminologii rozumíme obětí fyzickou osobu, která trestným činem utrpěla újmu na životě, zdraví, majetku, cti nebo jiných právech.

V tomto pojetí má pojem oběť blízko k trestněprocesnímu pojmu poškozený (§ 43 TŘ), ale není s ním totožný. Za oběť ve viktimologickém smyslu se většinou pokládají jen osoby fyzické, a nikoliv právnické. Také se ve viktimologii někdy zkoumají nejen osoby bezprostředně dotčené trestním činem, ale i osoby blízké, které se následek činu dotýká zprostředkovaně. Dále je nutné za oběť považovat i osobu, která sama subjektivně nepocituje újmu buď proto, že o ní neví, je k ní lhostejná nebo jí dokonce tento stav vyhovuje. Rozhodující je hledisko společenské škodlivosti, nikoli stanovisko samotné oběti.

Viktimologie je věda o oběti. V užším pojetí bývá chápána jako **relativně samostatná součást kriminologie zabývající se oběťmi trestných činů**. V širším pojetí bývá považována za **samostatnou vědní disciplínu, která se zabývá všemi oběťmi**. Tedy nejenom trestných činů, ale také např. oběťmi válečných hrůz, rasového pronásledování, politického útlaku, hladomorů, přírodních katastrof, epidemií, hromadných dopravních nehod.

Obě tato pojetí existují vedle sebe. Pro kriminologii je vhodnější užší vymezení oběti, protože umožňuje dospět ke konkrétnějším a pro praxi užitečnějším závěrům. Proto se v dalších částech kapitoly budeme zabývat tímto užším pojetím viktimologie.

V tomto smyslu je **viktimologie** relativně samostatná součást kriminologie, která se zabývá osobností **oběti trestného činu**, rolí oběti v genezi trestného činu, rolí oběti v odhalování a stíhání trestného činu, způsoby, jak pomoci oběti po trestném činu a způsoby, jak se vyhnout poškození trestným činem.

Předmětem viktimologie je šest skupin jevů a zákonitostí:

- ✓ **osoba oběti** (její biologické, psychické a sociální vlastnosti);

- ✓ **vztahy mezi pachatelem a obětí** (zajímají i kriminalistiku);
- ✓ **proces viktimizace**, zejména role oběti v něm;
- ✓ **role oběti** v procesu odhalování, vyšetřování a soudního projednávání věci;
- ✓ pomoc obětem, způsoby jejich odškodnění a rehabilitace;
- ✓ **ochrana občanů před viktimizací.**

Viktimologie jako obor vznikla v padesátých letech 20. století. U průkopníků (izraelský advokát Beniamin Mendelsohn, americký psychiatr Frederic Werthan a německý kriminolog Hans von Hentig) lze vypočítat dva základní impulzy pro konstituování viktimologie. Jednak tragické zkušenosti z druhé světové války, kdy trpěly miliony obětí, způsobily větší senzibilitu veřejného mínění k obětem. Dalším impulzem bylo kritické poznání, že dosavadní trestní právo, společenské instituce, ale také věda včetně kriminologie se v podstatě vůbec nezajímaly o osud obětí trestných činů. Zatímco o osobnosti pachatele, o ochraně jeho práv a způsobech jeho resocializace bylo napsáno stovky vědeckých děl, o osobu oběti prakticky nejevil nikdo vědecký zájem. Přitom oběť zasluhuje nejméně stejnou pozornost jako pachatel, protože se ocitá ve složitém sociálním postavení. Právní stát na sebe převzal povinnost chránit své občany před trestnými činy, a pokud tuto povinnost v konkrétním případě nesplnil, měl by pociťovat odpovědnost za újmu způsobenou oběti trestného činu.

Je nespornou zásluhou viktimologie, že se jí podařilo obrátit pozornost veřejnosti, zákonodárce a státních orgánů na tyto problémy. V socialistické kriminologii neměla viktimologie odpovídající místo a většinou byla označována za buržoazní pavědu. Naopak po roce 1989 byla mnohdy nadhodnocována a tvrdilo se, že patří mezi nejvýznamnější kriminální vědy, i že se jedná o samostatný vědní obor na úrovni kriminologie a kriminalistiky. Od poloviny devadesátých let je objektivněji hodnocena a řazena tam, kde zřejmě patří, tedy jako relativně samostatná součást kriminologie. Přitom je uznáván její význam jak pro rozvoj vědeckého poznání o příčinách trestné činnosti, tak pro společenskou praxi.

6.2 Viktimnost a viktimizace

Viktimností se rozumí souhrn předpokladů (disponovanosti) k tomu, aby se člověk stal obětí trestného činu.

Každý člověk se může stát obětí trestného činu. Jinak řečeno, každý z nás je v určitém stupni viktimnosti, ale pouze určitá část populace se obětí skutečně stane.

Empirickými výzkumy bylo zjištěno, že v některých skupinách obyvatelstva je pravděpodobnost stát se obětí vyšší, v jiných nižší. Riziko stát se obětí trestného činu závisí mimo jiné na vlastnostech, sociální roli a chování jedince. K vyjádření tohoto stupně se používá pojem viktimnost. Existuje tedy závislost mezi stupněm viktimnosti a vlastnostmi, které jsou charakteristické pro určitou oběť nebo skupinu obětí. Zpravidla nemá cenu zkoumat viktimnost ve vztahu ke všem trestným činům, ale je užitečnější posuzovat ji odděleně u jednotlivých druhů trestných činů, např. u vražd, u znásilnění, u loupeží, u krádeží atd.

Člověk je nositelem velkého množství vlastností, proto je mnohdy obtížné určit, která vlastnost je v příčinné souvislosti s viktimností. Přesto proběhlé výzkumy přinesly mnoho cenných poznatků. Tak byla např. prokázána nepochybná souvislost mezi viktimností a profesí. Mezi rizikové skupiny v kategorii deliktů proti životu a zdraví patří např. policisté, strážníci, hlídači, revizoři. Loupežemi jsou častěji ohroženi taxikáři, obsluha benzinových čerpadel, zaměstnanci bank, poštovní doručovatelky apod.

S viktimností souvisí i některé **psychické vlastnosti oběti**. Např. agresivita jakéhokoli druhu přivádí nositele této vlastnosti do častých konfliktních situací, v nichž mu hrozí zvýšené nebezpečí. Lehkomyslnost, dobrodružnost nebo přehnaná důvěřivost rovněž vystavují takové osoby zvýšenému riziku (autostop).

S viktimností asociuje také **věk**, a to zejména u násilných deliktů. Výzkumy prokázaly, že kriminalitou jsou nejvíce ohroženy ženy, děti a starší lidé nad 60 let. Jejich společným rysem je bezbrannost, důvěřivost a u starých lidí i osamocení.

Osoby, vyznačující se **nekonvenčními, deviantními nebo patologickým způsoby chování**, odchylovajícími se od běžné normy, se také častěji stávají oběťmi trestných činů (např. homosexuálové, alkoholici, narkomani, oligofrenici).

Pro viktimitu je dále významná příslušnost k **minoritám**. Cizinci, přistěhovalci, nábožensky a rasově odlišné menšiny jsou častými oběťmi násilností.

Objevují se však i jiné názory na viktimitu (Ryan 1971), které považují oběti za sociální skupinu, která neuspěla v přírodním a společenském výběru a v soutěži se sociálním prostředím (osoby slabé, nevzdělané, primitivní atd.). Bagatelizování role oběti v genezi trestného činu je stejně neoprávněné jako její zveličování.

Kvantitativní míru, udávající počet obětí určitého druhu trestného činu, připadajících ročně na 10 000 členů určité homogenní sociální skupiny, je tzv. index viktimity (např. v roce 1997 bylo v ČR zavražděno 291 osob, což představuje **index viktimity** k veškerému obyvatelstvu 0,29).

Pouhé zkoumání vlastností a chování oběti, označované jako statistický přístup ke zkoumání viktimity, umožňuje jen částečně odhalit ohrožení obyvatel trestnou činností. Kromě vlastností obětí je však třeba poznat další faktory kriminogeneze, resp. viktimogeneze, zejména chování obětí trestného činu, vztahy mezi oběťmi a pachatelem i vztahy obětí k vnějšímu prostředí. O komplexní postižení tohoto procesu usiluje dynamický přístup ke studiu viktimity, který vyžaduje zaměřit se na proces tzv. viktimizace.

Viktimizace - je proces přeměny potencionální oběti v oběť skutečnou.

Tento proces trvá určitou dobu již před spácháním a v průběhu páchaní trestného činu. Viktimologie se přitom zaměřuje na to, jakou roli v kriminogenezi sehrála oběť.

Jedním z nejdůležitějších faktorů (zajímavých i kriminalistiku) je **vztah mezi obětí a pachatelem**. Bývá velmi významný jak pro vznik kriminogenní situace, tak pro další průběh trestného činu. Můžeme je dělit na vztahy **objektivní** (existující nezávisle na vůli oběti a pachatele) a **subjektivní** (jsou uvědomované a vytvářené). Příkladem objektivního vztahu je, jestliže oběť a pachatel bydlí ve stejné čtvrti nebo pracují ve stejné firmě. I když to

nevědí, uplatní se tento faktor při viktimizaci tím, že je zde větší možnost náhodného setkání obětí s pachatelem.

Většinou však vztahy mezi obětí a pachatelem mají subjektivní povahu. Může jít jak o vztahy jednostranné, tak, a to častěji, oboustranné. Zpravidla jsou emočně prosyceny a zúčastněnými stranami pociťovány s různými odstíny libosti a nelibosti (sympatie, antipatie, přátelství, nepřátelství, láska, nenávist apod.).

Obsah a kvalitu vztahů mezi obětí a pachatelem, se posuzuje z hlediska, nakolik ovlivnily způsob spáchání trestného činu. Mnohdy usnadňují spáchání činu a jsou pro pachatele výhodné. Např. předchozí znalost osobních a majetkových poměrů oběti, jejích zvyklostí, chování a reakcí může pachatel využít ve svůj prospěch při volbě místa, času a způsobu spáchání. Existují však i případy, kdy je pro pachatele takový vztah nevýhodný, např. oběť znásilnění, která zná pachatele, ho může snadno identifikovat.

U různých druhů trestných činů mají vztahy mezi obětí a pachatelem rozdílný význam. Největší význam mají, a také se nejčastěji zkoumají, u násilných a mravnostních trestných činů. Obecně menší význam mají u majetkových trestných činů, i když ani tam nejsou zanedbatelné.

Dalším významným faktorem je **chování oběti**. Oběť svým chováním před činem, v době činu a po něm zpravidla ovlivní jak iniciaci činu, tak jeho průběh a následně i možnost odhalení trestného činu a usvědčení pachatele. Oběť také do značné míry ovlivňuje povahu a intenzitu újmy, která činem vznikne. Případy, kdy oběť vůbec nijak nezasáhne do procesu viktimizace, jsou spíše výjimkami.

Chování oběti lze posuzovat z hlediska, zda působily **stimulačně** (povzbudivě) a zhoršovaly tím následky činu (např. vzbudily v pachateli úmysl spáchat trestný čin, přispěly k vystupňování útoku), anebo naopak působily **tlumivě** (zabránily pachateli dokonat trestný čin, zmírnily jeho následky). Specifickou variantou jsou situace, kdy role oběti a pachatele jsou téměř zaměnitelné a kdy jen náhoda nebo exces jednoho účastníka určí, kdo bude obětí a kdo pachatelem (např. rvačky).

Oběť bývá často i zdrojem **provokace**, především u násilných a mravnostních trestných činů. Podnětem ze strany oběti může být nadávka, urážka, posměch, na který pachatel odpoví

ublížením na zdraví. Znásilnění někdy předchází lehkomyšlné a vyzývavé chování ženy, které pachatele považují za souhlas s pohlavním stykem a později kladený odpor považují za předstíraný.

Některé oběti se o svou viktimizaci přičiní vlastním protiprávním jednáním nebo přímo trestnou činností. Patří sem konkurenční boj mezi zločineckými organizacemi tzv. „vyřizování si účtů“. Obětmi vydírání jsou často osoby, kterým hrozí kompromitace pro jejich nelegální počínání.

Za velkou částí spáchaných trestných činů stojí **neopatrnost** oběti, podceňování nebezpečí nebo uvedení se do stavu snížené obranyschopnosti (např. neuzamčení automobilu, uložení peněženky do otevřené tašky, vychloubání se majetkem, vpuštění neznámých osob do bytu, autostop v noci, opilý host se nechá vylákat na opuštěné místo atd.).

V odborné literatuře se často používá termín **vina oběti** nebo zavinění oběti. Jde o obrazné vyjádření podílu oběti na své viktimizaci, nemající nic společného s trestněprávním zaviněním, které se vždy vztahuje k pachateli. Přesto tato „vina oběti“ může mít při rozhodování o konkrétním trestném činu nemalý trestněprávní význam (např. může být uznána polehčující okolnost podle § 41 písm. g) trestního zákona, jestliže oběť zahájila útok a pachatel překročil meze nutné obrany).

V jiných situacích nemá oběť na iniciaci útoku žádný podíl. Je však skutečností, že značná část pachatelů, především násilných a mravnostních trestných činů, se v pozdějším trestním řízení snaží očernit oběť a přesunout na ni odpovědnost za spáchaný čin. Orgány činné v trestním řízení by na jedné straně měly v zájmu zjištění skutečného stavu věci objasnit podíl oběti na genezi trestného činu, ale na druhé straně musí zabránit nespravedlivému osočování oběti, které způsobuje sekundární viktimizaci (viz dále).

Chování oběti v době činu, resp. probíhajícího útoku, může mít mnoho variant jak aktivních, tak pasivních. Volba optimální varianty chování je pro oběť velmi nesnadná, protože se nachází v silném stresu, a navíc těžko může předvídat další jednání pachatele. O nalezení vhodných taktik chování oběti se snaží viktimologická prevence.

6.3 Typologie obětí

Co se týká typologie existuje mnoho rozdílných kritérií podle čeho se dají oběti dělit. Jedno z nejpoužívanějších je třídění podle kritéria "viny" (Holyst 1964):

1. oběti, které zavinily svou viktimizaci

- ✓ individuálně (např. oběť provokatér);
- ✓ příslušností k rizikové skupině, která je společností hodnocena negativně, (např. alkoholici, prostitutky).

2. oběti, které nezavinily svou viktimizaci

- ✓ individuálně (okradený občan, který měl řádně zabezpečený byt);
- ✓ příslušností k rizikové skupině, která je společností hodnocena pozitivně (např. policisté, exekutoři).

Z ostatních typů, vyskytujících se častěji v jiných typologiích i v praxi, jsou nejznámější:

- ✓ **predestinovaná oběť** - osoba s vysokým stupněm viktimnosti;
- ✓ **předstírající oběť** - simulant, inscenátor;
- ✓ **dobrovolná oběť** - osoba poškozená na vlastní žádost nebo s vlastním souhlasem;
- ✓ **oběť recidivista** - osoba, která se opakovaně stala obětí;
- ✓ **latentní oběť** - oběť, která zůstala utajena před orgány činnými v trestním řízení;
- ✓ **hypertrofující oběť** – oběť zveličující skutečně utrpěnou újmu.

6.4 Újma způsobena obětí a pomoc obětem trestných činů

Újmu můžeme klasifikovat z rozdílných hledisek. Podle předmětné povahy rozlišujeme újmu na životě, na zdraví, na majetku, na psychice, na cti nebo jiných nehmotných statcích. Určení majetkové škody nečiní zpravidla potíže, ale jiné škody se zjišťují velmi nesnadno. Psychické trauma může být pro oběť daleko trýznivější než újma na zdraví nebo majetková škoda (např. u znásilnění). Za důležité hledisko je považována napravitelnost újmy. Majetkové škody se dají odstranit, ale jiné druhy škod mohou být nezvratné, a dokonce mohou i narůstat.

Z hlediska bezprostřední souvislosti s trestným činem rozeznáváme:

1) újma primární, která má přímou souvislost s trestním jednáním pachatele (např. zranění, okradení);

2) újma sekundární, která vzniká až druhotně v návaznosti na spáchaný trestný čin.

Procesy, které tyto újmy způsobují, se označují jako **primární a sekundární viktimizace**.

O **sekundární viktimizaci** hovoříme tehdy, jestliže po ukončení trestného činu je oběti způsobena další újma v návaznosti na spáchaný trestný čin.

Zdrojem sekundární viktimizace může být:

- a) **pachatel** (např. vyhrožuje nebo zastrašuje oběť, a tím ji dále psychicky traumatizuje);
- b) **nesprávná reakce sociálního prostředí** (např. snoubenec znásilněné dívky jí vyčítá její chování, bulvární tisk zveřejní detaily případu);
- c) **nevhodný postup orgánů** činných v trestním řízení (např. pohlavně zneužitě dítě je nešetrně a opakovaně vyslýcháno).

Sekundární újma může někdy převýšit i újmu primární (rozpad manželství, psychické poruchy, sebevraždy). Není přípustné, aby se státní orgány podílely na sekundární viktimizaci. Policisté jsou s touto problematikou seznamováni již při absolvování základní odborné přípravy na SPŠ MV v rámci vyučovacích předmětů psychologie, kriminalistika a trestní právo.

Poznámka: V rámci psychologického zkoumání problému, jak se jedinec vyrovnává s prožitou kritickou událostí a vlastní vzniklou újmu, se můžeme setkat ještě s tzv. **terciární viktimizací**. Za terciární viktimizací je považován stav, kdy oběť se nedokáže přiměřeně vyrovnat s traumatickou zkušeností, přestože z objektivního hlediska došlo k nápravě či uzdravení a odškodnění. Tento vztah vzniká na základě zvláštností osobního založení jedince (oběti). Tato problematika přesahuje rámec kriminologie.

Někteří kriminologové poukazují na souvislost mezi předchozí viktimizací a následným kriminálním vývojem některých pachatelů. Dokládají to zjištěním, že mnoho pachatelů ve své anamnéze uvádí, že v dětství se stali obětí násilí, sexuálního zneužívání apod. Tato souvislost je sice pravděpodobná, ale obtížně prokazatelná, protože kriminogenních faktorů působí zpravidla více najednou.

Oběť trestného činu se mnohdy nachází v tak těžké životní situaci, že není schopná se s ní sama vyrovnat. Právě viktimologie vyburcovala v demokratické společnosti různé praktické aktivity na pomoc obětem. V počátečních snahách o zlepšení postavení oběti měly tyto aktivity podobu převážně humanitární pomoci poskytované dobrovolnými nadacemi. Postupně se začíná v této oblasti angažovat i stát a některé formy pomoci získávají právní podklad.

Můžeme rozlišovat několik základních forem pomoci obětem.

1) Poradenská, sociální a terapeutická pomoc

Tato pomoc je nejpotřebnější bezprostředně po činu, kdy je postavení oběti nejtěžší (oběť zraněna, v psychickém šoku apod.) a mnohdy reaguje na tuto situaci

neadekvátně, což dále prohlubuje její traumatizaci (např. boji se vycházet ven, opatří si zbraň).

Proto je potřebné obětem poskytovat, po případném lékařském ošetření, také odbornou psychologickou či psychiatrickou péči. Zvláště významné je to u dětí a starých osob. Pro řešení těchto náročných situací jsou vypracovány různé programy, nazývané souhrnně krizová intervence. Jejím cílem je překonat akutní krizi, podpořit racionální reakce oběti, poskytnout jí psychickou oporu, poradit v řešení sociálních a právních problémů, včetně bezprostřední materiální pomoci.

Tyto úkoly by měly plnit profesionálně fungující instituce, začleněné do systému státní sociální péče. Své nezastupitelné místo má v této oblasti i policie. Policisté bývají často prvními osobami, se kterými oběť přichází do styku a mohou svým chápavým přístupem obětem pomoci. Jestliže se oběť setká s ochotou, porozuměním a pomocí, většinou lépe spolupracuje při objasňování a vyšetřování trestného činu. Samozřejmě policie sama nemůže nahradit kvalifikovanou sociální a terapeutickou činnost, ale měla by alespoň poradit obětem, kam se mohou obrátit.

Praxe však ukazuje, že pouhé státní instituce nejsou schopné pro svou určitou těžkopádnost a nedostatek finančních prostředků tyto úkoly zvládat. Proto se v řadě zemí rozvíjí paralelní systémy různých občanských, církevních či jiných aktivit charitativního a sociálního zaměření. V České republice působí od roku 1991 dobrovolná občanská organizace „**Bílý kruh bezpečí - sdružení pro pomoc obětem zločinu**“. V současné době má pobočky v Praze, Brně, Ostravě, v Olomouci, Pardubicích a Plzni (<http://www.bkb.cz/>). Jedná se o největší občanské sdružení, které se v České republice specializuje na poskytování pomoci obětem trestných činů. Od roku 1996 je Bílý kruh bezpečí členem **Evropského fóru služeb obětem**.

Na území bývalých okresů většinou fungují **poradny pro rodinu a partnerské vztahy**, které také poskytují pomoc obětem trestných činů. Ve spolupráci s nimi poskytují účinnou první pomoc obětem trestných činů tzv. **linky důvěry**. Např. **DONA linka** - je specializovaná celostátní služba telefonické krizové pomoci pro osoby ohrožené domácím násilím.

Obětem domácího násilí jsou určeny azylové domy. Psychologickou pomoc dospělým obětem poskytuje organizace RIAPS (Regionální institut ambulantních psychosociálních

služeb) a různá jiná krizová centra (např. **ROSA** - informační a poradenské centrum pro ženy - oběti domácího násilí, **La Strada ČR** - prevence a pomoc obětem obchodu se ženami a s ním spojeného násilí na ženách, zajištění sociální, právní, psychologické a lékařské pomoci.).

2) **Pomoc obětem realizovaná trestněprocesními prostředky**

Pokud pachatel dobrovolně nenahradí škodu způsobenou oběti, mělo by právo obsahovat nástroje jak pachatele k této povinnosti donutit.

Občanskoprávní prostředky k náhradě škody jsou pro oběť trestného činu často příliš zdlouhavé a zatěžující (soudní poplatky, náklady na advokáta apod.). Proto bývá pro oběť výhodnější rozhodnout o návrhu na náhradu škody v tzv. **adhezní řízení**, které je součástí trestního procesu (§ 43 - § 46 trestního řádu). Přesto je adhezní řízení málo efektivní. Z důvodů komplikace trestního řízení a postojům právní praxe se poškozený mnohdy nedomůže přiznání nároku na náhradu škody a je odkazován na občanskoprávní řízení. V důsledku toho mnoho poškozených rezignuje a nedomáhá se náhrady škody.

Trestněprocesní úprava se však dotýká i dalších aspektů postavení oběti trestného činu. Z trestního řádu se dá využít těchto ustanovení.

§ 8a - odepřít poskytnutí některých informací z trestního řízení sdělovacím prostředkům (zamezení skandalizování oběti);

§ 52 - při provádění úkonů trestního řízení šetřit osobnost všech zúčastněných osob;

§ 55 odst. 2 a § 209 - umožňuje za určitých podmínek utajit identitu ohroženého svědka;

§ 59, § 158 odst. 1 - trestní oznámení;

§ 159 odst. 5 - stížnost proti rozhodnutí o odložení věci;

§ 163a - institut souhlasu poškozeného ke stíhání vyjmenovaných trestných činů;

§ 100 - odepření svědecké výpovědi;

§ 102 - zvláštní ohledy při výslechu osoby mladší 15 let;

§ 200 - možnost vyloučení veřejnosti z důvodu ohrožení mravnosti;

§ 307 - podmíněné zastavení trestního stíhání;

§ 309 - narovnání (jedná se o alternativní způsoby vyřizování trestní věci tzv. odklonem, podmínkou pro uplatnění je náhrada škody).

Orgány činné v trestním řízení by měly v každém stádiu trestního řízení dbát na citlivý a ohleduplný přístup k obětem trestných činů, aby se zabránilo sekundární viktimizaci.

Také zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě umožňuje pomoc obětem trestných činů. Konkrétně v ustanovení § 4 odst. 3 se uvádí, že Probační a mediační služba současně pomáhá při odstraňování následků trestného činu poškozeným a dalším osobám dotčeným trestným činem. Podle § 2 odst. 2 „**Mediací**“ pro účely tohoto zákona se rozumí mimosoudní zprostředkování za účelem řešení sporu mezi obviněným a poškozeným a činnost směřující k urovnání konfliktního vztahu vykonávaná v souvislosti s trestním řízením. Mediaci lze provádět jen s výslovným souhlasem obviněného a poškozeného.

3) **Kompenzace škody státem**

V těch případech, kdy náhradu škody není možné dostat od pachatele (pachatel neznámý, pohledávka nedobytná), by měl náhradu škody poskytnout stát. Vychází se z toho, že stát, jako nositel státní moci, má povinnost chránit své občany před trestnými činy, a jestliže nedokázal zabránit spáchání trestného činu, má povinnost pomoci jeho obětem. To vedlo v některých zemích k přijetí zákonů o odškodnění obětí státem (např. Nový Zéland 1963, Velká Británie 1964, Austrálie a Kanada 1967, Rakousko 1972, Německo 1976, Francie 1990).

Odškodnění státem je zpravidla vázáno na některé podmínky:

- ✓ poskytuje se pouze u vybraných trestných činů (zpravidla proti životu a zdraví);
- ✓ oběť si nesmí způsobit škodu vlastní vinou;

- ✓ trestný čin musí oběť včas oznámit, spolupracovat při objasňování a vyšetřování;
- ✓ odškodnění se poskytuje jen tuzemským občanům;
- ✓ odškodnění je limitováno a někdy vázáno na špatné sociální poměry oběti apod.

Tato různá omezení jsou kritizována, a proto dochází v posledních letech k větší velkorysosti. Nejširší kompenzace je podle francouzského zákona, kdy se náhrada poskytuje i u majetkových trestných činů, u trestných činů proti životu a zdraví se poskytuje vždy, bez ohledu na majetkové poměry oběti, odškodnění se poskytuje i cizincům.

Také u nás máme od 1. 1. 1998 účinný zákon č. 209/1997 Sb. o poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti. Vztahuje se na oběti, jimž vznikla škoda na zdraví, a na pozůstalé po oběti, která v důsledku trestného činu zemřela. Žádost je třeba podat do jednoho roku od spáchání činu a oběť nebo pozůstalý musí splnit zákonem stanovené podmínky. O poskytnutí kompenzace se rozhoduje s přihlédnutím k sociální situaci oběti. Maximální státní kompenzace ztráty na výdělků, nákladů souvisejících s léčením, případně s pohřbem, a na výživu však činila dohromady pouhých 60 000,- Kč. Novela provedená zákonem č. 265/2001 Sb. zvýšila tuto částku na 150 000,- Kč, přesto je tato pomoc nedostatečná.

SHRNUTÍ

Jak jsme si vysvětlili v předchozí kapitole, byl pachatel vždy ve středu pozornosti kriminálních věd. U oběti tomu tak dlouho nebylo. Přitom si oběť zasluhuje nejméně stejnou pozornost jako pachatel. Před rokem 1990 se ještě mnohdy tvrdilo, že se jedná o buržoazní pavědu a po tomto roku jí zase někteří teoretici pokládali za nejvýznamnější kriminální vědu. V současnosti je chápána v užším smyslu jako relativně samostatná součást kriminologie a v širším smyslu jako samostatná vědní disciplína

KONTROLNÍ OTÁZKY

Kontrolní otázky:

1. Čím se zabývá viktimologie a jaké jsou rozdíly mezi užším s širším pojetím?

2. Které jevy a zákonitosti tvoří předmět viktimologie?
3. Co rozumíme viktimností?
4. Co je viktimizace?
5. Podle čeho můžeme dělit oběti?
6. Jak můžeme klasifikovat újmu oběti?
7. Které formy pomoci obětem znáte?

DALŠÍ ZDROJE

Použitá literatura

Bouřa, V. (2007) Vybrané kapitoly z kriminologie, Ostrava, PdF OU.

Čírková, L. (2006) Policejní psychologie, Plzeň, Aleš Čeněk.

Kaiser, G. (1994) Kriminologie, Praha, C.H.Beck.

Kuchta, J. a kol. (1999) Kriminologie I. Část, Brno, PF MU.

Kuchta, J., Válková, H. a kol. (2005) Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck.

Madliak, J. (1998) Kriminológia, Košice, ATOM computers.

Novotný, O., Zapletal, J. a kol. (2008) Kriminologie, Praha, ASPI.

Vichlenda, M. (2005) Základy kriminologie, Holešov, SPŠ MV v Holešově.

Zapletal, J. a kol. (2000) Kriminologie. Díl I. Obecná část, Praha, Policejní akademie ČR.

Test

1. Viktimologie v užším slova smyslu se zabývá?
 - a) všemi oběťmi
 - b) oběťmi válek
 - c) oběťmi kriminality**
 - d) oběťmi delikvence

2. Co nepatří do předmětu viktimologie?
 - a) poškozený**
 - b) vztah mezi obětí a pachatelem
 - c) role oběti v procesu odhalování a vyšetřování
 - d) ochrana občanů před viktimizací

3. Viktimností rozumíme?
 - a) proces přeměny potencionální oběti v oběť skutečnou
 - b) ujmu způsobenou obětí
 - c) vztah oběti k trestnému činu
 - d) souhrn předpokladů aby se člověk stala obětí trestného činu**

4. Zdrojem sekundární viktimizace není?
 - a) pachatel
 - b) nesprávná reakce sociálního prostředí
 - c) nevhodný postup OČTŘ
 - d) nevhodný postup vězeňské služby**

5. Jaké jsou základní formy pomoci obětem?
 - a) poradenská, sociální a terapeutická pomoc, kompenzace škody státem, pomoc realizována trestněprocesními prostředky**
 - b) poradenská, sociální a terapeutická pomoc, soudní pomoc, finanční náhrada
 - c) poradenská, sociální a terapeutická pomoc, expertizní pomoc, kompenzace škody pachatelem
 - d) poradenská, sociální a terapeutická pomoc, humanitární pomoc, kompenzace škody státem

7 KONTROLA KRIMINALITY A PREVENCE KRIMINALITY

VÝSTUPY Z UČENÍ

Po prostudování textu

Budete umět:

Budete umět

- ✓ Charakterizovat sociální kontrolu a kontrolu kriminality.
- ✓ Vysvětlit význam prevence v rámci kontroly kriminality.

Získáte:

Získáte

- ✓ Přehled o objektech a subjektech prevence.
- ✓ Znalosti o úloze policie jako subjektu prevence kriminality.

Budete schopni:

Budete schopni

- ✓ Rozebrat členění kriminální prevence.
- ✓ Popsat systém prevence kriminality v ČR.

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

KLÍČOVÁ SLOVA

- sociální kontrola,
- kontrola kriminality,
- prevence kriminality,
- sociální prevence,
- situační prevence,
- viktimologická prevence,
- primární, sekundární a terciární prevence,
- objekty prevence kriminality,
- subjekty prevence kriminality,
- systém prevence kriminality v ČR,
- Republikový výbor pro prevenci kriminality (RVPPK).

7.1 Vymezení základních pojmů

Chce-li společnost dosáhnout rozvoje svých členů, musí se postarat o jejich bezpečnost. **Sociální (společenská) kontrola** je souhrnem mechanismů, kterými společnost vykonává vládu nad svými členy a dosahuje tak, že se řídí jejími normami. Tato kontrola je ústřední součástí všech procesů společenské integrace a s její pomocí se překonávají veškeré konflikty mezi společnostmi a jejími členy i mezi členy navzájem. Předpokládá existenci norem chování, jejich respektování členy společnosti, v opačném případě pak ukládání sankcí.

Je-li kontrola ve společnosti přísná, dochází k projevům nespokojenosti, jestliže naopak schází, může dojít k rozkladu celé společnosti. Kontrola bývá prováděna **formálně** (institucionálně, tj. prostřednictvím speciálních orgánů a organizací k tomu vytvořených např. orgány činnými v trestním řízení, vězeňskou službou) nebo **neformálně** (tiskem, veřejným míněním apod.). Ve společnosti se uplatňuje více systémů kontroly, např. náboženství, morálka, výchova, právo, obyčej. Kromě práva nejsou však ostatní spjaty se státem, nepostihují celou společnost a nemají účinné donucovací prostředky.

Společnost dosahuje žádoucího stupně konformity občanů především **vnější kontrolu** spočívající ve fungování normativního systému. Jedná se především o právní řád, mravní řád, jednotlivá náboženství, včetně zvyků, zvyklostí, obyčejů a rituálů. S těmito normativními systémy bezprostředně souvisí hodnotové systémy, kulturní tradice a jednotlivé životní styly. Za významnější bývá považována **vnitřní kontrola**, která spočívá v seberegulaci vlastního chování. Její dosažení a vytvoření systému vnitřních zábran je jedním z hlavních cílů socializačního procesu, kterým prochází každý člověk.

Součástí sociální kontroly je kontrola kriminality. Účelem **kriminální (trestní) politiky** státu je kontrola nad kriminalitou. Zahrnuje veškeré státní a společenské instituce, zařízení, činnosti, subjekty, strategie a sankce, které mají směřovat k zabránění trestné činnosti ve společnosti (v širším smyslu i jiným sociálně patologickým jevům).

Na základě výše uvedeného můžeme definovat kontrolu kriminality následovně.

Kontrola kriminality – představuje regulační opatření státu, státních orgánů a organizací, ale i společenských, zájmových, humanitárních a církevních organizací i samotných občanů, jejichž cílem je snaha udržet kriminalitu na co nejnižší úrovni.

Dnes nám již nikdo netvrdí, že kriminalitu vymýtíme. Kriminalita je stará jako lidstvo samo a doprovází lidskou společnost ve všech fázích jejího vývoje. Kriminalitu není možné vymýtit, ale je možné ji regulovat. Účelem kontroly kriminality je udržet kriminalitu v dané společnosti na co možná nejnižší úrovni.

Vlastní kontrola kriminality se odehrává prostřednictvím strategie prevence a represe.

Prevence (předcházení) kriminality - znamená snahu o to, aby k trestné činnosti nedocházelo v budoucnu.

Represe (sankce) - představuje donucovací, potlačovatelskou činnost státu spočívající v ukládání trestněprávních sankcí.

Do **kriminální prevence (prevence kriminality)** náleží veškeré aktivity směřující k předcházení páchaní trestných činů, k snižování jejich výskytu cestou zamezení páchaní nebo neutralizací příčin a podmínek vzniku trestné činnosti (kriminogenních faktorů). Patří sem opatření, jejichž cílem či důsledkem je zmenšování rozsahu a závažnosti kriminality, ať již prostřednictvím omezení kriminogenních příležitostí nebo působením na potenciální pachatele a oběti trestné činnosti. Prevence tedy představuje pokus eliminovat trestnou činnost ještě před jejím započítím nebo pokračováním.

Zjednodušeně lze říci, že **represe** se zaměřuje na **důsledky** kriminogenního vývoje, zatímco předmětem pozornosti **prevence** jsou samotné kriminogenní faktory, resp. příčiny a podmínky kriminality. Represe je součástí prevence v tom smyslu, že i ona slouží k předcházení a zabraňování trestné činnosti v budoucnu. Represivní a preventivní strategie jako relativně samostatné formy kontroly kriminality se musí vzájemně doplňovat.

Prosazování preventivní strategie však nabývá na významu spolu se současným vzestupem kriminality.

7.2 Členění kriminální prevence

Prevence kriminality představuje široké spektrum aktivit, které lze členit z různých hledisek:

1) podle strategie:

- a) **přímé strategie** prevence kriminality - cílené bezprostředně proti kriminalitě,
- b) **nepřímé strategie** - kvalitativní zlepšování životních podmínek, jako např. možnosti zaměstnání, vzdělání, bydlení apod.

2) podle obsahu zaměření:

- a) **Sociální prevence** - je zaměřena na sociální faktory kriminality. Opatření spadají do sociální politiky, jde o humanizaci života a prostředí (rodina, školství, zdravotnictví, zaměstnanost, volný čas, profesní příprava, územní plánování atd.).
- b) **Situační prevence** – opatření, jež snižují možnost spáchání trestné činnosti a zvyšují pravděpodobnost odhalení pachatele.
- c) **Viktimologická prevence** - je zaměřena na potenciální a skutečné oběti trestných činů (orientuje se na osvětovou a poradenskou činnost, jak předcházet viktimizaci, chovat se během činu a po činu apod.).

3) podle okruhu adresátů (šíři záběru):

- a) **Primární prevence** - má jít na kořeny a hlubší příčiny trestné činnosti, měnit společenské podmínky, kulturní, hospodářskou a sociální politikou cíleně ovlivňovat příčiny

kriminality, oblastmi jsou výchova, práce, bydlení, volný čas (jde o nepřímou strategii prevence kriminality), adresátem je celá společnost.

b) **Sekundární prevence** - je zaměřena na rizikové skupiny a jednotlivce potenciální pachatele, nebo naopak potenciální oběti. Úkolem je změnou podmínek odradit potenciální pachatele, chránit potenciální oběť. Prosazení trestní politiky v určité oblasti zahrnují poznávání a ovlivňování kriminogenních podmínek.

c) **Terciární prevence** - předcházení recidivě trestné činnosti. Orientuje se tedy na jednotlivce i skupiny, kteří se již v minulosti dopustili trestné činnosti (na jejich resocializaci) a na osoby, které se již v minulosti staly oběťmi trestné činnosti.

Primární prevence se obrací na všechny členy společnosti, sekundární na potenciální pachatele (oběti) a terciární na recidivisty.

4) podle charakteru přijímaných opatření:

a) **Organizační prevence** - zahrnuje opatření organizačního charakteru (např. zlepšení organizace dohledu na odsouzené).

b) **Technická prevence** - např. budování poplašných zařízení, lepší materiální vybavení příslušníků hlídkové služby.

c) **Personální prevence** - opatření v personální sféře, aby na odpovědných místech byli vhodní lidé.

d) **Výchovná prevence** - obsahuje výchovná, vzdělávací a osvětová opatření.

5) podle zaměření a účinku:

a) **Generální prevence** - jejím působením mají být odstrašeni potenciální pachatelé a obyvatelstvo utvrzuje v účinnosti a spravedlnosti státního aparátu. Negativní prevence představuje ukládání trestu, pozitivní se podobá socializaci (vštípit důvěru k právním normám). Opatření je např. oznámení o zvýšení počtu dopravních kontrol a zprísňení sankcí.

b) **Speciální prevence** (individuální) - se zaměřuje na jednotlivé konkrétní pachatele a působí na ně odstrašením, zneškodněním, ale také výchovou a znovuzачleněním do společnosti.

V socialistické literatuře se můžeme setkat ještě s dalším dělením prevence, a to na prevenci obecnou a speciální. Obecnou prevencí se rozuměla samotná výstavba socialismu a speciální proces omezování kriminality (negativních protispolečenských jevů), jejich příčin a podmínek, především specifickými prostředky „orgánů boje s trestnou činností“.

Samozřejmě, že existují i jiná dělení prevence kriminality, ale jejich podstata je totožná. V současnosti jsou nejvíce používané klasifikace prevence podle obsahového zaměření (sociální, situační, viktimologická) a podle okruhu adresátů, na které je zaměřena (primární, sekundární, terciární).

Pokud jde o míru vhodnosti či efektivnosti zmíněných druhů prevence, nepanuje mezi odborníky jednota. Současným trendem je spíše uplatňování situační prevence, resp. technoprevence, vedoucí ke snižování počtu příležitostí k páčání trestné činnosti (v západních demokraciích uplatňované od 70. let, někdy označované jako nové formy prevence).

Uplatňování těchto forem znamená **zvýšení úlohy policie v prevenci kriminality**, tj. její činnost i v netradičních sférách, jež ji při uplatňování pouze represivní strategie kontroly kriminality nebyly vlastní. Dalším charakteristickým rysem nástupu situační prevence je ingerence obcí a aktivní účast samotných občanů a jejich sdružení v předcházení kriminalitě. V praxi se nejčastěji vyskytují preventivní aktivity s prvky prevence sociální i situační současně. Cestou k omezování kriminality je patrně účelná kombinace obou.

7.3 Objekty a subjekty prevence kriminality

Veškeré aktivity směřující k prevenci kriminality jsou orientovány tak, aby adekvátními metodami, vhodnými formami a prostředky efektivně působily na objekty prevence kriminality. **Objekty prevence** můžeme členit podle toho kam, resp. na co (koho) jsou aktivity prevence cíleně zaměřeny, zda jde o:

a) Sociální prostředí, příčiny a podmínky kriminality

Pojetí prevence se zaměřuje na ovlivňování rizikových faktorů sociálního prostředí v oblasti sociální makrostruktury, mezostruktury, či mikrostruktury. Jedná se o různá ekonomická a legislativní opatření, sledování a reagování na stav v oblasti sociálního zabezpečení, zaměstnanosti, zdravotního stavu obyvatelstva, rozvíjení vzdělanosti a kultury. Řadíme sem také snahy ovlivňovat rizikové sociální prostředí menších skupin obyvatelstva až po základní sociální buňku rodinu. Zákonná úprava umožňuje v některých konkrétních případech státním orgánům provést zásah do rodinného prostředí za účelem zabezpečení výchovy dítěte, pokud je v původním rodinném prostředí ohrožena.

Objektem prvořadého významu preventivního působení jsou příčiny a podmínky kriminality a s ní souvisejících sociálně patologických jevů. Samozřejmě, že zde patří všechny další kriminogenní faktory, včetně kriminogenní situace. Podle charakteru a projevů těchto prvků je pak volen odpovídající obsah preventivních aktivit a zaměření konkrétních opatření.

b) Pachatelé a oběti

Objektem preventivního působení je také pochopitelně člověk. V obecném smyslu je prevence zaměřena na každého jedince, jako člena společnosti, ať již má, nebo nemá kriminální zátěž.

Celá řada preventivních programů je směřována na potenciální pachatele, resp. na osoby sociálně nepřizpůsobivé a neintegrováné, rizikové jedince, toxikomany, bezdomovce, skupiny mládeže s kriminálním zaměřením apod.

Významná část preventivních aktivit směřuje na pachatele trestné činnosti. Jednotlivé formy a prostředky preventivního působení jsou použity podle toho, zda se jedná o pachatele prvotrestané nebo recidivisty a podle druhu trestné činnosti, které se dopouštějí. Při volbě preventivních prostředků a opatření by se mělo přihlížet také k věku pachatele, jeho pohlaví, specifické etnika a dalším faktorům.

Samozřejmě, že objekty prevence jsou také oběti a potenciální oběti kriminality. Preventivní opatření se zaměřují zejména na výchovné a osvětové působení, na ochranu obětí a neutralizaci negativních důsledků pro oběť.

Působení na objekty prevence tvoří obsah a náplň preventivní činnosti. Při utváření koncepce prevence kriminality a jejím praktickém uskutečňování je nutné dodržovat určitá pravidla tak, aby se důsledky preventivního působení nedostaly do rozporu s původním záměrem a cílem. Jedná se o: dodržování platných právních norem, humanismus, vědeckost a efektivitu.

Na uskutečňování preventivních aktivit se podílí **subjekty** preventivního působení. Předcházení kriminalitě už není jen záležitostí pouze orgánů činných v trestním řízení, ale podílejí se na ní jak státní instituce působící ve sféře sociální kontroly, tak i instituce nestátní, různá zájmová a politická sdružení občanů, církve, soukromoprávní instituce, občanské iniciativy, nadace aj.

V našich podmínkách náleží zvláštní úloha místním zastupitelstvím (statutární města, obce s rozšířenou působností, pověřené obce). Ty na sebe berou stále větší část zodpovědnosti při zajišťování vnitřní bezpečnosti a veřejného pořádku. V tomto smyslu má pro ně prevence kriminality prvořadý význam. To je v souladu se světovým trendem, kdy ve vyspělých demokratických státech probíhá proces odstátňování ve smyslu předávání stále většího podílu správy věcí veřejných na místní samosprávu.

Vzhledem k různorodosti subjektů preventivního působení je vhodné jejich činnost koordinovat, aby nedocházelo k zbytečnému dublování, resp. k jejich absenci na některých úsecích. Nejedná se však o vytváření zvláštního řídicího orgánu či systému, ale jde o vzájemně dohodnuté a účelné stanovení aktivit jednotlivých subjektů prevence tak, aby byly využity prostředky, formy a metody co nejefektivněji. Přitom je plně zachována jejich samostatnost a rovnoprávnost, vzájemně si subjekty nejsou nadřizeny ani podřizeny.

Pro moderně pojatou koncepci prevence kriminality je charakteristická pluralita zúčastněných subjektů a dobrovolnost jejich podřízení koordinaci příslušných aktivit.

V rámci subjektů prevence kriminality zaujímá zcela specifické místo **Policie ČR**, která je při ochraně společnosti před kriminalitou nezastupitelná. Není možné, aby ve vyspělých demokraciích byla policie zaměřena jen represivně, naopak význam preventivní činnosti policie neustále roste. Na tento vývoj naše legislativa reaguje poměrně pomalu. V trestním řádu má rámcový preventivní význam pouze ustanovení § 89 odst. 1 písm. f), podle kterého policejní orgány pamatují při dokazování také na zjištění okolností, které vedly k trestné činnosti nebo umožnily její spáchání. V samotném zákoně o Policii ČR (zák. č. 283/1991 Sb.) se týkalo prevence jen ustanovení § 47 odst. 3, podle něhož policejní útvary upozorňovaly veřejné orgány, právnické i fyzické osoby na skutečnosti, které mohly vést k ohrožení nebo porušení veřejného pořádku, anebo k ohrožení osob nebo majetku. Proto byla policejní praxí negativně vnímána absence institucionálního zakotvení úkolů policejní prevence v zákonné normě. Situace se změnila přijetím nového zákona o Policii ČR (zák. č. 273/2008 Sb.), kdy ustanovení o preventivní činnosti jsou především v § 2 (úkoly policie), § 16 odst. 3 písm. b), (spolupráce s obcemi) a § 17 písm. a) bod 1. a 5 (spolupráce s ostatními právnickými a fyzickými osobami).

Zahraniční zkušenosti z projektů přibližování policie občanské společnosti byly shrnuty do těchto bodů:

- ✓ priority policejní práce v oblasti pořádkové policie by měla určovat obec a ta by ji také měla hodnotit;
- ✓ rozšířit náplň pořádkové služby vytvořením pěších hlídek navazujících kontakty s občany;
- ✓ zaměřit iniciativu na další služby, jako je práce s oběťmi trestných činů;
- ✓ organizovat tzv. sousedskou výpomoc na úseku prevence pouliční kriminality a vloupání do objektů;
- ✓ pořádat přednášky, besedy a dny otevřených dveří;
- ✓ do služeb policie přijímat příslušníky národnostních menšin, kteří tvoří vlastní komunity;

- ✓ vytvářet integrační systémy (policie státní a obecní, soukromých bezpečnostních agentur, hasičů, záchranných zdravotních a havarijních služeb).

Hlavní úsilí preventivní činnosti PČR spočívá na územních odborech krajských policejních ředitelství, především na **preventivně informačních skupinách (PIS)** zřizovaných od poloviny devadesátých let. Tyto skupiny poskytují fyzickým i právnickým osobám informační a poradenské služby v otázkách, které nejvíce ovlivňují pocit bezpečí (ochrana zdraví, životů a majetku) a orientují policejní preventivní činnost na vybrané konkrétní problémy příslušné lokality.

Smyslem nových konceptů je, aby policie zaměřovala své nezastupitelné poslání při kontrole kriminality nejen represivně, ale i preventivně, a plnila své úkoly ve spolupráci se samosprávnými orgány a občanskými sdruženími. Snahou je odstranění nedůvěry řádných občanů k policii a zvýšení pocitu bezpečnosti občanů.

7.4 Systém prevence kriminality v České republice

V České republice je prevence kriminality organizována na třech úrovních:

- republiková úroveň** (meziresortní, resortní),
- krajská** (regionální) úroveň,
- místní úroveň** (městská).

Jednotlivé úrovně se liší svým teritoriálním vymezením, typem realizátorů, mírou kompetencí klíčových partnerů, druhem analytické a evaluační činnosti, nároky na personální obsazení a různou mírou zapojení a odpovědnosti orgánů státní správy, samosprávy, nestátních neziskových organizací, dalších typů právnických osob a občanů.

Republiková úroveň

Odpovědnost za organizaci systému prevence kriminality má v České republice od roku 1994 **Republikový výbor pro prevenci kriminality (RVPPK)**, který vznikl na základě usnesení vlády číslo 617/1993. Statut a jednací řád RVPPK je nově upraven usnesením vlády číslo 409/2008.

RVPPK má **19 členů**, předsedou výboru je ministr vnitra, výkonným místopředsedou náměstek ministra vnitra.

Členy Republikového výboru pro prevenci kriminality jsou zástupci:

- ✓ Ministerstva financí
- ✓ Ministerstva obrany
- ✓ Ministerstva práce a sociálních věcí – odbor rodinné politiky
- ✓ Ministerstva práce a sociálních věcí – odbor sociálních služeb
- ✓ Ministerstva pro místní rozvoj
- ✓ Ministerstva spravedlnosti
- ✓ Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy
- ✓ Ministerstva vnitra
- ✓ Ministerstva zdravotnictví
- ✓ Nejvyššího státního zastupitelství
- ✓ Generálního ředitelství Vězeňské služby České republiky
- ✓ Institutu pro kriminologii a sociální prevenci

- ✓ Policejního prezidia České republiky
- ✓ Probační a mediační služby
- ✓ Rady vlády České republiky pro záležitosti romské komunity
- ✓ Rady vlády pro koordinaci protidrogové politiky
- ✓ Soudcovské unie České republiky

jmenování příslušnými ministry, policejním prezidentem, nejvyšším státním zástupcem a Republikovou soudcovskou radou Soudcovské unie ČR.

Republikový výbor pro prevenci kriminality plní zejména tyto úkoly:

a) odpovídá za vytváření koncepcí preventivní politiky na meziresortní úrovni a za metodické vedení regionálních (vyšších územně správních celků) a místních orgánů při realizaci koncepcí a Strategie prevence kriminality. Za tím účelem iniciuje činnost v oblasti prevence kriminality a podporuje vznik místních komisí pro prevenci kriminality a napomáhá vzniku preventivních orgánů na úrovni vyšších územně správních celků,

b) koordinuje činnost příslušných ústředních orgánů státní správy v oblasti prevence kriminality, za tím účelem vyžaduje od příslušných ústředních orgánů zastoupených ve Výboru součinnost nezbytnou k zabezpečení uložených úkolů,

c) spolupracuje s nestátními neziskovými organizacemi a hromadnými sdělovacími prostředky v oblasti prevence kriminality,

d) účastní se na základě meziresortní spolupráce zpracování a realizace projektů prevence kriminality respektujících místní podmínky,

e) na základě meziresortní spolupráce a v součinnosti s vyššími územně správními celky se účastní na zpracování a realizaci projektů prevence kriminality respektujících místní podmínky,

f) vyhodnocuje účinnost preventivních programů,

g) v rámci mezinárodní spolupráce se zabývá plněním úkolů vyplývajících z účasti České republiky v nadnárodních a mezinárodních organizacích v oblasti prevence kriminality,

h) schvaluje žádosti o dotace na projekty prevence kriminality, včetně výše finančních prostředků,

i) předkládá vládě České republiky Strategii prevence kriminality jako výchozí dokument, který stanovuje priority a z nich vyplývající úkoly preventivní politiky na další období,

j) každoročně vyhodnocuje stanovené úkoly a předkládá vládě zprávu o jejich plnění.

Činnost Republikového výboru pro prevenci kriminality zajišťuje sekretariát RVPPK, který je organizačně začleněn do odboru prevence kriminality Ministerstva vnitra. Za činnost sekretariátu odpovídá ředitel odboru prevence kriminality Ministerstva vnitra, který je zároveň členem RVPPK za Ministerstvo vnitra. Jeho prostřednictvím je organizačně i administrativně zajišťována meziresortní a mezinárodní spolupráce v oblasti prevence kriminality, koncepční a metodická preventivní činnost na místní úrovni a dotační politika na prevenci kriminality ze státního rozpočtu. Sekretariát dále plní funkci zprostředkovatele mezi Republikovým výborem pro prevenci kriminality a obecními zastupitelstvy, nevládními organizacemi a dalšími institucemi v oblasti prevence kriminality a zabezpečuje mezinárodní spolupráci.

Nedílnou součástí republikové úrovně jsou resortní programy prevence kriminality. Na úrovni ústředních orgánů státní správy je prevence kriminality realizována preventivními programy resortů zastoupených v Republikovém výboru pro prevenci kriminality. Resorty zastoupené v RVPPK odpovídají za realizaci preventivních opatření v rámci své působnosti. Jejich plnění každoročně předkládají RVPPK.

Vlastní resortní programy prevence kriminality rozpracovávají priority jednotlivých resortů uvedené v republikové Strategii prevence kriminality na dané období. Programy resortů zastoupených v RVPPK se zaměřují na aktivity ovlivňující míru trestné činnosti, pocit bezpečí občanů, sociální integraci, prevenci kriminality a prevenci sociálně patologických

jevů. Ne všechny resorty se do prevence kriminality zapojují stejně intenzivně. Jednotlivé resortní programy prevence kriminality vycházejí z věcné působnosti svých ministerstev, rozšiřují jejich běžné činnosti o preventivní prvky a přístupy a ovlivňují tvorbu příslušné legislativy.

Krajská (regionální) úroveň

Strategie prevence kriminality na léta 2008 – 2011 zavedla určité změny v organizačním schématu systému prevence kriminality včetně posílení kompetencí krajů a obcí při realizaci preventivní politiky.

Cílem **přenesení preventivní politiky na úroveň kraje** je zvýšit odpovědnost krajů za bezpečnost občanů a významně posílit jejich roli v této oblasti. Nástrojem jsou především **Krajské programy prevence kriminality**, které mohou být realizovány na území celého kraje, jeho části nebo na území obcí. Úkolem kraje je iniciovat a podporovat rozvoj preventivních aktivit na úrovni kraje i v jednotlivých obcích. Krajský program prevence kriminality může být kombinací krajských i obecných projektů.

Realizace Krajského programu a přidělení dotace je podmíněna rozhodnutím zastupitelstva kraje o přistoupení ke krajské úrovni prevence kriminality, zpracováním Koncepce prevence kriminality kraje na léta 2009 – 2011 a vytvořením podmínek pro její realizaci.

Stát prostřednictvím vládou schválené Strategie prevence kriminality a závazných materiálů zpracovaných RVPPK poskytuje kraji potřebné podmínky pro realizaci Krajského programu. **Kraj si v samostatné působnosti rozhodne o realizaci konkrétních preventivních aktivit na svém území.** Do svého rozpočtu obdrží od státu účelově vázané finanční prostředky na realizaci Krajského programu prevence kriminality. Jestliže bude realizátorem preventivního projektu v rámci Krajského programu prevence kriminality obec, rozhodne si v samostatné působnosti o druhu realizované aktivity a požádá kraj o dotaci na její realizaci.

Na podporu krajských programů prevence kriminality se navrhuje vyčlenit částku do **výše 50 %** z objemu finančních prostředků vyčleněných na prevenci kriminality v rozpočtové

kapitole Ministerstva vnitra. Vláda bude každoročně schvalovat výši dotačního limitu určeného na krajskou úroveň a zároveň dílčí limity dotací určené na základě klíče pro jednotlivé kraje. Jestliže některý z krajů nesplní podmínky pro přidělení dotace pro příslušný kalendářní rok, o využití jeho finančního podílu pak rozhoduje RVPPK. Většinou bývá rozdělen mezi kraje, které splní všechny podmínky pro realizaci krajské úrovně, a to podle stejného mechanismu výpočtu jako základní dotace. V případě, že kraj rozhodne o využití účelové státní dotace v rozporu se Strategií a závaznými dokumenty (metodika, zásady), nebude mu pro příští rok dotace poskytnuta.

Kraj nese odpovědnost, která mu z jeho postavení územního orgánu veřejné správy přísluší. Je odpovědný za míru bezpečí na úrovni celého území kraje i za vytvoření podmínek pro její zvyšování na území každé z obcí. Realizuje se „**veřejná soutěž**“ obcí při zpracování a předkládání jejich projektů k posouzení kraji – to vše v rámci koncepce kraje a jeho akčního plánu. Rozhodnutí zastupitelstva kraje, které musí obhájit před zastupitelstvy a občany obcí, může oscilovat od plošné podpory všech projektů po úzce zaměřené priority, přes rozdíly v míře saturace potřeb podle jednotlivých lokalit kraje. Nabízí se také spolupráce několika obcí soustředěných kolem spádového města v rámci mikroregionu.

Priority krajské úrovně

- ✓ Vytvoření krajských koncepcí prevence kriminality.
- ✓ Vytvoření podmínek pro organizaci, přípravu, realizaci a finanční zabezpečení krajských programů.

Hlavní úkoly stanovené na léta 2008 – 2011:

- ✓ zpracovat bezpečnostní analýzu v rámci kraje;
- ✓ zpracovat koncepci prevence kriminality kraje;
- ✓ organizačně a metodicky zabezpečovat Krajské programy prevence kriminality (propojení krajů i obcí, v Praze městských částí);
- ✓ zabezpečovat konzultační a metodickou činnost pro obce, které budou realizovat preventivní projekty;

- ✓ organizačně zabezpečovat poskytování dotací na preventivní projekty kraje a obcí;
- ✓ provádět vyhodnocování a kontrolní činnost.

Úkolem krajské úrovně je vytvořit preventivní politiku v rámci své působnosti, koordinovat ji a zabezpečovat po metodické, konzultační a částečně po finanční stránce.

Místní (městská) úroveň

V rámci preventivních aktivit je již od konce 20. století trendem přenášení těžiště na místní úroveň. Vychází se z předpokladu, že rizikovými jednotlivci a skupinami, kriminogenními situacemi a opatřeními proti jednotlivým druhům trestné činnosti, ale i oběťmi trestných činů a pocitem bezpečí občanů se mohou v praxi zabývat nejefektivněji města a obce, resp. jejich místní úřady, místní instituce a místní občané. Centrální orgány mohou samosprávné orgány měst a obcí především iniciovat a poskytovat jim metodické vedení, informace i určitou ekonomickou podporu a přitom získávat zpětnou vazbu o jejich účinnosti. Odpovědnost za přípravu a praktickou realizaci programů prevence měst a obcí pak mají nést sama obecní zastupitelstva.

Prevence kriminality na místní úrovni je proto považována za moderní kriminálně politický směr a tvoří **základ systému prevence kriminality** v České republice.

Pokud se obecní (městské) zastupitelstvo rozhodne, že se chce místní prevenci kriminality věnovat systematicky a dlouhodobě, vybere **manažera prevence kriminality** a také může zřídit při obecním (městském) úřadu **komisi pro prevenci kriminality** z představitelů státních i nestátních institucí i jednotlivých odborníků významně participujících na prevenci.

Od roku 1996 byla vládou podporovaná prevence kriminality na místní úrovni realizována prostřednictvím tzv. **Komplexních součinnostních programů prevence kriminality**.

Podstatou komplexnosti byla orientace těchto projektů současně jak na sociální, tak i na situační aspekty prevence, tedy orientace na občany, organizace i sociální skupiny včetně rodin a obětí trestných činů, a zároveň na snižování jednotlivých druhů kriminality a strachu z kriminality.

Dalším požadavkem programu bylo zapojení co nejširšího spektra subjektů, od orgánů státní správy, samosprávy, policie, nestátních a charitativních organizací, podnikatelských subjektů (i jako potenciálních sponzorů) až po občany samotné. Podmínkou pro úspěšné fungování programu bylo jeho začlenění do plánu rozvoje obce.

V letech 1996 – 2003 byly realizovány tyto programy zpočátku pouze ve větších městech s počtem obyvatel nad 30 000, od roku 1999 i v menších městech.

Inovací Komplexního součinnostního programu prevence kriminality na místní úrovni. byl program **PARTNERSTVÍ**, který se realizoval v letech 2004 - 2007.

Program PARTNERSTVÍ umožňoval podporovat preventivní aktivity i v malých obcích. Počet obyvatel zde nehrál roli, rozhodující byl rozsah bezpečnostního problému (úroveň kriminality).

Dílčí projekty zpracovávané v rámci programu PARTNERSTVÍ byly zaměřené na řešení problémů v rizikových lokalitách měst, městských částech a obcích. Tyto rizikové lokality a obce do programu PARTNERSTVÍ vybírala Policie ČR, a to na základě průběžné i aktuální analýzy bezpečnostní situace. Okresní ředitel Policie ČR upozornil starostu obce a inicioval jednání o přípravě opatření ke zlepšení situace. Realizátorem dílčích projektů programu a zároveň příjemcem státní dotace byly obce.

Základním předpokladem realizace programu PARTNERSTVÍ byla **analytická, signalizační a iniciativní role Policie ČR**, zejména role okresních ředitelů a vedoucích obvodních (místních) oddělení Policie ČR. Program vychází ze skutečnosti, že Policie ČR má nejúplnější a nejobjektivnější informace o bezpečnostních rizicích v regionu, a proto je institucí, která iniciuje řešení konkrétních negativních jevů a současně se spolupodílí na výběru adekvátních opatření (viz R PP č. 61/2005).

Program PARTNERSTVÍ byl založen na úzkém partnerském vztahu Policie ČR s obcemi, krajskými úřady a dalšími subjekty při komplexním řešení dílčích jevů kriminality v rizikových lokalitách a při přípravě a realizaci cílených opatření (projektů), která měla minimalizovat lokální kriminogenní podmínky.

Strategie prevence kriminality na léta 2008 – 2011 se prakticky vrátila již k vyzkoušenému a osvědčenému modelu, který je určitou obdobou Komplexního součinnostního programu na místní úrovni. **Městská úroveň** je „páteří“ systému prevence kriminality.

Cílem městské úrovně prevence kriminality je snížení trestné činnosti, zvýšení pocitu bezpečí občanů ve městech, vytvoření stabilního systému prevence kriminality na místní úrovni zapojením několika desítek velkých měst do čtyřleté systematické, komplexní a soustavné činnosti a zřízení stabilních infrastruktur v oblasti prevence kriminality na úrovni samosprávy a spolupracujících subjektů.

Možnost účasti na městské úrovni prevence kriminality se nově nabízí 47 větším městům s počtem obyvatel vyšším než 25 tisíc, která mají statut obce s rozšířenou působností. Urbanismus a koncentrace obyvatel s sebou nese větší počet příležitostí pro páčání trestných činů, velké množství obětí, kumulaci sociálně patologických jevů a vyšší obavu z kriminality mezi občany. Na tato rizika mohou samosprávy a spolupracující subjekty vhodněji reagovat na území velkých měst, ve kterých je vytvořena dostatečná institucionální infrastruktura organizací integrujících do oblasti prevence kriminality, včetně silné a funkční městské policie a Policie ČR. Současně je v těchto městech pestřejší struktura nestátních neziskových organizací, církevních organizací, právnických osob a podnikatelských subjektů v oblasti sociální prevence a bezpečnosti.

Města mají možnost realizovat po dobu trvání současné Strategie, tj. v letech 2008 až 2011, konkrétní preventivní projekty zaměřené na řešení místních problémů – tzv. **Městský program prevence kriminality**. V případě, že město bude dodržovat Strategii a prováděcí dokumenty k Městskému programu, bude mu garantována možnost čerpat státní dotaci po dobu 4 let. V opačném případě bude město z realizace městské úrovně RVPPK vyřazeno.

Na pokrytí potřeb Městských programů se navrhuje vyčlenit částku do výše 40 % z objemu finančních prostředků vyčleněných na prevenci kriminality v rozpočtové kapitole Ministerstva vnitra.

Realizace Městských programů prevence kriminality umožní dlouhodobě ovlivňovat bezpečnostní situaci ve městě, vytvořit příslušné poradní orgány, odborně připravit a průběžně vzdělávat manažery prevence kriminality a další odborníky. Současně umožní prosazovat komplexní řešení problémů, vyzkoušet inovativní a pilotní přístupy jejich řešení a plnohodnotně zapojit do procesu předcházení trestné činnosti Policii ČR na bázi Community policing.

Samospráva města ve své samostatné působnosti rozhodne o přistoupení k městské úrovni prevence kriminality a každoročně bude rozhodovat o podobě Městského programu. Stát zajistí podmínky pro realizaci městské úrovně, každoročně posoudí vhodnost realizace konkrétních preventivních opatření Městského programu (posuzování projektů) a zajistí převod státní účelové dotace ze státního rozpočtu do rozpočtu obce.

Velmi významným ukazatelem úspěšnosti preventivních opatření a změn v míře bezpečí je názor občanů na pocit ohrožení kriminalitou. Proto bude v každém městě, které se rozhodne přistoupit k realizaci Městského programu, **provedeno sociologické šetření vnímání pocitu bezpečí** před jeho zahájením a při jeho ukončení. Šetření bude provedeno podle jednotné metodiky sběru dat a se stejnými otázkami, které kromě míry pocitu bezpečí budou obsahovat také otázky viktimické, zaměřené na spokojenost s prací policie, na rozhodnutí občanů zapojit se aktivně do zvyšování bezpečnosti apod.

Priority městské úrovně

- ✓ Zpracování městské koncepce prevence kriminality.
- ✓ Vytvoření podmínek pro organizaci, přípravu, realizaci a finanční zabezpečení městských programů.
- ✓ Vytvoření podmínek pro zavedení Systému včasné intervence v rámci města.

Hlavní úkoly stanovené na léta 2008 – 2011

- ✓ zpracovat bezpečnostní analýzu v rámci města;
- ✓ zpracovat koncepci prevence kriminality města, která bude zahrnovat úkoly pro všechny subjekty podílející se na preventivních aktivitách;
- ✓ vytvořit podmínky pro zavedení Systému včasné intervence a týmu pro mládež;
- ✓ vyhodnocovat efektivitu podpořených projektů i aktivit institucí zapojených do městské úrovně prevence kriminality;
- ✓ rozvíjet spolupráci samosprávy s Policií ČR ve smyslu principů Community policing.

Úkolem městské úrovně bude vytvořit komplexní přístup k prevenci kriminality. Policie ČR se bude orientovat na metodu práce ve smyslu Community policing. Cílem Programu města je ochrana lokálních komunit před kriminalitou, posílení pocitu bezpečí občanů, snižování majetkové a násilné kriminality, eliminace kriminálně rizikových sociálně patologických jevů, kooperace všech institucí, které na místní úrovni působí, a integrace Policie ČR do preventivních aktivit měst.

SHRNUTÍ

Funkcí kriminologie je dávat podněty ke zdokonalování teorie a praktických opatření v rámci kontroly kriminality. Kontrola kriminality se uskutečňuje prostřednictvím strategie prevence a represe. V minulosti se místo pojmu kontrola kriminality používal pojem boj s kriminalitou, který zdůrazňoval aktivní, represivní úlohu státu. V současnosti se běžně užívá pojem kontrola kriminality, který akcentuje prevenci kriminality. V žádném případě to však neznamená rezignaci na kriminalitu, ale naopak snahu o vyváženost represe a prevence s tezí, že je lépe kriminalitě předcházet než řešit její důsledky.

Kontrolní otázky

1. Pod pojmem sociální kontrola rozumíme?
2. Charakterizujte kontrolu kriminality.
3. Objasněte význam prevence kriminality.
4. Podle jakých hledisek můžeme členit prevenci kriminality?
5. Které je nejpoužívanější dělení prevence kriminality?
6. Jakou úlohu plní policie v rámci prevence kriminality?
7. Rozeberte objekty a subjekty prevence kriminality.
8. Popište systém prevence kriminality v České republice.

Použitá literatura

Kaiser, G. (1994) Kriminologie, Praha, C.H.Beck.

Kuchta, J. a kol. (1999) Kriminologie I. Část, Brno, PF MU.

Kuchta, J., Válková, H. a kol. (2005) Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck.

Madliak, J. (1998) Kriminológia, Košice, ATOM computers.

Novotný, O., Zapletal, J. a kol. (2008) Kriminologie, Praha, ASPI.

Vichlenda, M. (2005) Základy kriminologie, Holešov, SPŠ MV v Holešově.

Vichlenda, M., Béréš, L. (2008) Prevence kriminality pro studující a učitele policejních škol, Praha, OVSPŠ MV.

Zapletal, J. a kol. (2000) Kriminologie. Díl I. Obecná část, Praha, Policejní akademie ČR.

Zapletal, J. a kol. (2000) Prevence kriminality, Praha, Policejní akademie ČR.

Zoubková, I. (2002) Kontrola kriminality mládeže, Plzeň, Aleš Čeněk.

Test

1. Kontrolou kriminality rozumíme?
 - a) snahu o to, aby k trestné činnosti nedocházelo v budoucnu
 - b) potlačovatelskou činnost státu spočívající v ukládání trestněprávních sankcí
 - c) regulační opatření OČTŘ jejichž cílem je udržet kriminalitu na nejnižší úrovni
 - d) regulační opatření státu, státních i nestátních orgánů a organizací, jejichž cílem je udržet kriminalitu na co nejnižší úrovni**

2. Podle okruhu adresátů dělíme prevenci kriminality na?
 - a) organizační, technickou, personální a výchovnou
 - b) sociální, situační a viktimologickou
 - c) primární, sekundární a terciární**
 - d) obecnou a speciální

3. Podle obsahu zaměření dělíme prevenci kriminality na?
 - a) generální a speciální
 - b) sociální, situační a viktimologickou**
 - c) přímou strategii a nepřímou strategii
 - d) obecnou a speciální

4. Hlavní úsilí preventivní činnosti PČR spočívá na?
 - a) základních útvarech PČR
 - b) územních odborech krajských ředitelství PČR**
 - c) krajských ředitelství PČR
 - d) Policejním prezídiu PČR

5. Kdo není členem RVPPK?
 - a) Policejní prezídium

- b) Nejvyšší státní zastupitelství
- c) **Ministerstvo zahraničí**
- d) Ministerstvo pro místní rozvoj

8 TRESTNÍ REPRESE A PENOLOGIE

VÝSTUPY Z UČENÍ		
Po prostudování textu		
Budete umět:		<i>Budete umět</i>
✓ Objasnit pojem a předmět penologie. ✓ Vysvětlit místo penologie v systému věd.		
Získáte:		<i>Získáte</i>
✓ Přehled o uplatňování trestní represe. ✓ Znalosti o Probační a mediační službě.		
Budete schopni:		<i>Budete schopni</i>
✓ Rozebrat jednotlivé penitenciární disciplíny. ✓ Definovat postpenitenciární péči.		

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

KLÍČOVÁ SLOVA

- trestní represe,
- penologie,
- penitenciaristika;
- penitenciární psychologie,
- penitenciární psychiatrie,
- penitenciární pedagogika,
- penitenciární sociologie,
- postpenitenciární péče,
- sociální reintegrace,
- sociální práce,
- probace.

8.1 Trestní represe

Trestní represe (z lat. potlačování, činnost bránící něčemu, ale také odvěta) představuje donucovací, potlačovatelskou činnost státu spočívající v ukládání trestněprávních sankcí. Protože závažným způsobem zasahuje do života občanů, je ve všech právních státech podrobně upravena zákony. Trestní represe však není předmětem zájmu pouze trestního práva, ale zabývají se jí i nenormativní kriminální vědy, především penologie. Styčný bod mezi trestním právem a penologií představují **trestní sankce, tj. tresty a ochranná opatření.**

Na trestní represí se podílejí všechny složky systému trestní justice. Patří sem činnost Policie ČR zaměřená na odhalování, objasňování a vyšetřování kriminality, činnost státního zastupitelství v rámci přípravného řízení, projednávání trestní věci před soudem a rozhodování o vině a trestu. Nezastupitelnou složkou trestní represe je výkon různých druhů uložených trestů a ochranných opatření a činnost orgánů Vězeňské služby při výkonu nepodmíněných trestů odnětí svobody.

Je třeba zdůraznit, že činnost trestní justice nemá charakter výlučně represivní ve smyslu přímého potlačování kriminální činnosti, protože celý průběh trestního řízení má také nezanedbatelné účinky preventivní. Uložený trest má představovat nejen újmu pro pachatele, ale má také přispět k jeho nápravě a v neposlední řadě má ukládání trestů odradit od trestné činnosti i další potenciální pachatele.

Prolíná se zde prevence a represe, či-li jde o prevenci represí. Adekvátní uplatňování trestní represe má pozitivní vliv na pachatele a jeho okolí a v tomto smyslu je nezastupitelným prostředkem pro **kontrolu kriminality**. Pokud trestní represe není v souladu s morálním odsouzením trestného činu, má tato okolnost vždy neblahý vliv na účinnost trestního postihu, a tedy i negativní dopad na snižování kriminality.

Kontrola kriminality jako součást sociální kontroly je realizována i dalšími prostředky a formami existujícími mimo trestněprávní oblast, např. opatření k omezování těch sociálně patologických jevů, které tvoří podhoubí kriminality (např. alkoholismus, drogová závislost, prostituce apod.), toto omezování je prováděno za využití organizačních, ekonomických, výchovných a jiných opatření.

Trestní represe představuje nejvíce razantní formu reakce státu a společnosti na sociálně nežádoucí jednání. Je významným, nikoliv však rozhodujícím nástrojem kontroly kriminality, respektive kriminální politiky. **Kriminální politika** se zabývá kriminalitou jako politickým problémem a je orientována na systém sociální kontroly kriminality. V užším smyslu bývá označována jako trestní politika a zaměřuje se jen na trestněprávní kontrolu kriminality. V širším smyslu se zaměřuje na celý systém sociální kontroly a kromě **trestní politiky** zahrnuje i právní politiku, ekonomickou politiku atd., pokud se zabývají problémy kontroly kriminality. Účelem kriminální politiky státu je kontrola nad kriminalitou.

8.2 Pojem a předmět penologie

Penologie je vědní obor, který lze nejobecněji charakterizovat jako vědu o trestech a trestání (z lat. poena – náhrada za spáchaný zločin, odplata, pokuta – trestání), nebo také jako nauku zkoumající trestní sankce (tresty a ochranná opatření), jejich výkon a jejich účinky. Nejčastěji je používána následující definice:

Penologie je věda o výkonu trestu a jeho účincích.

Předmětem zkoumání penologie jsou metody zacházení s pachateli trestných činů (tedy tresty, ochranná opatření a způsob jejich výkonu), kterými lze co nejúčinněji dosáhnout korektivní změny chování pachatele tak, aby se mohl začlenit do společnosti jako řádný občan. V užším smyslu se penologie zabývá reálným výkonem trestů a ochranných opatření, v širším pojetí je do ní zahrnována i oblast alternativních sankcí. Penologie tedy zkoumá efektivnost všech druhů trestů a ochranných opatření, které jsou uvedeny v trestním zákoně. Zvláštní pozornost však věnuje tzv. stacionárním trestům, zejména nepodmíněnému trestu odnětí svobody, pro specifické právní vztahy, zákonitosti a působení na pachatele, které nastávají při jeho vykonávání.

Penologie zkoumá:

- ✓ efektivnost všech druhů trestů a ochranných opatření;

- ✓ systém institucí a jejich funkcí při realizaci zákonného postihu (sankcí);
- ✓ možnosti jiných sankcí, které by účinně ovlivňovaly chování pachatelů, tj. ochranných opatření, alternativních trestů;
- ✓ sociálně-psychologické procesy, jevy, vztahy a zákonitosti, které vznikají v důsledku aplikace trestu;
- ✓ fyzickou a psychosociální realitu pachatele (jeho fyzický stav, nemoci, úrazy, věk, inteligenci, vzdělání, sociální zázemí atd.);
- ✓ ověřuje a koncipuje přístupy výchovného zacházení s odsouzenými, aby bylo dosaženo co nejefektivněji účelu trestu.

Ve starší literatuře se můžeme setkat s názory, které zahrnují do předmětu penologie také juristické, administrativní, organizační, technické, případně jiné aspekty ukládání, výkonu a účinku trestů. Takové pojetí nemá v moderní penologii opodstatnění.

V penologii je velká pozornost věnována zkoumání vlastností osobnosti a chování pachatele, a to z hlediska předpokladů pro dosažení možných změn jeho chování v souvislosti s vnějšími vlivy prostředí a podmínkami výkonu trestu. Důraz je kladen na individuum, poznání jeho osobnosti s cílem stanovit adekvátnější diferenciované výchovné zacházení včetně individualizovaného přístupu.

Nejvýznamnější a nejrozpracovanější částí penologie je v současné době **penitenciaristika** (vězeňství). Název pochází z latinského *paenitentia* /penitencia/ = lítost, změna smýšlení, polepšení, napravení. Penitenciární proces je tedy proces polepšení, pozitivní změny chování, nápravy. Společenské vědy, zabývající se chováním člověka, jeho psychikou, vstupují do penitenciární praxe a podílejí se na řešení problémů spojených s penitenciárním procesem, jsou většinou označovány jako **penitenciární disciplíny**.

Mezi penitenciární disciplíny patří:

1. Penitenciární psychologie je aplikovaná psychologická disciplína, zabývající se psychologickými problémy penitenciárního procesu.

Úkoly penitenciární psychologie jsou:

- ✓ Zkoumá osobnost odsouzeného z hlediska jeho individuálních zvláštností, vývoje osobnosti, etiogeneze kriminálních jednání a prognózy dalšího sociálního chování.
- ✓ Na základě poznatků o osobnosti pachatele dává podněty k volbě výhodnějších metod zacházení s vězňenými, podílí se na klasifikaci odsouzených a diferenciaci výchovných skupin odsouzených.
- ✓ Zkoumá individuálně-psychologické, sociálně-psychologické problémy života ve věznicích (např. vztahy mezi odsouzenými, odsouzenými s personálem apod.).
- ✓ Podílí se na výběru personálu tím, že posuzuje jejich psychologickou způsobilost.
- ✓ Zkoumá psychologické aspekty penitenciárního zacházení (účinnost výchovných metod, jejich vhodnost v souvislosti s požadovanými změnami chování odsouzených).
- ✓ Aplikuje psychokorektivní působení na odsouzené (skupinová psychoterapie, skupinové poradenství, sociálně výchovkové metody komunikativní, kooperativní apod.).
- ✓ Diagnostikuje změny chování odsouzeného v průběhu výkonu trestu v případě krizových stavů odsouzeného (sebepoškozování, pokus o sebevraždu) nebo v situacích, kdy odsouzení svým chováním hrubě poruší vězeňský řád (napadení personálu, rvačky, ničení zařízení). Zde úzce spolupracuje s penitenciární psychiatrií.

2. Penitenciární psychiatrie je aplikovaná psychiatrická disciplína, zabývající se diagnostikováním a poskytováním individualizované léčebně terapeutické péče odsouzeným s odchylkami od psychické normy. Jedná se o osoby po prodělání psychického onemocnění, o osoby s těžšími neurózami, s některými symptomatickými psychickými poruchami podmíněnými zneužíváním návykových látek (alkohol, drogy). Zejména však jde o odsouzené s výraznými poruchami osobnosti, včetně sexuálních deviací. Účinný penitenciární proces u této skupiny odsouzených se neobejde bez odborné činnosti psychiatrické.

V současné době je ve věznicích penitenciární psychiatrická problematika velmi často řešena externími pracovníky. Tento stav je dále neudržitelný především za situace, kdy se stále více do výkonu trestu zavádějí různé druhy ochranného léčení, a rozšiřuje se počet specializovaných oddělení. Vězeňství potřebuje stálé psychiatry s penitenciární specializací, aby byly organicky propojovány psychiatrické léčebné postupy s ostatními složkami systému penitenciárního zacházení.

3. Penitenciární pedagogika je aplikovaná speciální pedagogická disciplína, zabývající se zvláštnostmi penitenciárního výchovného působení na odsouzené ve výkonu trestu.

Úkoly penitenciární pedagogiky jsou:

- ✓ využívání poznatků z obecné i speciální pedagogiky, včetně poznatků dalších vědních disciplín, které se dají využít pro řešení problémů penitenciárním výchovy;
- ✓ získávání vlastních poznatků svými výzkumy a výsledky praxe;
- ✓ vytvoření systému penitenciární výchovy, který vychází z trestní politiky státu a koncepce vězeňství;
- ✓ rozvojem své teorie a praxe přinášet podněty do oblasti trestněprávní vědy a vytvářet potřebu dalších právních úprav výkonu trestu odnětí svobody.

Základním problémem penitenciární pedagogiky je spojení dvou prvků penálního a pedagogického.

Výkon trestu odnětí svobody není jen prostředkem trestní represe státu, ale ze zákona je povinnost odsouzeného vychovávat, vytvářet předpoklady ke změně jeho chování, aby se tak zabránilo recidivě trestní činnosti. Penitenciární pedagogika je historicky nejstarší penitenciární disciplínou neprávního charakteru, ale s právní vědou je samozřejmě úzce spjata.

Penitenciární pedagogika realizuje pedagogizaci systému výkonu trestu a tím naplňuje výchovnou funkci trestu. V penitenciární praxi řeší penitenciární pedagogika specifické výchovné problémy dané:

- ✓ kumulaci osob odsouzených k trestu odnětí svobody;
- ✓ rozpory, které výchovné působení přináší v penitenciární realitě věznic, kdy vlivem setrvačných tendencí právního pojetí výkonu trestu odnětí svobody je nedostatečně akcentována výchovná funkce trestu odnětí svobody;
- ✓ úrovní profesní přípravy personálu pro pedagogizaci procesu výkonu trestu odnětí svobody.

Specifičnost procesu penitenciární výchovy je dána těmito faktory:

A) právního charakteru

- ✓ vymezením kategorie obviněných a odsouzených osob;
- ✓ právní regulací výchovného procesu (především zákonem o výkonu trestu odnětí svobody a zákonem o výkonu vazby, vytvářejícími právní rámec penitenciárního procesu);
- ✓ institucí penitenciárního procesu – věznicí, její organizací, řádem.

B) pedagogického charakteru

- ✓ osobností odsouzených – poruchy v oblasti sociability,
- ✓ věkovými zvláštnostmi jednotlivých kategorií odsouzených,
- ✓ pedagogizací trestních prostředků (např. pedagogické zásady ukládání trestů);

C) sociálně-psychologického charakteru

- ✓ faktor izolovanosti od běžného života,
- ✓ omezení celého komplexu potřeb, či vyloučení jejich uspokojování.

4. Penitenciární sociologie je aplikovaná speciální disciplína sociologie, která zkoumá sociální vazby, strukturu, její fungování a účinnost v penitenciárním procesu.

Penitenciární sociologie analyzuje funkčnost sociálních vztahů organizační struktury věznic a na jejím základě vypracovává návrhy a doporučení směřující k zvýšení efektivity jejich činností. Přitom jsou odhalovány poruchy a příčiny nedostatečné funkčnosti vztahů nebo struktury, případně jsou odkrývány rezervy, které mohou při jejich přiměřeném využití znamenat řešení těchto problémů. Jedním z hlavních úkolů penitenciární sociologie tedy je stanovení nejvhodnějších efektivně funkčních organizačních struktur institucí, určených pro výkon trestu.

Dalším z významných úkolů penitenciární sociologie je zkoumání dynamiky a vývoje sociálních vztahů, ovlivňujících formální a neformální skupiny vězeňské populace. Snaží se mít přehled o hierarchii skupin, o vůdcích a obsahu jejich vůdcovské role, předcházet potencialem konfliktům (např. zabývá se příčinami nespokojenosti odsouzených, jejich náladami a postoji). Tyto informace jsou důležité pro volbu výchovného přístupu k odsouzenému i celé skupině, ale také pro předcházení konfliktním situacím, nepokojům, vzpourám ve věznicích.

Poznatky o jednotlivcích slouží jako podklad pro rozhodování o přeřazení odsouzeného do jiné výchovné skupiny, o zařazování odsouzeného na jiné pracoviště, nebo pro posuzování míry rizika konfliktu s jinými odsouzenými apod. Ve vztahu k odsouzeným spolupracuje penitenciární sociolog se specialisty na oddělení výkonu trestu (s psychologem, pedagogem a vychovatelem, u kterého je odsouzený zařazen ve skupině).

Z výše uvedeného vyplývá, že penitenciární sociologie své působení nasměrovává

- ✓ k odsouzeným;
- ✓ k vězeňskému personálu a k výkonu jeho služby.

Poznání, která přináší penitenciární sociologie o jednotlivcích i skupinách, mají svůj význam jak v oblasti řízení, tak v každodenní penitenciární praxi. Penitenciární sociologie je nejmladší z penitenciárních disciplín a své postavení si teprve buduje. V současné době se v praxi využívá daleko méně než by si zasloužila, ale má všechny předpoklady pro široké uplatnění v blízké budoucnosti.

Vědecké poznatky penologie, obohacené o souhrn poznatků penitenciárních disciplín dokládají, že penitenciární proces je velmi složitý a účel výkonu trestu není často dosažen ve fázi penitenciární, realizované ve věznicích, ale musí být vynakládáno další úsilí ve fázi postpenitenciární, aby došlo k žádoucí resocializaci („sociální reintegraci“) odsouzené osoby, která pobývala v zařízení výkonu trestu odnětí svobody.

Tímto je **předmět penologie** rozšiřován o poznatky penitenciárních disciplín, zkoumajících celou penitenciární realitu, od momentu aplikace trestní sankce až do momentu sociální reintegrace odsouzené osoby do společnosti. V tomto pojetí pak penologie také zahrnuje i fázi **postpenitenciární**, která začíná propuštěním odsouzeného z výkonu trestu a končí jeho reintegrací do společnosti.

Také na **postpenitenciární** péči není jednotný názor. V užším smyslu je chápána jaké péče a pomoc osobám propuštěným z trestu odnětí svobody. V širším smyslu jako pomoc a péče všem pachatelům, kteří vykonali kterýkoliv z trestů nebo ochranných opatření.

Za **sociální reintegraci** (resocializaci) odsouzené osoby je považováno takové její začlenění do společnosti, které obsahuje obnovení sociálních aktivit a vztahů, které dovolují plnit roli občana a mají příznivý vliv na jeho sociální vývoj a vztah ke společnosti.

Sociální reintegrace odsouzeného není řešena jen z pohledu penologie, penitenciaristiky nebo kriminologie, ale v této fázi k řešení významně přispívá sociální práce.

Sociální práce je odborná disciplína, která speciálními pracovními metodami zajišťuje provádění péče o člověka na profesionálním základě. Jde o vědní disciplínu, která vychází z obsáhlého systému teoretických poznatků celé řady společenských věd, zejména psychologie, sociologie, pedagogiky, lékařských, právních a ekonomických věd. Tyto poznatky tvoří základ pro odborné profesionalizované působení sociálních pracovníků a pro způsob práce sociálních institucí, které jsou **zaměřeny na pomoc jednotlivcům, skupinám nebo komunitám**, s cílem dosáhnout jejich optimálního působení ve společnosti.

V současné době můžeme sledovat navýšení pracovníků pečujících o osoby s konflikty se zákonem a problémy se sociální reintegrací. Jedná se o nárůst kurátorů pro mládež asociálních pracovníků v terénu, tzv. sociálních asistentů, a také rozrůstání sociálních institucí zaměřených na pomoc osobám propuštěným z výkonu trestu a z výkonu ochranné výchovy nebo ochranného léčení při jejich integraci do společnosti. Tato síť státních institucí je doplněna institucemi nestátními, vzniklých z podnětu občanských iniciativ, charitativních a církevních sdružení.

Významným počinem bylo přijetí zákona č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě, který je účinný od 1. 1. 2001. Tímto zákonem byla zřízena Probační a mediační služba s organizační strukturou stanovenou podle sídel okresních soudů v České republice. Podle ustanovení § 2 odst. 1 zákona: „**Probací** se rozumí organizování a vykonávání dohledu nad obviněným, obžalovaným nebo odsouzeným (dále jen „obviněný“), kontrola výkonu trestů nespojených s odnětím svobody, včetně uložených povinností a omezení, sledování chování odsouzeného ve zkušební době podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, dále individuální pomoc obviněnému a působení na něj, aby vedl řádný život, vyhověl soudem nebo státním zástupcem uloženým podmínkám, a tím došlo k obnově právních i společenských vztahů.“

Probační a mediační služba postupuje v součinnosti s orgány sociálního zabezpečení, školami a školskými zařízeními, zdravotnickými zařízeními, s registrovanými církvemi, a náboženskými společnostmi, zájmovými sdruženími občanů, nadacemi a dalšími institucemi sledujícími humanitární cíle a v případě potřeby tuto součinnost koordinuje z hlediska využití probace a mediace v trestním řízení. Při výkonu své působnosti Probační a mediační služba úzce spolupracuje s orgány sociálně-právní ochrany dětí a poskytuje sociální péči občanům společensky nepřizpůsobeným.

8.3 Vztah penologie ke kriminologii a trestněprávním vědám

Do současné doby není jednoznačně chápán vztah kriminologie a penologie. Někteří teoretici považují penologii za relativně samostatnou součást kriminologie. Penologie má skutečně ke kriminologii velmi blízko a oblasti zkoumání se částečně překrývají. Penologie se však konstituovala dříve než kriminologie a dokonce měla nemalý vliv na vznik a vývoj kriminologie. V penologii se kriminologická otázka „Proč došlo k spáchání trestného činu?“ mění na otázku „Jak působit na osobu odsouzeného, aby se již nedopustil trestného činu?“

Pro lepší pochopení vztahu penologie a kriminologie si rozebereme nejvýznamnější oblasti jejich vzájemné spolupráce.

1. **Penologie využívá poznatky** z kriminální etiologie, klinické kriminologie a kriminální fenomenologie při zkoumání kriminální geneze odsouzeného. U každého odsouzeného podrobně analyzuje, v jakém rozsahu a kombinaci se vyskytují jednotlivé kriminogenní faktory. Penologie poznává specifickou individualizovanou kombinaci kriminogenních faktorů a na jejím základě volí možné přístupy k jejich korektivnímu zvládnutí. Poznatky z kriminální etiologie a klinické kriminologie jsou doplňovány a zpřesňovány o komplexní individuálně osobnostní pohled a jsou tak poznatkově širším a hlubším základem pro vypracování preventivních opatření kriminologie.

2. **Poznatky z kriminální fenomenologie**, tedy o stavu, struktuře a dynamice trestné činnosti jsou v penologii rozpracovány:

- ✓ v oblasti plánování – na základě těchto poznatků se určuje adekvátní počet věznic pro výkon vazby a trestu odnětí svobody, tomu odpovídající profilace vězeňských zařízení, počet personálu a jeho odborná specializace atd.;
- ✓ v oblasti prognózování – na základě analýzy kriminální fenomenologie lze usuzovat na výskyt určitých trestněprávních a sociologických charakteristik odsouzených, které podmiňují obsah penologických aktivit, profesionální náročnost zacházení s trestanými, potřebu určitých odborníků, věznic určitého typu apod.

V penologii se můžeme setkat také s tzv. penitenciární prognostikou, která se rozvíjí od 60. let minulého století a vychází z teorie prognostiky kriminologické. Cílem penitenciární prognostiky je vytvoření prognostického modelu chování pachatele jak v průběhu výkonu vazby či trestu odnětí svobody, tak po jeho propuštění a převzetí do kontinuální sociální péče.

3. **Preventivní opatření**, která kriminologie vypracovává ve vztahu k osobám, které se už trestné činnosti dopustili, jsou v kriminologii označována jako terciární prevence, kterou se rozumí předcházení recidivě trestné činnosti. Oblast terciární prevence je v penologii rozpracována v širším sociálním kontextu a v realizaci preventivních opatření uplatňuje osobnostně-individuální přístup.

Vztah penologie a kriminologie je tedy **vztahem vědy aplikované a obecné**. Z tohoto vztahu vyplývají možnosti oboustranného přínosu. Spolupráce a výměna poznatků vede k vzájemnému obohacování obou samostatných vědních disciplín.

Trestněprávní nauka se zabývá trestným činem a pachatelem jako trestněprávními jevy, které jsou přesně vymezeny.

Trestní právo hmotné stanovuje, co je trestným činem, jaký trest lze za něj stanovit, a kdo je trestně odpovědným pachatelem.

Trestní právo procesní upravuje trestní řízení, tj. procedurální postup trestních orgánů v trestních věcech, včetně výkonu vazby. V hlavě XXI. trestního řádu „Vykonávací řízení“ jsou obsažena obecná ustanovení pro výkon jednotlivých trestů, ochranných opatření, výkon zabezpečovací detence a některých jiných rozhodnutí.

Trestněprávní normy stanovují skutkové podstaty trestných činů, druh sankce za jejich spáchání a obecná ustanovení o jejich vykonání. **Zákon o výkonu vazby, zákon o výkonu trestu odnětí svobody a zákon o výkonu zabezpečovací detence** jsou pak provádějícím předpisem k ustanovení trestního řádu, ve kterém je podrobně upraven způsob výkonu vazby ve vazební věznici, výkon trestu odnětí svobody v jednotlivých typech věznic a výkon zabezpečovací detence v ústavech pro výkon zabezpečovací detence.

Trestněprávní vědy tedy přesně vymezují právní rámec, ve kterém se odvíjí penitenciární zacházení s odsouzenými, usilující o naplnění účelu výkonu trestu.

Penologie a penitenciární disciplíny zkoumají realizaci výkonu trestu. Tedy zkoumají sociálně psychologické a trestněprávní zákonitosti, vztahy a jevy penitenciární reality, která je tvořena:

A) osobností odsouzeného

- ✓ vývojem osobnosti;
- ✓ příčinami trestné činnosti;
- ✓ kriminální kariérou;
- ✓ poruchami sociability;
- ✓ uznáním viny za spáchaný trestný čin;
- ✓ akceptací trestu.

B) procesem výchovného zacházení

- ✓ metodami výchovného zacházení;

- ✓ diferenciovaným výchovným zacházením;
- ✓ individualizovaným přístupem.

C) institucemi určenými

- ✓ pro výkon vazby a trestu odnětí svobody;
- ✓ pro vykonání uložených ochranných opatření včetně zabezpečovací detence.

Znalost těchto sociálně psychologických zákonitostí přispívá k přiměřenější, respektive individualizovanější, volbě trestních sankcí, změně jejich skladby nebo způsobu výkonu trestu.

Na základě hlubšího poznání psychických zvláštností osobností mladistvých, jejich sociálního vývoje byly odlišně upraveny trestněprávní zákony (viz zák. č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže), řešící trestnou činnost mladistvých, včetně norem upravujících výkon trestu (§ 60 - § 65 zák.č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody).

Rozvoj penologie a trestně právních věd představuje dvojí směřování poznání, vzájemně se ovlivňující; k zobecnění a k diferenciaci.

SHRNUTÍ

Kontrola kriminality se uskutečňuje prostřednictvím strategie prevence a represe. Trestní represe představuje nejrazantnější formu reakce státu na kriminalitu. Je nezastupitelným, ne však nejvýznamnějším nástrojem kontroly kriminality. Výkonem a účinky trestů se zabývá penologie. Vztah kriminologie a penologie je vztahem vědy obecné a aplikované. V penologii se kriminologická otázka „Proč došlo k spáchání trestného činu?“ mění na otázku „Jak působit na osobu odsouzeného, aby se již nedopustil trestného činu?“

Kontrolní otázky

1. Definujte trestní represi, a jaké je její místo v kontrole kriminality?
2. Charakterizujte pojem a předmět penologie.
3. Co je penitenciariстика a jaké penitenciární disciplíny znáte?
4. Čím se zabývají penitenciární psychologie a penitenciární psychiatrie?
5. Kterými faktory je dána specifická penitenciární výchovy?
6. K čemu slouží poznatky penitenciární sociologie?
7. Vysvětlete postpenitenciární péči.
8. Objasněte co je sociální práce a probace.
9. Jaké je místo kriminologie v systému věd?

Použitá literatura

Černíková, V., Makariusová, V., Sedláček, V. (1998) Sociální ochrana, Praha, Policejní akademie ČR.

Černíková, V., Makariusová, V., Sedláček, V. (2002) Základy penologie pro policisty, Praha, Policejní akademie ČR.

Kaiser, G. (1994) Kriminologie, Praha, C.H.Beck.

Kuchta, J. a kol. (1999) Kriminologie I. Část, Brno, PF MU.

Kuchta, J., Válková, H. a kol. (2005) Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck.

Madliak, J. (1998) Kriminológia, Košice, ATOM computers.

Mezník, J. a kol. (1995) Základy penologie, Brno, PF MU.

Novotný, O., Zapletal, J. a kol. (2008) Kriminologie, Praha, ASPI.

Vichlenda, M. (2005) Základy kriminologie, Holešov, SPŠ MV v Holešově.

Vichlenda, M., Béréš, L. (2008) Prevence kriminality pro studující a učitele policejních škol, Praha, OVSPŠ MV.

Zapletal, J. a kol. (2000) Kriminologie. Díl I. Obecná část, Praha, Policejní akademie ČR.

Zapletal, J. a kol. (2000) Prevence kriminality, Praha, Policejní akademie ČR.

Zoubková, I. (2002) Kontrola kriminality mládeže, Plzeň, Aleš Čeněk.

Test

1. Trestní represí rozumíme?
 - a) sociální kontrolu
 - b) kontrolu kriminality
 - c) potlačovatelskou činnost státu**
 - d) realizaci trestní politiky státu

2. Penologie je věda o?
 - a) o věznicích
 - b) o ukládání trestů
 - c) o výkonu trestu odnětí svobody
 - d) o výkonu trestu a jeho účincích**

3. Specifičnost procesu penitenciární výchovy je dána?
- a) **faktory právního, pedagogického a sociálně psychologického charakteru**
 - b) kumulací osob odsouzených k trestu odnětí svobody
 - c) úrovni profesní přípravy vězeňského personálu
 - d) osobností odsouzených
4. Čím se zabývá postpenitenciární péče?
- a) péčí a pomocí obětem trestných činů
 - b) **péčí a pomocí osobám po výkonu trestu**
 - c) péčí a pomocí osobám nespravedlivě stíhaným
 - d) péčí a pomocí osobám propuštěním z vazby
5. Probačí se rozumí?
- a) mimosoudní zprostředkování sporu mezi obviněným a poškozeným
 - b) **vykonáváním dohledu nad obviněným**
 - c) nejvýznamnější část postpenitenciární péče
 - d) odškodnění oběti pachatelem

9 PRÁVNÍ ÚPRAVA A ORGANIZAČNÍ STRUKTURA VĚZEŇSKÉ SLUŽBY ČR

VÝSTUPY Z UČENÍ		
Po prostudování textu		
Budete umět:		<i>Budete umět</i>
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Právní normy upravující činnost Vězeňské služby. ✓ Rozebrat úkoly Vězeňské služby. ✓ Charakterizovat povinnosti a základní oprávnění Vězeňské služby. 		
Získáte:		<i>Získáte</i>
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Přehled o počtu vězňů a chovanců detekčních ústavů. ✓ Znalosti o organizační struktuře vězeňské služby. 		
Budete schopni:		<i>Budete schopni</i>
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Rozebrat úkoly Vězeňské služby ČR. ✓ Charakterizovat spolupráci mezi Policií ČR a Vězeňskou službou ČR. 		
ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU		

KLÍČOVÁ SLOVA

- Evropská vězeňská pravidla (EVP),
- Koncepce rozvoje vězeňství v ČR,
- zák. č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážci,
- úkoly Vězeňské služby,
- členění Vězeňské služby,
- povinnosti a oprávnění příslušníků Vězeňské služby,
- organizační struktura Vězeňské služby,
- čtyři typy věznic: s dohledem, s dozorem, s ostrahou, se zvýšenou ostrahou,
- Dohoda o spolupráci a vzájemné pomoci mezi PČR a VS ČR.

9.1 Právní úprava Vězeňské služby ČR

Změny, které v naší společnosti nastaly po roce 1989 se zákonitě projeví také ve vězeňství. V roce 1991 byla vypracována „**Koncepce rozvoje vězeňství v ČR**“, která se **stala strategickým plánem reformy českého vězeňství**. Koncepce nutně zasáhla i organizační strukturu vězeňství a tyto změny se projeví v **zákoně č. 555/1992 Sb. o Vězeňské službě a justiční stráž** a dále v **Rozkaze ministra spravedlnosti č. 17/1992**, kterým je vydán **Organizační rá**d Vězeňské služby (účinnost od 1. 1. 1993).

Obě právní normy jsou vypracovány v souladu s mezinárodními smlouvami a konvencemi v oblasti lidských a občanských práv (např. Standardních minimálních pravidel OSN pro zacházení s vězni) a odráží postupnou transformaci českého vězeňství v duchu Doporučení Rady Evropy č. R (87) 3 „**Evropská vězeňská pravidla**“ (EVP).

Zákonem ČNR č. 555/1992 Sb. o Vězeňské službě a justiční stráž

- ✓ ke zrušení Sboru nápravné výchovy a jeho organizační struktury, který odpovídal za výkon státní správy vězeňství;
- ✓ k jednoznačnému vymezení povinností a oprávnění příslušníků Vězeňské služby a to z pohledu výrazné akceptace práv obviněných a jejich garance v každodenní penitenciární praxi, ale i v situacích konfliktů;
- ✓ k odbourání militantního pojetí organizace tehdejšího vězeňství s direktivními a automatickými prvky řízení a tomu odpovídající způsob zacházení s obviněnými a odsouzenými (vojenský dril, uzavřenost věznic, pracovní činnost orientována na plnění výrobních norem);
- ✓ ke změně pojetí organizace a způsobu zacházení s osobami ve vazbě a ve výkonu trestu odnětí svobody, kdy vězeňství je chápáno jako systém sociálních služeb, orientovaný na změnu chování vězňů v žádoucím směru, která je předpokladem pro reintegraci do společnosti;

- ✓ oddělení inspekce bylo převedeno na ministerstvo spravedlnosti pro zajištění nezávislosti a nepředpojatosti;
- ✓ tvorba obecně závazných předpisů je plně převedena na příslušný legislativní odbor ministerstva spravedlnosti. Vězeňská služba zajišťuje aplikaci obecně právních předpisů, dává podněty ke změnám normativních aktů pro vězeňství, připomínkuje zásady připravovaných změn a vydává interní rozhodnutí a metodické pokyny.

Vězeňství je součástí sociálního systému zacházení s kriminální populací, neboť v rámci penitenciárního působení vytváří podmínky k obnovení těch vlastností, sociálních dovedností a hodnot vězněného, které mohou být základem jeho integrace do společnosti po propuštění z výkonu trestu. To vyplývá z formulovaného účelu trestu, jímž je příprava jedince na život na svobodě jako občana, který bude schopen vést řádný život.

Vězeňská služba je rozpočtovou organizací podřízenou ministerstvu spravedlnosti, plní ve stanoveném rozsahu úkoly státní správy vězeňství a zajišťuje výkon vazby a výkon trestu odnětí svobody. Práci ve vězeňství je třeba považovat za druh státní služby a vězeňský personál za státní úředníky s velkým rozsahem sociální práce.

Vězeňská služba zároveň plní funkci orgánu na ochranu právního řádu a s tím je obsahově svázáno naplňování jednoho z účelů trestu a trestání, jímž je ochrana společnosti před kriminálními jedinci a jejich dalším páčáním trestné činnosti. Při naplňování tohoto účelu trestu je mnohdy nezbytné použití represivních prostředků v zákoně uvedených.

Úkoly Vězeňské služby (jsou uvedené v § 2 zák. o VS):

- ✓ spravuje a střeží vazební věznice a věznice střeží věznice pro místní výkon trestu a odpovídá za dodržování zákonem stanovených podmínek výkonu vazby a výkonu trestu odnětí svobody;
- ✓ střeží, předvádí a eskortuje obviněné a odsouzené;

- ✓ zajišťuje pořádek a bezpečnost v budovách soudů a státních zastupitelství a v jiných místech činnosti soudů a ministerstva spravedlnosti;
- ✓ vytváří předpoklady pro převýchovu odsouzených, podílí se na vytváření předpokladů pro jejich zapojení do občanského života po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody;
- ✓ vytváří podmínky pro pracovní a jinou účelnou činnost obviněných a odsouzených (např. vzdělávací, zájmové, rekreativní, sociálně výchovné aktivity);
- ✓ zabezpečuje úkoly při předcházení a odhalování trestné činnosti obviněných a odsouzených;
- ✓ provádí výzkum v oboru penologie a využívá jeho výsledky a vědecké poznatky ve výkonu vazby a trestu;
- ✓ vede evidenci osob ve výkonu vazby a ve výkonu trestu odnětí svobody;
- ✓ plní další úkoly podle zvláštních předpisů.

Vězeňská služba se z hlediska obsahu úkolů člení na:

- a) **vězeňskou stráž** – střeží, předvádí a eskortuje obviněné a odsouzené, střeží objekty Vězeňské služby a zajišťuje pořádek a kázeň v těchto místech;
- b) **justiční stráž** – zajišťuje pořádek a bezpečnost v soudních síních a v jiných místech činnosti soudu a Ministerstva spravedlnosti a v rozsahu stanoveném zákonem o Vězeňské službě také bezpečnost výkonu pravomoci soudů a státních zastupitelství (ochrana pracovníků soudů a státních zastupitelství jak v budovách soudu, tak i mimo ně);
- c) **správní službu** – zabezpečuje organizační, ekonomickou, speciální výchovnou, zdravotnickou a další odbornou činnost.

Vězeňská stráž a justiční stráž mají postavení ozbrojeného bezpečnostního sboru. Na úseku správní služby jsou zařazeni ředitelé věznic, vedoucí ekonomického, správního oddělení, dále odborníci, kteří realizují vlastní penitenciární proces tj. vychovatelé, speciální pedagog, psycholog, psychiatr, zdravotnický personál, sociální pracovník. Na této činnosti se podílejí i občanští pracovníci v pracovním poměru k Vězeňské službě.

Příslušníci ve služebním poměru k Vězeňské službě, kteří jsou zařazeni do správní služby, mohou být pověřeni plněním úkolů vězeňské stráže. Příslušníci zařazení v justiční strážce mohou být též dočasně povoláni k plnění úkolů vězeňské stráže ve vazebních věznicích a ve věznicích jen v mimořádných případech, nemůže-li vězeňská stráž zajistit vlastními prostředky pořádek a bezpečnost v těchto místech, a to se souhlasem ministra spravedlnosti.

Příslušníci, kteří plní úkoly vězeňské nebo justiční stráže, konají službu ve služebním stejnokroji a to s cílem jejich identifikace. Příslušníci, kteří plní úkoly správní služby, pracují zpravidla v občanském oděvu a označují se identifikačním štítkem s číslem. Pracovníci Vězeňské služby při plnění svých úkolů spolupracují s Policií ČR a s dalšími orgány státní a místní správy.

Zákonem ČNR č. 555/1992 Sb. o Vězeňské službě a justiční strážce ČR (v platném znění) došlo k propracování podmínek garance základních občanských práv a svobod vězněných v každodenní praxi věznic, vazebních věznic a ústavů zabezpečovací detence, a to prostřednictvím v zákoně stanovených povinností a oprávnění příslušníků Vězeňské služby.

Povinnosti a oprávnění pracovníků Vězeňské služby vymezují způsob zacházení s obviněným nebo odsouzeným za každé situace, tedy i ve vyhrocených konfliktních situacích. Je velmi nesnadné a náročné zajistit bezpečnost a kázeň ve věznicích v některých konkrétních případech, (kdy na straně vězněného je používána agrese a cílená gradace konfliktu) a respektovat přitom plně občanská a lidská práva vězněného.

Vymezením povinností a oprávnění jsou zákonně stanoveny způsoby a meze profesionálního vystupování pracovníků Vězeňské služby (§ 5 - § 22 ZVS).

Povinnosti příslušníků Vězeňské služby vyplývají z usnesení § 5 - § 9 a povinnosti příslušníků justiční strážce z § 22 ZVS.

Příslušníci Vězeňské služby jsou povinni jednat s osobami ve výkonu vazby a výkonu trestu odnětí svobody vážně, rozhodně, respektovat jejich práva, zabraňovat krutému nebo důstojnost ponižujícímu zacházení s těmito osobami. Pozornost se musí věnovat i lakovým situacím, kdy se to děje navzájem mezi vězňými. Při služebních zákrocích a úkonech musí vězeňský personál dbát cti a důstojnosti vězňých a nepřipustit, aby těmto osobám vznikla bezdůvodná újma.

Vystupování vězeňského personálu by mělo být příkladem vysoce socializovaného chování, se sociálně korektivními dovednostmi působení, které poskytuje podněty pro sociální rehabilitaci vězňých a dává předpoklady pro optimálnější sociální klima věznic, ve kterých může probíhat účinněji penitenciární proces.

Socializované chování vězeňského personálu obsahuje také empatické vnímání a cítění potřeb lidí na jedné straně a na druhé straně profesionální zvládnutí funkcionálního i intencionálního působení své profesní role. Socializované chování vězeňského personálu by nemělo obsahovat jednání mocensky nadřazené, náladové, bezzásadové, nespolehlivé, lpějící jen na formálních znacích kázně a disciplíny, zesměšňování a ponižování vězňých. Je nepřipustné používat nadávek, hrubostí, křiku nebo i jiných nonverbálních prvků, které by doprovázely byť i nezbytná opatření či zásahy do práv a svobod vězňých. Vězeňský personál je povinen dbát zásady přiměřenosti volby prostředku k účelu zákroku.

Z **oprávnění**, která příslušníkům Vězeňské služby poskytuje zákon o Vězeňské službě, si rozebereme jen ty nejvýznamnější.

Oprávnění požadovat vysvětlení (§ 10 ZVS)

Pracovníci Vězeňské služby jsou oprávnění požadovat vysvětlení od jedinců nacházejících se ve výkonu vazby nebo ve výkonu trestu odnětí svobody, kteří mohou přispět k objasnění skutečností, které jsou důležité pro odhalení trestného činu, případně kázeňského přestupku nebo vypátrání osoby, která je na útěku z výkonu trestu odnětí svobody nebo z vazby.

Oprávnění provádět osobní prohlídku a podobné úkony (§ 11 ZVS)

Příslušník Vězeňské služby je oprávněn provést u osoby ve výkonu trestu a výkonu vazby osobní prohlídku a prohlídku Jiných věcí, prohlídku těla, snímání daktyloskopických otisků a pořizování obrazových záznamů, popřípadě nařídit, aby se tato osoba podřídila lékařské prohlídce. Lékařskou prohlídku provádí jen lékař. Osobní prohlídku a prohlídku těla provádí osoba stejného pohlaví nebo lékař.

Oprávnění odejmout věc (§ 12 ZVS)

Příslušník Vězeňské služby je oprávněn odejmout věc osobám ve výkonu vazby a výkonu trestu odnětí svobody, kterou mají u sebe neoprávněně anebo věc, která by mohla být prohlášena za propadlou nebo zabranou ve smyslu § 55 a 73 tr. zákona a § 15 a 18 zákona o přestupcích.

Oprávnění zjišťovat totožnost osob (§ 13 ZVS)

Při střežení objektu Vězeňské služby, příslušník Vězeňské služby konající úkoly vězeňské stráže je oprávněn zjišťovat totožnost osob, které vstupují do věznic nebo se v nich pohybují, prohlížet jejich zavazadla i věci a též prohlížet dopravní prostředky při vjezdu a výjezdu.

Při důvodném podezření, že vcházející osoba má u sebe nedovolenou věc jako zbraň, drogy, je vězeňská stráž oprávněna v tomto případě provést osobní prohlídku a takovou věc po dobu pobytu ve vězeňském zařízení odebrat.

Oprávnění použít donucovacích prostředků (§ 17 ZVS)

Pokud je to nezbytné k zajištění pořádku a bezpečnosti, je příslušník při plnění svých úkolů oprávněn použít donucovací prostředky proti osobám, které ohrožují život nebo zdraví, úmyslně poškozují majetek nebo násilím se snaží mařit účel výkonu vazby nebo výkonu trestu odnětí svobody, anebo narušují pořádek nebo bezpečnost v prostorách Vězeňské služby, ve věznici pro místní výkon trestu, v budovách soudů, jakož i jiných místech, činnosti soudů, budovách státních zastupitelství nebo ministerstva a v bezprostřední blízkosti

střežených objektů, lze použít jen takové donucovací prostředky, které jsou uvedeny v zákoně.

- ✓ hmaty, chvaty, údery, kopy sebeobrany;
- ✓ předváděcí řetízky;
- ✓ pouta;
- ✓ poutací popruhy;
- ✓ pouta s poutacím opaskem;
- ✓ slzotvorné prostředky;
- ✓ šokové prostředky;
- ✓ obušek;
- ✓ služebního psa;
- ✓ vodní stříkač;
- ✓ zásahovou výbušku;
- ✓ expanzní zbraně;
- ✓ úder střelnou zbraní;
- ✓ hrozba střelnou zbraní;
- ✓ varovného výstřelu.

V § 19 ZVS jsou taxativně vymezeny případy omezení použití donucovacích prostředků a střelné zbraně vůči některým kategoriím osob (těhotné ženě, osobě vysokého věku, osobě se zjevnou vadou nebo chorobou nebo osobě mladší 15 ti let) v určitých situacích.

Oprávnění použití střelné zbraně

Příslušník Vězeňské služby je oprávněn použít střelné zbraně při plnění svých úkolů výjimečně a to výhradně jen v taxativně vymezených případech uvedených v zákoně, aby

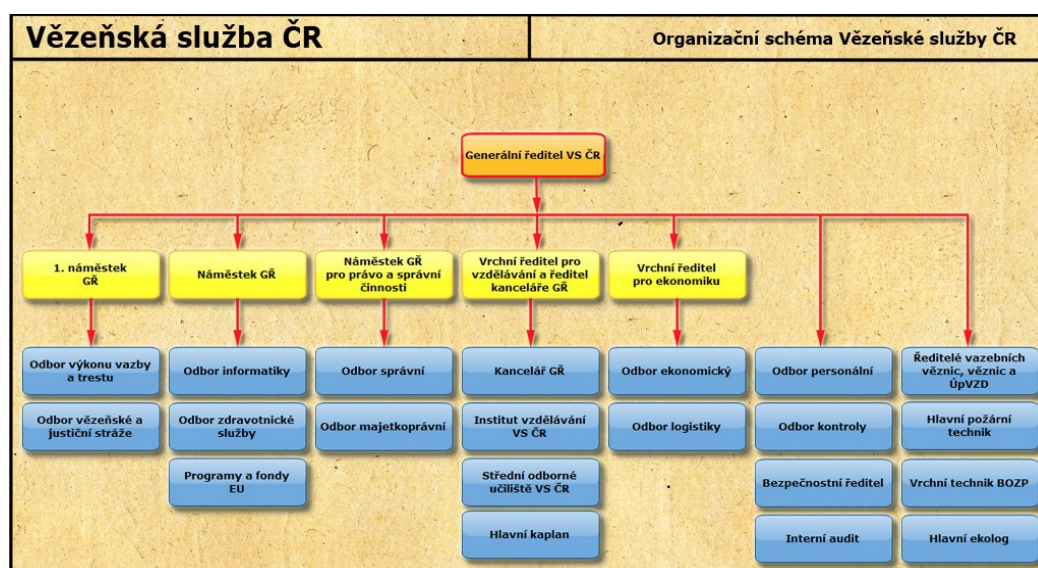
- a) v případě nutné obrany odvrátil přímo hrozící nebo trvající útok proti jeho osobě nebo útok na život nebo zdraví jiné osoby,
- b) překonal odpor směřující ke zmaření služebního zákroku, pokud jej nemůže překonat jinak a nedokončení zákroku by ohrozilo život nebo zdraví jiné osoby,
- c) zamezil útěku osoby ve výkonu vazby nebo ve výkonu trestu odnětí svobody ze střeženého objektu nebo při eskortě, kterou nelze zadržet jiným způsobem,
- d) odvrátil nebezpečný útok, který ohrožuje střežený nebo chráněný objekt nebo stanoviště, po marné výzvě, aby bylo od útoku upuštěno,
- e) zneškodnil zvíře ohrožující život nebo zdraví osob.

Použití střelné zbraně je přípustné jen tehdy, jestliže by použití donucovacích prostředků bylo zřejmě neúčinné. O použití střelné zbraně a donucovacích prostředků je příslušník Vězeňské služby povinen sepsat služební záznam a neprodleně o této skutečnosti vyrozumět svého nadřízeného.

9.2 Organizační struktura Vězeňské služby

Vězeňskou službu řídí ministr spravedlnosti, a to prostřednictvím generálního ředitele Vězeňské služby, který mu odpovídá za činnost Vězeňské služby.

Obrázek 1 – Organizační schéma Vězeňské služby.

Organizační členění Vězeňské služby

- ✓ generální ředitelství;
- ✓ vazební věznice (výkon vazby);
- ✓ věznice (výkon trestu odnětí svobody);
- ✓ ústavy pro výkon zabezpečovací detence;
- ✓ Institut vzdělávání Vězeňské služby.

Generální ředitelství Vězeňské služby ČR

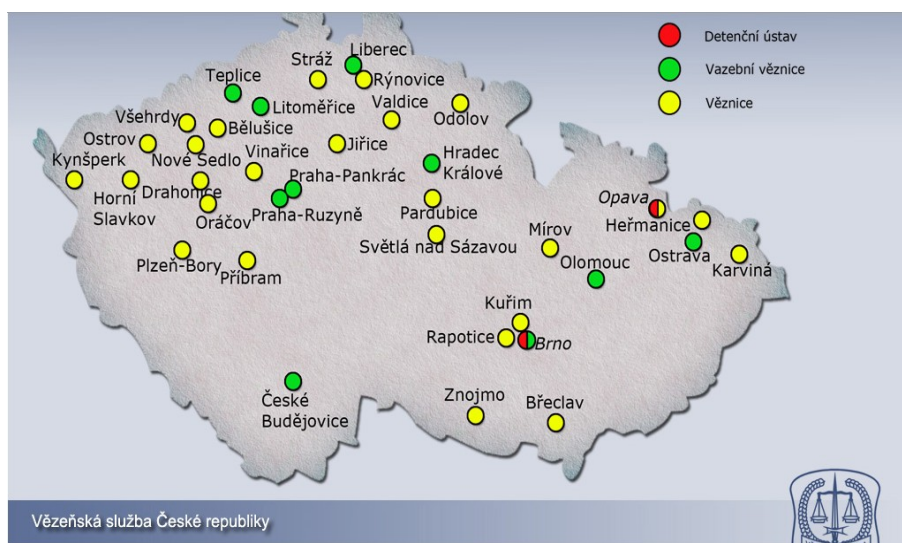
Je orgánem ministra spravedlnosti pro řízení a kontrolu Vězeňské služby, v jeho čele stojí generální ředitel. Ve stanoveném rozsahu plní též funkci ústředního orgánu státní správy pro vězeňství. Vnitřní organizace generálního ředitelství je tvořena sekretariátem generálního ředitele a jednotlivými specializovanými odbory, které jsou uvedeny v organizačním schématu Vězeňské služby.

Odbory generálního ředitelství v rámci své působnosti metodicky řídí a kontrolují činnost obdobných úseků v organizačních člancích Vězeňské služby. Získané poznatky analyzují a navrhují žádoucí opatření, podílejí se na vyřizování stížností, oznámení a podnětů, zpracovávají návrhy vnitřních předpisů, podílejí se na připomínkovém řízení k právním předpisům a na zpracování právních stanovisek. Dále jednotlivé odbory připravují podklady pro jednání generálního ředitele, jeho poradních orgánů a ve stanoveném rozsahu zpracovávají další odborné materiály a písemnosti.

Generální ředitel Vězeňské služby ČR, který je v čele Generálního ředitelství, je nadřízený všech příslušníků Vězeňské služby a ve stanoveném rozsahu zastupuje v otázkách vězeňství ministra spravedlnosti. Generálnímu ředitelství přísluší hlavně úkoly koncepčního, odborného, metodického a kontrolního rázu. Generální ředitel má personální a kázeňskou pravomoc nad příslušníky Vězeňské služby a také pravomoc upravovat v souladu s právními předpisy právní vztahy ve Vězeňské službě, ve výkonu trestu odnětí svobody a ve výkonu vazby, pokud úprava těchto otázek nespadá výlučně do působnosti ministra spravedlnosti nebo si jejich úpravu nevyhradil do své kompetence.

Základními články organizace Vězeňské služby ČR jsou **vazební věznice, věznice pro výkon trestu odnětí svobody a ústavy pro výkon zabezpečovací detence** (zák. č. 129/2008 Sb., o výkonu zabezpečovací detence), které zřizuje a ruší ministr spravedlnosti. Dále sem patří Institut vzdělávání Vězeňské služby ČR.

Obrázek 2 – Vězeňská služba ČR.

V čele každé věznice stojí ředitel, který je jmenován a odvoláván generálním ředitelem Vězeňské služby a kterému je ředitel věznice nebo zařízení z pozice své funkce odpovědný. Ředitelé vazebních věznic a věznic nesou plnou odpovědnost za výkon vazby a trestu odnětí svobody v souladu s příslušnými zákony a za naplňování účelu vazby a trestu odnětí svobody.

Proces decentralizace řízení vězeňství podněcuje ředitele věznic a vazebních věznic k větší samostatnosti a aktivitě při plnění úkolů, dává větší prostor vyjít ze specifika každého vězeňského zařízení s přihlédnutím k místním podmínkám, sociálním potřebám a pracovním možnostem regionu, apod. S delegováním pravomocí většího rozsahu na ředitele vězeňských zařízení je ale nesporně spojen požadavek zvýšených nároků na jejich odbornost, profesionalitu a na osobnostní předpoklady pro vykonávání tak výrazně exponované funkce.

Vazební věznice

Ve vazebních věznicích nebo ve zvláštních odděleních věznic, které jsou k tomu účelu určená, se vykonává výkon vazby. Tato zařízení zajišťují, aby vazba plnila zákonem stanovený účel (§ 67 a § 381 trestního řádu), tj. zabránit ve vymezených případech obviněnému v předpokládaném maření trestního stíhání nebo případně v pokračování trestné činnosti. Ředitel vazební věznice nebo věznice, kde se vykonává výkon vazby, je odpovědný za to, že obvinění budou podrobena pouze nezbytně nutným omezením.

Výkon vazby je upraven zákonem **č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby a vyhláška č. 109/1994 Sb., kterou se vydává řád výkonu vazby**. V charakteru zacházení s obviněnými výrazně převládá služba ostrahy. Vazba se vykonává v klasickém cellovém (pevném) režimu nebo ve zmírněném režimu, ve kterém se obvinění mohou v určeném čase volně pohybovat a setkávat s ostatními obviněnými, umístěnými v tomto oddělení, což zmírňuje psychickou zátěž, kterou s sebou nese výkon vazby.

Věznice

Trest odnětí svobody se vykonává ve věznici, případně v samostatném oddělení vazební věznice. Věznice zajišťují, aby trest odnětí svobody byl vykonáván v souladu se **zákonem o výkonu trestu odnětí svobody (zák. č. 169/1999 Sb.)** a současně zabezpečují plnění dalších povinností, které v souvislosti s výkonem trestu ukládají ostatní právní předpisy (např. vyhláška MS č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody).

Podle právní úpravy diferenciací výkonu trestu odnětí svobody se věznice člení podle míry vnější ostrahy, zajištění bezpečnosti a způsobu uplatňování resocializačních programů do čtyř základních typů (stupňů):

- ✓ s dohledem;
- ✓ s dozorem;
- ✓ s ostrahou;
- ✓ se zvýšenou ostrahou.

Vedle těchto základních typů věznic se zřizují zvláštní věznice pro mladistvé, do kterých se umisťují odsouzení, kteří nedovršili 18. rok svého věku. V rámci jedné věznice mohou být zřízena oddělení různých základních typů, pokud tím není ohrožen účel výkonu trestu odnětí svobody.

Ústavy pro výkon zabezpečovací detence

Dne 19. března 2008 byl vydán **zákon č. 129/2008 Sb., o výkonu zabezpečovací detence** a o změně některých souvisejících zákonů. Zákon nabyl účinnosti dnem 1. ledna 2009. Zabezpečovací detence je jedním z druhů ochranných opatření (§ 98 trestního zákoníku) a lze jí uložit pachateli úmyslného trestného činu se sazbou vyšší než 5 let (zločinu), s duševní poruchou, jehož pobyt na svobodě je nebezpečný a ochranná léčba není dostatečnou ochranou společnosti.

Soudy do ústavů pro výkon zabezpečovací detence umisťují osoby společensky nebezpečné, trpící duševní poruchou, nespolupracující, odmítající soudně nařízenou léčbu, případně osoby neléčitelné či neovlivnitelné. Na chovance ve výkonu zabezpečovací detence působí terapeuticky a výchovně odborný personál.

Na základě návrhu Vězeňské služby zřídil k 1. lednu 2009 ministr spravedlnosti Ústav pro výkon zabezpečovací detence jako organizační součást Vázební věznice Brno a Věznice Opava.

Stavy vězňených osob k 30. 11. 2011

Vězněné osoby	ženy	muži
dospělí	1 488	21 557
mladiství	13	196
chovanci*	1	14
Celkem	23 269	

* zabezpečovací detence

Obvinění - výkon vazby	ženy	muži
dospělí	189	2 395
mladiství	4	45
celkem	2 633	

Odsouzení - výkon trestu	ženy	muži
dospělí	1 299	19 162
mladiství	9	151
celkem	20 621	

Chovanci - detenční ústav	ženy	muži
Brno	1	14
Opava	0	0
celkem	15	

Ubytovací kapacity	kapacita	skutečnost	naplněnost
výkon vazby	2 410	2 633	109,25%
výkon trestu	18 043	20 621	114,29%

Zaměstnanost	stav
průměrná zaměstnanost odsouzených v říjnu 2011	59,83%
průměrná zaměstnanost v roce 2010	62,35%
průměrná zaměstnanost v roce 2009	57,99%

Cizinci	stav
cizinci ve výkonu vazby	624
cizinci ve výkonu trestu	1 111

Typ věznice	Počet odsouzených	
	občané ČR	cizinci
mladiství	157	2
dohled (A)	706	16
dozor (B)	8 143	478
ostraha (C)	9 404	496
zvýšená ostraha (D)	1 089	119

Doživotně odsouzení	
muži	38
ženy	2
celkem	40

Institut vzdělávání Vězeňské služby

Institut vzdělávání Vězeňské služby se sídlem ve Stráži pod Ralskem a vzdělávacím střediskem v Kroměříži je rezortním vzdělávacím zařízením, které zajišťuje profesní přípravu příslušníků a občanských pracovníků Vězeňské služby.

Reformu vězeňství nelze provést jenom zákonem nebo organizačním opatřením. Velmi významnou roli sehrává **vězeňský personál**.

- ✓ jeho dostatečný počet,
- ✓ jeho struktura z hlediska požadovaného vzdělání, specializace, funkčního zařazení, věku, profesionálních zkušeností,
- ✓ jeho odborná profesionální úroveň organicky propojená s osobnostní vyzrálostí a integritou a se specifickou motivací pro náročný terén sociální kultivace a sociální rehabilitace kriminálních jedinců ve vězeňském prostředí,
- ✓ jeho postoj k uskutečňovaným transformačním změnám, který lze vyjádřit v rovině chápání, akceptace, a uskutečňování těchto změn v každodenní penitenciární praxi,
- ✓ v neposlední řadě též záleží na možnostech a podnětech úspěšně rozvinout profesionální seberealizaci pracovníků Vězeňské služby vzhledem ke svým schopnostem, profesním ambicím a potřebám osobnostního rozvoje. Zdařilé nalezení optimálního pole profesní seberealizace pozitivně ovlivňuje výkonnost pracovníka, jeho psychickou odolnost v závažných životních situacích a také jeho profesní stabilitu.

Uskutečňování změn ve vězeňství v duchu EVP a vytyčených úkolů v **Koncepci rozvoje vězeňství v ČR** tedy závisí na výše uvedené možnosti výběru kvalitního personálu. V letech 1990 - 1994 došlo k 50% obnově vězeňského personálu. Řídící funkce ve vězeňských zařízeních byly nově obsazovány na základě konkurzů. Početní stav vězeňského personálu byl pro rok 2003 určen na 9 616 zaměstnanců Vězeňské služby (bez justiční stráže).

Transformační změny ve vězeňství si vyžádaly vypracování nové **Koncepce vzdělávání personálu** vzhledem k nově přichozím, ale také vzhledem k novým koncepčním a normativním materiálům o vězeňství. Tyto nové poznatky vztahující se k transformačním změnám vězeňství musí si osvojit nejen nově přichozí vězeňský personál, ale stejně tak důsledně i stávající personál.

Koncepce vzdělávání personálu obsahuje také získávání dovedností vést nově pojatý penitenciární proces. Podrobnější informace o situaci ve Vězeňské službě získáte z každoročních „**Výročních zpráv Vězeňské služby ČR**“. V současnosti je dostupná z roku 2010.

9.3 Spolupráce Policie ČR s Vězeňskou službou ČR

Policejní činnost je chápána jako státní služba ve prospěch občanů a veřejnosti. Je stanoven požadavek **kolektivního vystupování** policistů v přímém výkonu služby. Tento požadavek představuje vysokou úroveň sociálních dovedností (interaktivních, komunikativních, kooperativních) v jednání s lidmi. Jde o to, aby problémy a konfliktivní situace nebyly vystupňovány, ale naopak je vynakládána snaha redukovat napětí, aby byl vytvořen přístup k jejich řešení. Tyto sociální dovednosti musí být propojeny se znalostmi projevů a chování lidí, kteří vykazují závažné sociálně patologické chování a nacházejí se na šikmé ploše kriminální dráhy (např. jednání s člověkem s psychopatickými projevy chování, drogově závislým, s úzkostným neurotikem).

Ustupuje výrazně administrativní a represivně organizační usměrňování pachatelů trestných činů a pojetí činnosti policistů lze vyjádřit především jako **sociálně právní působení**.

Ministerstvo vnitra vypracovalo **Koncepci a program prevence kriminality**. Koncepce obsahuje preventivní aktivity i pro oblast terciární, kde je kladen důraz na účinnost sociálního korektivního působení, které posiluje sociální pozitivní vztahy a vede k uspokojování potřeb jedince společensky přijatelným způsobem. Realizace úkolů pro oblast terciární prevence si vyžádá hlubokou znalost penitenciárních problémů a sociálních bariér při začleňování odsouzených do společnosti a v neposlední řadě spolupráci ministerstva vnitra, ministerstva práce a sociálních věcí, školství, soudů, a dalších společenských a charitativních sdružení.

Policisté, kteří jsou zařazeni v útvech pořádkové služby, jsou v neustálém kontaktu s občany a jako první se v každodenním výkonu služby setkávají s pachateli trestných činů. Mnozí z nich jsou recidivujícími pachateli.

Policie ČR spolupracuje s Vězeňskou službou ČR na základě uzavřené "Dohody o spolupráci a vzájemné pomoci". Policie vstupuje do spolupráce s Vězeňskou službou v případech:

- ✓ pátrání po osobách, které uprchly z výkonu vazby a z výkonu trestu odnětí svobody a po odsouzených, kteří se nevrátili z přerušení výkonu trestu odnětí svobody nebo z volného pohybu mimo věznici;
- ✓ vzniku mimořádné situace ve věznicích, pokud Vězeňská služba nemůže zajistit pořádek a bezpečnost v těchto místech vlastními prostředky;
- ✓ vznik mimořádné situace na pracovištích vězňů nebo při jejich eskortě na požádání ředitele věznice. V případě hrozí-li nebezpečí z prodlení - požadavek pomoci může vznést velitel eskorty;
- ✓ zajišťování tras eskort Vězeňské služby v závažných případech zvýšených oprávněných požadavků na bezpečnost osob a majetku lidí v okolí trasy nebo na zajištění bezpečnosti eskortovaných osob;
- ✓ vzájemného předávání informací při odhalování trestné činnosti vězňů a jiných osob, je-li touto trestnou činností porušován pořádek a bezpečnost v místech výkonu vazby a výkonu trestu;
- ✓ zajišťování pořádku a bezpečnosti justiční stráží Vězeňské služby v místech určených (zákon č. 555/1992 Sb. o Vězeňské službě a justiční stráží) na požádání příslušníka Vězeňské služby, který plní úkoly justiční stráže;
- ✓ zajišťování přípravy a provozu zařízení Policie ČR pro umístování cizích státních příslušníků před vyhoštěním z ČR;
- ✓ zabezpečování služebních zbraní, uložených ve služebnách justiční stráže pomocí signalizačního zařízení napojeného na pult centralizované ochrany Policie ČR;

- ✓ praktického výcviku a zdokonalování odborné způsobilosti Vězeňské služby a při výcviku služebních psů pro vyhledávání drog;
- ✓ evidence služebních motorových vozidel Vězeňské služby a při výcviku jejich řidičů.

SHRNUTÍ

Posláním Vězeňské služby ČR je zajišťovat výkon vazby, výkon trestu odnětí svobody a bezpečnost a pořádek v soudních budovách. Vězeňská služba spravuje a střeží věznic a detenční ústavy. Dále střeží, předvádí a eskortuje vězněné osoby. K dalším úkolům patří výzkum v oboru penologie, jehož výsledky aplikuje v praxi. Na více než deset milionů obyvatel ČR v roce 2008 připadalo přes 20.000 vězňů, z toho 2400 vazebně stíhaných. V relativním vyjádření je to zhruba 205 vězňů na 100 000 obyvatel. Vězni jsou rozmístěni ve 36 věznicích, kde se o ně stará více než deset tisíc zaměstnanců. Nejvíce odsouzených, téměř 9000, vykonává trest ve věznicích s ostrahou. V režimu se zvýšenou ostrahou je kolem 1150 odsouzených. Za nejzávažnější trestnou činnost je v českých věznicích také 37 vězňů odsouzených na doživotí, z toho 35 mužů a dvě ženy.

KONTROLNÍ OTÁZKY

Kontrolní otázky

1. Charakterizujte právní úpravu Vězeňské služby ČR.
2. Jaké jsou úkoly Vězeňské služby?
3. Objasněte členění Vězeňské služby.
4. Které povinnosti a oprávnění příslušníků Vězeňské služby znáte?
5. Rozeberte organizační strukturu Vězeňské služby.
6. Jaké typy věznic znáte?

7. Co víte o spolupráci mezi Policií ČR a Vězeňskou službou ČR?

DALŠÍ ZDROJE

Použitá literatura

Černíková, V., Makariusová, V., Sedláček, V. (1998) Sociální ochrana, Praha, Policejní akademie ČR.

Černíková, V., Makariusová, V., Sedláček, V. (2002) Základy penologie pro policisty, Praha, Policejní akademie ČR.

Kaiser, G. (1994) Kriminologie, Praha, C.H.Beck.

Kuchta, J. a kol. (1999) Kriminologie I. Část, Brno, PF MU.

Kuchta, J., Válková, H. a kol. (2005) Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck.

Madliak, J. (1998) Kriminológia, Košice, ATOM computers.

Mezník, J. a kol. (1995) Základy penologie, Brno, PF MU.

Nedorost, L. (1995) Vězeňství a správa vězeňství v ČR, Brno, PF MU.

Novotný, O., Zapletal, J. a kol. (2008) Kriminologie, Praha, ASPI.

Vichlenda, M. (2005) Základy kriminologie, Holešov, SPŠ MV v Holešově.

Vichlenda, M., Béreš, L. (2008) Prevence kriminality pro studující a učitele policejních škol, Praha, OVSPŠ MV.

Zapletal, J. a kol. (2000) Kriminologie. Díl I. Obecná část, Praha, Policejní akademie ČR.

Zapletal, J. a kol. (2000) Prevence kriminality, Praha, Policejní akademie ČR.

Zoubková, I. (2002) Kontrola kriminality mládeže, Plzeň, Aleš Čeněk.

Test

1. Zákon o Vězeňské službě a justiční strážci je zákon číslo?
 - a) 169/1999 Sb.
 - b) 293/1993 Sb.
 - c) **555/1992 Sb.**
 - d) 551/1993 Sb.

2. Vězeňská služba se člení na?
 - a) vězeňskou službu, justiční službu, správní službu
 - b) vězeňskou službu, justiční stráž, správní službu
 - c) **vězeňskou stráž, justiční stráž, správní službu**
 - d) vězeňskou ostrahu, justiční stráž, správní službu

3. Mezi donucovací prostředky podle zákona o Vězeňské službě nepatří?
 - a) služební pes
 - b) vodní stříkač
 - c) šokové prostředky
 - d) **vytlačování koňmi**

4. Jaké máme typy věznic?
 - a) lehké, střední, těžké
 - b) pro mládež, pro narkomany, pro tělesně postižené
 - c) **s dohledem, dozorem, ostrahou, se zvýšenou ostrahou**
 - d) 1. nápravná skupina, 2. nápravná skupina, 3. nápravná skupina

5. Kdo jmenuje a odvolává ředitele věznic?
 - a) ministr spravedlnosti
 - b) ředitel odboru vězeňství MS
 - c) **Generální ředitel VS ČR**
 - d) předseda nejvyššího soudu

10 VYBRANÉ DRUHY KRIMINALITY

VÝSTUPY Z UČENÍ

Po prostudování textu

Budete umět:

Budete umět

- ✓ Rozebrat kriminalitu mladistvých a prekriminalitu dětí.
- ✓ Chápat vztah mezi návykovými látkami a kriminalitou.
- ✓ Rozlišovat mezi majetkovou a hospodářskou kriminalitou.
- ✓ Popsat násilnou a mravnostní kriminalitu.
- ✓ Orientovat se v problematice kriminality etnických menšin.

Získáte:

Získáte

- ✓ Přehled o problematice zvláštní části kriminologie.
- ✓ Znalosti o vybraných druzích kriminality.

Budete schopni:

Budete schopni

- ✓ Zařadit jednotlivé trestné činy pod druhy kriminality.
- ✓ Charakterizovat organizovanou kriminalitu.

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

KLÍČOVÁ SLOVA

- mládež, mladiství, dítě,
- prekriminalita, čin jinak trestný, provinění,
- drogová kriminalita,
- násilná kriminalita,
- mravnostní kriminalita,
- majetková kriminalita,
- hospodářská kriminalita,
- organizovaná kriminalita,
- kriminalita etnických menšin.

10.1 Kriminalita mládeže

Analýzou kriminality dojdeme k závěru, že je třeba se soustavně věnovat kriminalitě mládeže. Dosavadní právní praxe pod kriminalitou mládeže zahrnuje především skutky, kterých se dopouští:

- ✓ kategorie mladistvých (15 – 18 let);
- ✓ kategorie dětská (do 15 let – prekriminalita).

Kriminologie zkoumá také kriminalitu mladých dospělých (zpravidla 18 – 24 let).

Spáchá-li dítě (osoba mladší 15 let) čin jinak trestný jedná se o prekriminalitu neboli „dětskou kriminalitu“. Jejich horní věková hranice je tedy 15 let, spodní hranice není specifikována, avšak většina dětských delikventů se dostává do rozepře se zákonem okolo 12 let, prvé činy jinak trestné mohou být páčány již mezi 5 – 6 rokem věku.

Zákonodárce při stanovení trestní odpovědnosti resp. neodpovědnosti pro nedostatek věku vychází ze skutečnosti, že tyto osoby nejsou ještě natolik vyspělé, aby chápaly skutečnou nebezpečnost určitého protiprávního činu. Platný trestní zákon (resp. zák. č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže) tuto situaci řeší uložením ochranné výchovy a to dvěma způsoby:

a) **obligatorně** – v případě, kdy osoba, která dovršila 12 let a je mladší 15 let spáchala čin, za který trestní zákon dovoluje trestně odpovědnému pachateli uložit výjimečný trest (§ 93 odst. 2 ZSM),

b) **fakultativně** – soud může uložit i tehdy (bez omezení spodní hranice věku), odůvodňuje-li to povaha spáchaného činu jinak trestného a je-li to nezbytně nutné k zajištění jeho řádné výchovy (§ 93 odst. 3 ZSM).

U věkové kategorie **mladistvých 15 – 18 let** se uplatňuje řada specifíků:

- ✓ nedostatek životních zkušeností;

- ✓ nedostatek schopnosti hodnotit životní situace;
- ✓ sklon k napodobování negativního chování;
- ✓ tendence dokázat svoji odvahu.

Termín **trestný čin** je u mladistvého nahrazen termínem provinění (§ 6 ZSM). Trestní sazby odnětí svobody stanovené v trestním zákoníku se u mladistvých snižují na polovinu, přičemž horní hranice nesmí převyšovat 5 let a spodní 1 rok. V případě, že mladiství spáchal provinění, za které trestní zákoník umožňuje uložení výjimečného trestu, může soud pro mládež uložit trest odnětí svobody na 5 – 10 let.

Kriminalita mládeže významně ovlivňuje stav a dynamiku kriminality celkové. Závažná je skutečnost, že děti a mladiství pachatelé se sice dopouštějí jen omezeného okruhu trestných činů, ale tam představují podstatnou část jejich pachatelů. Největší nárůst v porovnání s dospělými pachateli zaznamenává kriminalita dětí a mladistvých u majetkové kriminality. Navíc kriminologické výzkumy prokázaly, že čím je **pachatel mladší, tím je vyšší pravděpodobnost recidivy.**

Charakteristickou skutečností kriminality mládeže je značná frekvence mladistvých Romů (na 5 obžalovaných mladistvých připadá 1 mladistvý Rom). Kriminalita mládeže a zejména mladistvých recidivistů se koncentruje do velkých měst a průmyslových aglomerací. Další problém je skupinová trestná činnost, která je spjata s alkoholismem a nealkoholovou toxikomanií.

Specifickým jevem pro trestnou činnost mládeže v současné společnosti je **vandalismus**, který je právně kvalifikován jako trestný čin výtržnictví. Rozšířené je též **šikanování**, hojně rozšířené v domovech mládeže, vězeňských ústavech pro mladistvé. Je to jednání, které v sobě zahrnuje různé možnosti právní kvalifikace, většinou jako trestný čin vydírání.

U kriminality mládeže převažuje **kriminalita situační**, pro tuto kategorii pachatelů je typická nedostatečná plánovitost přípravy deliktu. Svědčí pro to často nevhodné místa spáchání trestného činu se spoustou zanechaných stop. Kriminalitu mládeže provází **impulsivnost jednání.**

Současné aspekty kriminality mládeže lze shrnout následovně:

- ✓ děti a mladiství pachatelé se dopouští omezeného okruhu trestné činnosti, zejména majetkové, ale v tomto omezeném okruhu představují podstatnou část jejich pachatelů;
- ✓ útoky proti životu, zdraví, svobodě, lidské důstojnosti vykazují zvýšenou brutalitu;
- ✓ pohnutky ke spáchání trestných činů a následky s nimi spojené jsou společensky závažné;
- ✓ vysokou společenskou nebezpečnost vykazují skutky spáchané ve skupinách;
- ✓ věková hranice pachatelů z řad mládeže se podstatně snižuje.

Etiologie kriminality mládeže

Faktory působící v oblasti rodiny

Nejplastičtějším věkovým stadiem zvláště vnímavým k vlivům okolí je **dětství**. Sociální vztahy mají řadu uzlových bodů, které se vytvořily v **raném dětství**. Soudí se, že výchova v rodině v mnohém předurčuje celý proces včleňování mladého člověka do společnosti a její kultury.

Nejzávažnějším pro vznik negativních jevů u mládeže je **rodinné prostředí**. Z výzkumů vyplývá, že děti podílející se na kriminalitě pocházejí častěji z funkčně **neúplných rodin**. Existují v základě dvě krajní možnosti:

a) **nezájem rodiny** – o dítě s nedostatečným dozorem, není zájem uspokojovat jeho potřeby,

b) **příliš ochranné postoje rodiny**, výrazné omezování samostatnosti mladého člověka, ten se pak může snažit o svou samostatnost i za cenu kriminogenního jednání.

Podíl dětí ze zjevně **kriminogenních rodinných podmínek** činí až 70% z celkového počtu delikventních dětí. Rodiče vytvářejí svým vzorem pro výchovu mimořádně negativní podmínky. Zahraniční kriminologové upozorňují na skutečnost, že mnozí mladí delikventi dříve než spáchali první delikt, byli sami obětí trestného činu – zejména **fyzického a psychického týrání** a to především rodiči.

Následky týrání pro dítě jsou:

1. bezprostřední

- ✓ fyzická poranění, invalidita, smrt, závažné jsou i psychické následky;
- ✓ psychická deformace;
- ✓ neprospěch ve škole;
- ✓ neschopnost soustředění;
- ✓ špatná citová reakce.

2. dlouhodobé

- ✓ neschopnost navazovat trvalé citové vztahy, ztížená společenská adaptabilita, delikvence.

Faktory působící v oblasti školy a mimo školní činnosti

Formální skupinou mimo rodinu, se kterou dítě přijde do styku, je škola, kde rozvíjí svoje mravní a morální zásady. Značný podíl na rozvoji negativního chování mládeže má nežádoucí způsob prožívání volného času. Výzkumy ukazují, že delikventní jedinci mají často více volného času, než jejich nedelikventní vrstevníci. Převažuje pasivní konzumní způsob trávení volného času. Převažuje nedostatek iniciativy, vzdělání a aktivního poznávání. Zde pak chybí dohled nad delikventními dětmi, jak vyplňují svůj volný čas.

Faktory působící v oblasti neformálních skupin vrstevníků

V socializačním procesu osobnosti zaujímají významný vliv skupiny vrstevníků. Zapojení dítěte do skupiny je nezbytným předpokladem socializace. Jeho významnost se zvyšuje s věkem dítěte, současně se vzrůstající potřebou sdružovat se. Děti a mladiství, kteří nejsou dostatečně ztotožnění s normami společnosti, bývají při páčání trestné činnosti často pod vlivem skupinových mechanismů.

Faktory působící v oblasti vězeňských zařízení

Kriminologické výzkumy považují za kriminogenní faktor i samotný pobyt mladistvého ve vězeňském ústavu. Negativní návyky a zkušenosti získávají mladiství pachatelé ve vězeňských ústavech pro mladistvé. Vazba i výkon trestu deformují psychiku mladistvého abnormalitou prostředí i vztahy, které tu vládnou. Každý mladistvý se více či méně musí tomuto prostředí přizpůsobit. Negativní modely chování svádějí k napodobování a hrozí přijetí subkultury delikventních jedinců vícekrát již trestaných.

Faktory v rámci struktury osobnosti

Mezi vrozenými rizikovějšími faktory počítáme zejména s lehkou mozkovou dysfunkcí, který má za následek poškození centrální nervové soustavy a projevuje se

- ✓ psychomotorický neklid;
- ✓ porucha koncentrace, pozornosti;
- ✓ psychickou labilitou;
- ✓ změnou nálad;
- ✓ impulsivní jednání.

Z hlediska biologických determinant možného kriminálního vývoje je v odborné literatuře diskutována **chromozomální aberace**. Jedinec s pohlavními chromozomy XYY (u normálního muže XY) vykazuje sklon k agresivitě a deviantnímu sexuálnímu zaměření. Z hlediska kriminologie mají význam také různé **biologické anomálie**. Vznik a vývoj

mladého delikventa je procesem celé řady kriminogenních faktorů, které se vzájemně prolínají a podmiňují. Převažující vliv je sledován zejména v nevhodné rodinné atmosféře.

Prevence kriminality mládeže

Zahraniční kriminologie dospěla k poznatku, že represivní opatření proti mladým delikventům nemají předpokládaný účinek. Sama represe naopak prohlubuje antisociální zaměření mladých lidí, zvláště jsou-li represivní zákroky spojeny s odnětím svobody.

Zahraniční zkušenosti v oblasti prevence kriminality mládeže ukazují, že dobrou preventivní práci je třeba založit na dobré sociální politice a to ve dvou základních směrech:

1. v ochraně dětí a mládeže před kriminalitou na nich páchanou,
2. a u dětí a mládeže již ohrožených.

Potvrdí-li se podezření, že je na dítěti nebo mladistvém páchána trestná činnost, je potřebné přistoupit ke komplexním opatřením:

a) **krátkodobým** – spočívajících v rozhodnutí, je-li možno dítě ponechat v rodině, kde je týráno, zneužíváno, nebo situaci řešit okamžitě, neboť by mohla končit psychickou nebo fyzickou újmou dítěte,

b) **dlouhodobým** – možno rozdělit na – represivní – zaměřená na objasnění, kdo dítě týrá a jak má být potrestán, kontrolující – chrání dítě před poškozením důslednou kontrolou s pravidelnými prohlídkami, terapeutická – u nás nerealizovatelná pro nedostatek legislativy a finančních prostředků.

Program sociální prevence a prevence kriminality – aktuální stav a východisko do roku 2000 jako společný dokument MS, MV a MPSV přijatý vládou ČR v červnu 2002 svoje těžiště spatřuje právě v oblasti sociální práce s mládeží. Formy sociální prevence doporučuje zaměřit na:

- ✓ tzv. „děti ulice“ trávící většinu volného času bez dozoru – stávají se potencionálními oběťmi i možnými nositeli patologického chování;

- ✓ skupiny vyznačující se negativistickým a agresivním přístupem k okolí.

Experimentálně se u nás začíná ověřovat nový typ sociálního pracovníka, který se výlučně věnuje preventivnímu opatření a působení na děti a mládež. Program sociální prevence se chce zaměřovat také na zprostředkování práce nezaměstnané mládeže. Zahraniční zkušenosti ukazují, že programy jsou zaměřeny na nejrůznější pomoc a osvětu v rodinách a školách.

10.2 Návykové látky a kriminalita

Již na samém počátku historie lidské společnosti jsou zaznamenávány snahy lidí nacházet látky, které by zmírňovaly bolest, léčily různé choroby, a které po požití vyvolávají pocity štěstí a blaha. Omamné prostředky provázejí tedy člověka celým jeho vývojem k jeho pomoci i záhubě. Jejich užívání vyvolává závislost psychickou i fyzickou. V posledních letech se návyk na tyto látky rozrostl ve většině zemí a je provázen nejen vážným ohrožením zdraví společnosti, ale i rostoucí kriminalitou. Tradiční a legální drogou naší středoevropské kultury je alkohol.

A nyní několik základních poznatků o **alkoholové toxikománii**. V naší zemi se již několik desítek let setkáváme s nadměrným požíváním alkoholu. ČR ve spotřebě piva zaujala se svými 163 litry piva na hlavu čelné místo. Vývoj návyku na alkohol je možno porovnat již od počáteční fáze, kdy člověk zjistí, že mu pití přináší úlevu a začíná systematicky přes fázi **VAROVNOU**, kdy pozoruje, že se bez alkoholu nemůže obejít až k fázi **ROZHODNÉ**, kdy ztrácí kontrolu a je posléze alkoholem **OVLÁDNUT**.

Z výsledků analýz se postupně dospělo ke čtyřem typům závislosti na alkoholu:

- 1) typ ALFA – nevede k progresi, může působit společenské problémy,
- 2) typ BETA – dochází k fyzickému poškození, nevytvoří se závislost,
- 3) typ GAMA – alkohol je vyhledáván pro svůj psychotropní účinek, ztráta sebekontroly, vyskytuje se halucinace, degradace osobnosti,

4) typ EPSYLON – periodické nadměrné pití alkoholu, duševní onemocnění (epilepsie, schizofrenie).

Závislost na alkoholu vzniká v průměru u 8 – 10% populace při jeho zneužívání po dobu 3 – 20 roků. Požívání alkoholu je nebezpečné i pro to, že je často předstupněm k zneužívání jiných drog. Pokud jde o vztah alkoholu k trestné činnosti, statistické údaje dokumentují, že kriminalita páchaná pod vlivem alkoholu představuje vážný problém kriminality celkové. Alkohol jako kriminogenní faktor v genezi konkrétního trestného činu působí buď bezprostředně, nebo zprostředkovaně. Trestná činnost související s alkoholem se soustřeďuje na určitý okruh činů, které lze charakterizovat takto:

- ✓ trestné činy související s nedovolenou výrobou anebo konzumací alkoholu (výroba alkoholu bez povolení, podávání alkoholu mládeži, řidičům);
- ✓ trestné činy, u nichž se výrazně projevuje vliv alkoholu (např. násilná a mravnostní trestná činnost).

Pokud jde o metody prevence, existuje celá řada zkušeností. Strategie počítá v oblasti primární prevence s omezováním nabídky alkoholu. Počítá se snižováním poptávky (reklama alkoholu, zdravotní výchova). V oblasti sekundární a terciární prevence je třeba zavádět diferencované formy prevence zaměřené k rizikovým skupinám.

Základní poznatky k nealkoholové toxikománii

V první řadě si vymezíme základní pojmy

Návykové látky – rozumí se alkohol, omamné látky, psychotropní látky a ostatní látky způsobící nepříznivě ovlivnit psychiku člověka nebo jeho ovládání nebo rozpoznávací schopnosti.

Omamné a psychotropní látky – jsou látky, u nichž vzniká nebezpečný chorobného návyku nebo psychických změn nebezpečných pro společnost nebo toho, kdo je opakovaně

bez odborného dohledu užívá a jsou uvedeny v seznamech těchto látek (Nařízení vlády č. 192/1999 Sb., o jedech a jiných látkách zdraví škodlivých).

Droga – SZO (Světová zdravotní organizace) v roce 1969 vydala stanovisko, že za drogu je pokládána jakákoliv látka, která je-li vpravena do živého organismu, může pozměnit jednu nebo více jeho funkcí.

Drogová závislost – je psychická a někdy také fyzický stav vyplývající ze vzájemného působení mezi živým organismem a drogou, charakterizovaný změnami chování a jinými reakcemi, které vždy zahrnují nutkání brát drogu stále nebo pravidelně pro její psychické účinky.

Fyzická závislost – je stav organismu vzniklý zpravidla dlouhodobým a častým podáváním drogy. Je to vlastně stav chronické otravy organismu. Je-li přísun drogy zastaven, dostaví se abstinenční příznaky.

Psychická závislost – je duševní stav vzniklý podáváním drogy a projevuje se různým stupněm potřeby drog požívat. Je-li podávání drogy přerušeno, dostaví se psychické poruchy.

Tolerance – je schopnost organismu snášet určité léky.

Usus – drog znamená jejich upotřebení jako léku podle dispozice lékaře.

Misusus – značí nenáležité užití léků (nikoli drog) s cílem toxikomanickým.

Abusus – označuje zneužívání drog.

Abstinenční syndrom – příznaky, které se vyskytují v různé intenzitě při závislosti na všech návykových látkách od zanedbatelných příznaků (pocení, třes, zvýšená teplota, nechutenství) až po příznaky životu nebezpečné (deprese, epileptický záchvat, sebevražedné jednání).

Přehled nejčastěji zneužívaných drog a jejich účinky

Do organismu se drogy dostávají zpravidla požitím (perorálně), inhalací nebo nitrožilní aplikací, která s sebou nese riziko snadného předávkování, infekce – žloutenka či AIDS.

Opiáty – do této skupiny náleží OPIUM, MORFIN, DOLSIN, KODEIN a HEROIN. Vysoká dávka, hrozí smrtelná otrava, nastávají povahové změny i duševní chátrání.

Canabis – zdrojem je rostlina CANABIS SATIVA. Marihuana pozůstává z listů horní části rostlin konopí. Konzumace ve formě cigaret. Hašiš má asi 10x větší působení než marihuana. Hašišový olej – látka zůstává v těle dlouhou dobu, 48 – 138 dní. Užívání vede ke zhoršení paměti, citové otupělosti, sterilitě mužů, ztrátě zájmů.

Kokain – patří k nejnebezpečnějším drogám. KREK – je volnou bází kokainu. Zneužívá se kouřením a vyvolává rychlou závislost. Působí záchvaty, křeče, tělesné chátrání, vyvolává agresi, sebevražedné pokusy.

Organická rozpouštědla – jsou často zneužívaná mezi dětmi a mládeží. Mohou přivodit smrtelné otravy i tam, kde si to chce jedinec „vyzkoušet“. Při dlouhodobém zneužívání se poškozují játra, krvetvorba, a další orgány.

Anabolika – nejsou v pravém slova smyslu drogami (anabolické steroidy) jsou většinou aplikovány injekčně a nesou riziko přenosu žloutenky a AIDS. Tradičně jsou zneužívány sportovci. Anabolika mohou poškodit játra, srdce i mozkové cévy.

Drogová závislost je složitým jevem, jehož příčiny nelze jednoznačně určit. Příčiny vedoucí ke vzniku drogové závislosti se člení do čtyř skupin:

1) **DROGA** – vzhledem k velkému sortimentu drog, jejich odlišnému chemickému charakteru a tedy i působení na lidský organismus vyvíjí se drogová závislost z časového hlediska velmi různě. Záleží na způsobu aplikace drogy, na věku, pohlaví a zdravotní stavu jedince.

2) **OSOBNOST** – lékaři usuzují, že ke vzniku závislosti je třeba zvláštní dispozice tělesné a duševní. Rozeznávají toxikománii psychopatologickou, kde existuje

porucha osobnosti a toxikománií vrcholí poškození organismu, a toxikománii sociokulturní jako fenomén společenského vývoje. Riziku vzniku závislosti mohou být snáze vystaveny jedinci emočně labilnější, méně odolní psychické zátěži, pasivní přístup k životu a unikat ze zátěžových situací.

3) **PROSTŘEDÍ** – je významným faktorem pro vznik drogové závislosti. Svou úlohu zde sehrává rodina, škola, pracovní kolektiv, způsob trávení volného času, vězeňský ústav, domov mládeže.

4) **PODNĚT** – charakter podnětu je různorodý, někdy splývá s biologickou či psychologickou podstatou osobnosti. Podnětem může být strach, konkurence, problémy v rodině, v zaměstnání, pohnutkou je i zvědavost, napodobování vzoru v partě, touha po neobvyklých zážitcích.

Dvě skupiny podnětů:

- ✓ touha po euforických pocitech, zlepšení nálady;
- ✓ snaha uniknout nepříjemným pocitům, bolesti, složitým životním situacím.

V současné době se věda zaměřuje na biologicky orientovaný základní výzkum, který by vnesl světlo do mechanismu příčiny vzniku drogové závislosti. Pracuje se na vývoji léků, které by pomohly překonávat návyk.

Prevence

Dlouhodobým cílem prevence je vytvořit takové společenské klima, které podporuje zdravý životní styl, odmítá drogy a klade důraz na včasnou prevenci a léčení v jednotě s přiměřeným využitím represe.

Omezování nabídky spočívá v potlačování nezákonného obchodu a výroby drog. Předpokládá to i přijetí potřebných legislativních úprav a norem, na jejichž základě by mohly příslušné orgány:

- ✓ identifikovat;

- ✓ sledovat;
- ✓ zmrazit;
- ✓ zabavit výtěžek, majetek i prostředky související s nezákonným obchodem či výrobou drog.

Existuje zde potřeba vytvoření jednotného informačního systému k popisu drogové scény v ČR.

Preventivní opatření, která realizuje sociální sféra, směřující k omezení poptávky jsou obsaženy v celostátním programu prevence kriminality, který je orientovaný ke snižování počtu drogově závislých a k zastavení poklesu jejich věku.

Koordinaci činnosti státních i nestátních orgánů a organizací, kteří se zabývají protidrogovou prevencí, zajišťuje **Rada vlády pro koordinaci protidrogové politiky**.

Přes veškerá pozitivní úsilí organizované na regionální i celosvětové úrovni s téměř již stoletou tradicí, dochází v posledních letech k rapidnímu nárůstu nabídky i zneužívání návykových látek. Nejsou ojedinělé případy, kdy drogové kartely spolupracují s teroristickými skupinami a využívají drog jako platidla za zbraně. OSN proto usiluje o zintenzivnění spolupráce oblasti nedovolené výroby a obchodu s drogami, ale v poslední době též v oblasti společných postupů proti organizované kriminalitě.

10.3 Násilná kriminalita

Je součástí tzv. **obecné kriminality**, jde o **pojem kriminologický**, nikoli právní a není chápán jednotně. V trestním právu a kriminologii je nejobvyklejší pojetí, které se omezuje na **úmyslné užití fyzického násilí nebo pohrůžky vůči osobě**.

Mezi násilnou kriminalitu podle policejních statistik patří zejména:

- ✓ vraždy (§ 140, § 142 TZ);

- ✓ zabití (§ 141 TZ);
- ✓ loupež (§ 173 TZ);
- ✓ úmyslné ublížení na zdraví (§ 145, § 146 TZ);
- ✓ rvačka (§ 158 TZ);
- ✓ nebezpečné vyhrožování (§ 353 TZ);
- ✓ vydírání (§ 175 TZ);
- ✓ nedovolené přerušování těhotenství (§ 159, § 160 TZ);
- ✓ únos dítěte (§ 200 TZ);
- ✓ násilí proti úřední osobě (§ 153 - § 156 TZ).

Stav a vývoj násilné kriminality lze považovat za určitý ukazatel míry úspěšnosti státu v kontrole kriminality, neboť obavy občanů z viktimizace se týkají především násilných trestných činů.

V rámci výzkumu (1992) v Československu vyjádřilo pocit ohrožení násilnou kriminalitou 44 % dotazovaných, tedy více, než je evropský průměr (30 %), či hodnoty zjištěné v USA (41 %). Po roce 1989 došlo u násilné kriminality k vzestupu, výrazněji stoupá počet vražd, mění se jejich skladba a motivace, především roste podíl vražd loupežných. Agrese zde směřuje jednoznačně proti konkrétní osobě.

Vysoký vzestup nastal u loupeží (až pětinasobný), loupež je typický trestný čin náležející do tzv. pouliční a tím i velkoměstské kriminality, kde vzniká mnohem více kriminogenních situací, je zde i vysoká sociální anonymita. Do popředí se dostávají případy loupeží spáchaných se zbraní, ať již s hrozbou použití a výjimku netvoří případy přímého použití zbraní. Šíří se používání uspávacích prostředků, s jejichž pomocí se vyvolá bezmocnost vytypovaných obětí (uspávačky).

Jak u vraždy, tak i u loupeže vystupuje často do popředí **úloha oběti** v genezi trestného činu. Viktimogenní prvky v chování oběti, stimulující pachatele k pojetí a realizaci úmyslu spáchat trestný čin, bývají nejčastěji obsaženy v podobě **provokace** nebo **neopatrnosti**.

Násilná kriminalita jako celek není ve společnosti rozložena rovnoměrně. Její distribuce závisí na sociodemografických charakteristických jako věk, pohlaví, bydlení ve městě nebo vesnici. Násilné trestné činy páchají více muži než ženy a jsou z nižších sociálních vrstev.

Příčiny násilí ve společnosti jsou mnohočetné. Násilí je podmíněno sociálně, kulturně, politicky, ekonomicky, psychologicky a fyziologicky. Existuje škála kriminogenních faktorů odlišných u tzv. domácího násilí a pouliční kriminality. Máme možnost sledovat souvislost páchaných trestných činů s deviantní hodnotovou orientací pachatelů ve směru řešení konfliktů prostřednictvím násilí. Násilné modely chování rodičů, charakterizované mimo jiné častými a přísnými tělesnými tresty se přenášejí na děti. Hovoříme o tzv. subkultuře násilí.

Činitelé mající význam při tvorbě kriminogenních faktorů (a jak rozvíjejí hodnoty jedince).

- ✓ ekonomická nerovnost;
- ✓ postoje rasové nerovnosti;
- ✓ určité biologické a osobnostní faktory;
- ✓ abúzus návykových látek, zejména alkoholu;
- ✓ některé formy duševních chorob;
- ✓ vliv masmédií.

O posledním ze zmíněných činitelů je stále více diskutováno ve společnosti při spoluvytváření atmosféry strachu ze zločinu prostřednictvím nadměrné prezentace násilí. Objevují se senzační případy, avšak zpravodajství je přitom nezřídka vzdáleno realitě. Mnohdy chybí zasvěcený pohled na příčiny páchaní násilných trestných činů a zobrazení jejich bolestivých a strastiplných následků očima oběti. Občané pak násilí verbálně odmítají, ale současně jsou jím fascinováni a považují je za napínavé a zajímavé.

Totéž platí o zobrazování násilí ve filmech a televizi. Negativní vliv těchto pořadů lze spatřovat v tom, že sugerují veřejnosti, že násilí je běžnou formou chování, vzniká citová otupělost zvláště pak k následkům agrese.

Prevence

Možnosti prevence násilné kriminality jsou poněkud omezenější. Je to dáno jednak charakteristickými zvláštnostmi pachatelů (nízká inteligence, podprůměrné vzdělání, psychopatické rysy osobnosti), jednak skutečností, že valná část násilných trestných činů není předem plánována (mají spíše spontánní povahu a nezřídka jsou páčány pod vlivem alkoholu). Základní cesty prevence násilné kriminality tak spočívají zejména **ve sféře sociální**.

Jsou to opatření obecnější povahy jako např.:

- ✓ zvyšování vzdělanosti a kulturnosti;
- ✓ užitečné využití volného času;
- ✓ potírání alkoholismu apod.

Zjednodušenou formou lze říci, že prevence násilné kriminality je do značné míry totožná s bojem proti alkoholismu a jiným toxikomániím. Když už byla řeč o masmédiích, mohou sehrát významnou roli v prevenci násilné kriminality tím, že budou zvýrazňovat hranici mezi dovoleným a nedovoleným chováním.

Situační prevence má význam pro předcházení loupežím (např. patřičná viditelnost v kriminogenních zónách, sledování těchto zón pomocí průmyslové televize, kontrola pěších zón). Velmi důležité místo přísluší u násilných trestných činů **viktimologické prevenci**. Jedná se o informaci veřejnosti, jak se vystríhat nebezpečí napadení, poukazovat na nejkritičtější situace, jež trestným činům předcházejí, nebo které je doprovázejí (např. náhodné známosti, alkohol, vpuštění cizí osoby do bytu apod.). V této souvislosti je žádoucí soustavně ozřejmovat veřejnosti problematiku nutné obrany a krajní nouze. K předcházení násilným trestným činům by též prospělo zabezpečení kontroly distribuce

a šíření nebezpečných a zákeřných zbraní (finské nože, spreje s nervově paralytickými a omamnými látkami).

10.4 Mravnostní kriminalita

Mravnostní kriminalita představuje kolem 1 % všech zjištěných trestných činů. Policejní statistika samostatně vykazuje trestné činy:

- ✓ znásilnění (§ 185 TZ);
- ✓ sexuální nátlak (§ 186 TZ);
- ✓ pohlavní zneužití (§ 187 TZ);
- ✓ soulož mezi příbuznými (§ 188 TZ);
- ✓ kuplířství (§ 189 TZ);
- ✓ prostituce ohrožující mravní vývoj dětí (§ 190 TZ);
- ✓ obchodování s lidmi (§ 168 TZ);
- ✓ šíření pornografie (§ 191- § 193 TZ).

Podstatou této kriminality je ukájení pohlavního pudu formami, které společnost netoleruje. Znásilnění a pohlavní zneužívání patří k trestným činům s vysokou společenskou nebezpečností, protože zasahují do oblasti důstojnosti člověka a do zdravého vývoje mládeže. Nelze opomenout ani možné důsledky promítající se do psychiky, zdraví či morálky osob, na kterých byl spáchán trestný čin. Zde je možné dlouhodobé nebo dokonce trvalé psychické poškození oběti – strach, úzkost, deprese, pocit bezmocnosti.

V rámci mravnostní kriminality lze rozlišit:

- ✓ trestné činy směřující proti svobodě rozhodování v pohlavních vztazích;

- ✓ trestné činy ohrožující zdravý vývoj mládeže;
- ✓ trestné činy směřující proti zásadám morálky v pohlavních vztazích.

Míra objasňování mravnostních trestných činů je poměrně vysoká. Pachatelé se vyznačují značnými odlišnostmi z hlediska věku, úrovně vzdělání, kulturnosti, rysů osobnosti, sociálního původu, mravních kvalit, společenského postavení, závislosti na alkoholu. Mravnostní trestné činy patří k oněm, jež se vyznačují **vysokou latencí** (u znásilnění se latence pohybuje mezi trojnásobkem až desetinásobkem registrovaných případů).

Důvody latence:

- ✓ obava ze msty pachatele;
- ✓ stud před přáteli;
- ✓ nechť podrobit se vyšetření a výslechu.

Pohlavní zneužívání je trestný čin, jehož se nejčastěji dopouštějí věkové skupiny mladistvým a osob starších. Z hlediska formy celkově převažuje pohlavní zneužívání páchané osaháváním (tj. jiným způsobem), před samotným pohlavním stykem. Věková struktura pachatelů trestného činu pohlavního zneužívání má dvě skupiny:

- ✓ svým věkem patří do období adolescence;
- ✓ druhá skupina patří do období senia.

U mladých pachatelů je konečným cílem koitus s fyzicky vyspělými partnerkami, u středních a vyšších věkových skupin jde především o jiné způsoby sexuálního ukájení. Zvláštní skupinu tvoří případy, kdy pachatel trestného činu je osoba v příbuzenském stavu. Sexuologové tvrdí, že se jedná o 4 – 7 % zneužitých dětí, kdy se stávají obětí příbuzných.

Sexuální trestné činy mohou vycházet z narušeného sebevědomí a sebeidentity pachatele. K osobnostní výbavě pachatelů sexuálních trestných činů často patří snížená schopnost postihovat společenskou realitu v plné šíři a dimenzích.

Sexuálními deviacemi rozumíme kvalitativní poruchy sexuální motivace (sexuálního pudu). Jde o stavy, které do značné míry ovlivňují jednání lidí. Je chorobnou poruchou, avšak nelze vyvodit závěr, že úchylná osoba je za své jednání beztrestná. Sexuální deviant je tedy osoba s trvalejším sklonem k specifickému sexuálnímu chování v souvislosti se svou sexuální identifikací, orientací a jednáním.

Důležitou komponentou sexuálních trestných činů je způsob jak **oběť** přijímá svoji sexuální roli, jak se chová a jak reaguje. Po sexuálních útocích nastává u poškozených **střet motivů**, zda věc oznámit a spolupracovat s policií nebo věc utajit a strpět chování pachatele. Jak znásilnění, tak i pohlavní zneužívání patří k trestným činům, kde má význam vztah mezi pachatelem a obětí a charakter jejich předešlých vztahů.

Prevence

Cesty prevence mravnostní kriminality jsou odlišné u té její části, kterou lze charakterizovat jsou sexuální kriminalitu. Léčení sexuálních deviantů je komplexem rozličných léčebných metod (socio-terapeutických, psychoterapeutických a chirurgických). U nejnebezpečnějších případů bývá **aplikována kastrace**, která snižuje sexuální aktivitu operovaného muže, avšak nemění jeho sexuální orientaci (pedofil). Nejpoužívanější jsou však farmakoterapeutické a psychoterapeutické metody, jež spočívají v utlumování pohlavní aktivity.

Ve vztahu k nedelegantní části sexuální kriminality se pak uplatní preventivní opatření z oblasti obecné prevence, včetně potlačování alkoholismu, zvyšování vzdělanosti, kulturnosti. Speciální roli zde hraje kvalitně prováděná sexuální výchova mladých lidí. Antikriminogenní význam dostupnosti „literatury“ a dalšího sortimentu s erotickým zaměřením, jakož i legalizovaná prostituce je u nás v současné době předmětem diskuzí. Změna postojů pak vytváří nejistotu, co je v současné době z hlediska sexu a násilí adekvátní a co nikoliv.

Vedle zmíněných forem sociální prevence se u sexuálních trestných činů uplatní časté prvky prevence **situační**. Její podstatou jsou elementární poučení potenciačních obětí, jak zmenšit riziko viktimizace. Existuje řada programů pomoci obětem, jejichž cílem je především reintegrace oběti do jejího sociálního prostředí. Tato neintegrace by měla vést

k znovuzískání nebo posílení sebedůvěry oběti. Pokud zmíněné formy pozornosti věnované obětem vedou ke zmenšení obav z oznamování trestné činnosti, podávání svědectví, zvýšení rizika odhalení pachatelů, vedoucí k odstrašení potencionálních pachatelů, může představovat nezanedbatelný preventivní efekt.

10.5 Majetková kriminalita

Trestné činy proti majetku představují převážnou část celkové kriminality. Z teoretického hlediska lze majetkovou kriminalitu rozdělit do tří základních skupin.

Do první skupiny řadíme trestné činy, pro něž je charakteristickou pohnutkou zjištnost a směřující k obohacení pachatele. K nim náleží krádež, zpronevěra, podvod, zatajení věci, lichva.

Druhá skupina trestných činů – spočívají v úmyslném poškozování cizího majetku, trestné činy poškozování cizí věci, poškozování věřitele, porušování povinnosti při správě cizího majetku, zvýhodňování věřitele.

Třetí skupinu pak představuje podílnictví, praní špinavých peněz.

Pro majetkové trestné činy je charakteristický útok proti cizímu majetku. Z kriminologického hlediska je důležité věnovat pozornost sociodemografickým charakteristikám pachatelů této nejfrekventovanější trestné činnosti. Za znepokojující je možno považovat především **věkové složení** pachatelů stíhaných pro majetkové trestné činy, zvláště s ohledem na nejpočetněji zastoupené mladší věkové skupiny obyvatelstva ve věku 15 – 20 a 20 – 30 let. Majetkovou kriminalitu, tak jako v minulosti, výrazně ovlivňují **recidivisté**, jejich podíl je u majetkových deliktů vyšší než u většiny ostatních trestných činů.

Z hlediska struktury je typickým a nejfrekventovanějším majetkových trestným činem **krádež**. Nejčastěji dochází v ČR ke krádežím vloupáním do bytů, chat, obchodů, výkladních skříní, restaurací a kiosků. Pokud jde o krádeže prosté, pak je třeba hovořit o krádežích dvoustopých motorových vozidel, věcí z aut, jízdních kol, starožitností a kapesní krádeže.

Pro pochopení výrazně nepříznivého trendu majetkové kriminality je nezbytné poznání jeho příčin. Pokud se budeme zabývat příčinami a podmínkami prudkého vzrůstu majetkových trestných činů, je třeba konstatovat, že jde o důsledek působení celé řady faktorů a není jednoduché určit ty nejdůležitější. Některé působí dlouhodobě a některé mají krátkodobý charakter.

Hlavní příčiny tohoto stavu lze spatřovat především v historicky daných příčinách spočívajících převážně ve sféře psychické a sociální a to od negativních výchovných vlivů v rodinném prostředí, po přehlížení některých drobných prohřešků ve škole, nevhodné využívání volného času, negativního vztahu k cizímu majetku. Převratné změny, k nimž ve společnosti došlo, se pak samy o sobě staly do jisté míry kriminogenním faktorem. Dalším důsledkem bylo celkové uvolnění morálky a pokles právního vědomí. Tomuto stavu neprosperovala ani veřejností diskutována, nezvykle rozsáhlá a daným společenským podmínkám nepřiměřená amnestie prezidenta republiky. Koncentrací těchto propuštěných osob ve velkých městech, kde vyhledávaly útočiště v nádražních a jiných veřejných prostorech, byl narušován běžný chod života.

Velká pozornost, která byla v té době věnována vězeňství a amnestovaným osobám, k níž přispěly velkou měrou sledovací prostředky svým ne vždy objektivním pohledem se znalostí věci v dané problematice, způsobila, že mnohdy byly kriminální živly neoprávněně považovány za oběti totalitního režimu. U řady občanů to vyvolalo neblahý pocit, že stát věnuje více pozornosti ochraně práv pachatelů trestných činů než ochraně práv pořádných občanů. Pro značnou část občanů bylo typické **mylné chápání** svobody a demokracie, kterou si vysvětlovali pouze ve svůj prospěch na úkor ostatních občanů. Současně dochází ke směně hodnotového systému, kdy majetek hraje výzkumnou roli a vede ke snaze o snadné a rychlé zbohatnutí.

Za významný kriminogenní faktor lze považovat i **oslabení státních orgánů**, zejména policie, soudů, prokuratury, jejichž činnost byla v důsledku minulého režimu značně zkompromitována. Nejvíce postiženy v tomto směru byly **policejní složky**, jež s nečekaným nárůstem kriminality nebyly schopny zvládnout celkovou situaci a potýkaly se s problémy, které snižovaly jejich akceschopnost. Tyto problémy byly vnitřního a vnějšího charakteru.

Vnitřní problémy policie spočívaly v nutnosti přebudovat tehdejší bezpečnostní aparát na instituci sloužící demokratické společnosti. Zde existoval široký zásah do personálního

složení, pokles zájmu o plnění pracovních povinností, nízká odborná úroveň, nedostatečné technické a materiální vybavení, včetně nízkého statusu ve společnosti.

Vnější problémy lze spatřovat v nízké autoritě policie, která byla poznamenána činností „v listopadových událostech“. Byla vyvolána hluboká nedůvěra veřejnosti, která se zvyšovala s rostoucí kriminalitou. Existovaly rozpaky policie při zásazích a naopak veřejnost nejevila zájem o spolupráci s policií. Tím docházíme také k dalšímu faktoru ovlivňujícímu páchaní majetkové kriminality, jímž je i nízká úroveň preventivní činnosti.

Prevence

Obecné zdůvodnění významu prevence v boji s trestnou činností mají plnou platnost zejména ve vztahu, k majetkové trestné činnosti. Předpokladem veškeré preventivní činnosti směřující k předcházení trestné činnosti, tedy i majetkové je její podrobná analýza, poznání jejich příčin, osobnosti pachatele a sociálního prostředí, které je obklopuje. K prevenci využíváme celou řadu přístupů – využití oficiálních statistik (registrované kriminality). Další možností, jak získat hlubší poznatky o stavu a vývoji majetkové kriminality je možnost vycházet ze zahraničních zkušeností včetně volby metod a technik preventivní činnosti.

Určitým východiskem pro omezování majetkové kriminality jsou opatření v sociální oblasti, která představují souhrn nejširšího preventivního působení na jedince a skupiny dosud nenarušených osob formou vytváření sociální a ekonomické stability. S tím souvisí i nutnost konsolidace orgánů trestního řízení, u policie zvýšení prestiže a vytvoření důvěry občanů k těmto orgánům. Obecně platí, že sociální politika by měla být především zaměřena na děti a mládež. Preventivní charakter v oblasti sociální bude mít i vytváření dostatečných pracovních, rekvalifikačních a dalších vzdělávacích příležitostí.

U nás je nezaměstnanost nový fenomén a může vést k páchaní majetkové kriminality. S tím souvisí i **situační prevence**, jíž rozumíme opatření, která jsou zaměřena na specifické formy trestné činnosti. Zejména jde o zvýšení fyzického zabezpečení s použitím různých druhů bezpečnostních dveří, zámků, poplašných zařízení, průmyslové televize apod. Tyto prostředky sice nemohou pachateli znemožnit páchaní trestné činnosti, ale mohou je podstatně ztížit. Další možností situační prevence je odstranění cíle útoku.

Na základě poznatků viktimologie je možno vyvíjet zároveň řadu preventivních programů, chování oběti na místě trestného činu včetně kvalitní osvěty, využití sdělovacích prostředků, letáků apod. Prevence kriminality v ČR je od roku 1993 v působnosti ministerstva vnitra, výkonný výbor pro prevenci kriminality – počítá se s tím, že by v místech, kde to bude z hlediska kriminality nezbytné, budou vytvářeny regionální a místní rady, které budou řešit prevenci kriminality jako celku včetně majtkové.

10.6 Hospodářská kriminalita

Co se rozumí pod pojmem hospodářská kriminalita a jak tento pojem vymežit, činí nemalé problémy nejen u nás, ale i v ostatních státech. Pro hlubší pochopení celé problematiky, týkající se vymezením pojmu „**hospodářská kriminalita**“ je třeba se vrátit ke kriminologii jako vědě, kdy byly v tomto směru zaznamenány první pokusy o formulování definice. První zmínky o zkoumání trestné činnosti v oblasti ekonomiky lze nalézt v projevu Edwina C. Hilla v roce 1872 v Londýně, kde zaměřil pozornost na tzv. **kriminální kapitalisty** a jejich vzrůstající podíl na vzestupu kriminality. Významným krokem vpřed, pokud jde o zkoumání trestné činnosti v oblasti ekonomiky, bylo již dnes klasické zpracování teorie **kriminality bílých límečků**, jejímž autorem byl Edwin Sutherland v roce 1939. Ten definoval hospodářský zločin jako jednání, které spáchala vážená, vysoce společensky postavená osoba v rámci svého povolání. Jedním z prvních autorů, kteří se snažili pochopit problém hospodářské kriminality, byl Hoffman, který ve své práci z roku 1954 definuje hospodářské delikty jako „typické pro podnikatele, obchodníky a živnostníky“. Dále vychází z teze, že hospodářská trestná činnost je taková, která je namířená proti hospodářství jako celku nebo proti jeho nejdůležitějším zařízením.

V posledních letech autoři, aby překlenuli obecně uznávanou obtížnost přesného definování hospodářské kriminality, vyjmenovali útoky, které jsou považovány za ekonomický zločin, k nimž se řadí:

- ✓ kartelové trestné činy;

- ✓ podvodné praktiky;
- ✓ falešné firmy;
- ✓ podvádění spotřebitelů;
- ✓ počítačové zločiny;
- ✓ podvody ke škodě věřitelů;
- ✓ celní trestné činy;
- ✓ burzovní a bankovní trestnou činnost;
- ✓ trestné činy proti životnímu prostředí.

Přes všechny snahy tedy obecně platná definice hospodářské kriminality není k dispozici. Proto hospodářskou trestnou činnost budeme považovat **za společensky nebezpečná jednání, naplňující skutkové podstaty trestných činů obsažených v trestním zákoně, jež poskytují ochranu soukromým, veřejným i státním zájmům v oblasti ekonomiky.** Skutkové podstaty hospodářské trestné činnosti jsou rozčleněny do čtyř oddílů:

- ✓ trestné činy proti hospodářské soustavě;
- ✓ trestné činy proti hospodářské kázni;
- ✓ trestné činy proti měně a trestné činy daňové;
- ✓ trestné činy proti předpisům o nekalé soutěži, ochranných známkách, vzorech, vynálezech a proti autorskému právu.

Hospodářská trestná činnost je z valné části páchána jednou osobu, avšak zvyšuje se počet případů, kdy se na trestné činnosti podílí více osob. Tuto skutečnost však nelze automaticky ztotožňovat s organizovanou kriminalitou. Mezi hospodářské oblasti, jež jsou nejčastěji postiženy trestnou činností je možno zahrnout zejména resort státního, družstevního a zahraničního obchodu, nevýrobní sekce a potravinářský průmysl. Pro názornost si uvedme výše škody, které mají vzestupný trend.

Příčiny hospodářské trestné činnosti lze dělit z řady hledisek. Např. na **klasické**, jež mají společné rysy u všech forem kriminality a na **specifické**, které mají svoji platnost převážně v hospodářské sféře a dále to mohou být příčiny působící **dlouhodobě** a příčiny **krátkodobějšího** charakteru. Hospodářská trestná činnost je v podstatě reflexem stavu a vývoje ekonomické sféry po pádu totalitního režimu, to silně ovlivnilo i kriminogenní faktory. **Komplex rizikových faktorů, provázejících transformaci ekonomiky na tržní principy** a umožňujících zejména v důsledku nedostatku zkušeností, nedostatečné legislativy a kontroly páchaní trestné činnosti ve formě úplatkářství, podvodů a jiných machinací, úzce souvisí s postupnými kroky privatizačního procesu. Jedním z prvních a bezesporu nejvýznamnějších kroků tohoto období je postupný přechod státního majetku do soukromých rukou a tím i postupně se rozvíjející sektor soukromého podnikání. Bylo zde velmi málo zkušeností se soukromým podnikáním, byla nízká úroveň znalostí právních předpisů, byl zde i nedostatek finančních prostředků, tedy základního kapitálu.

Výskyt a kategorizace registrované trestné činnosti se zaváděním tržního hospodářství byla v této době poznamenána raným stádiem ekonomické reformy. Případy lze rozdělit do několika okruhů:

1. trestná spokojená se samotným procesem privatizace,
2. nezákonné získávání výrobních prostředků a surovin k soukromému podnikání ze zdroje organizace,
3. nezákonné získávání zboží ze zahraničí,
4. nedovolená směnářská činnost,
5. trestná činnost spojená se samotnou soukromopodnikatelskou činností občanů.

Za nejpodstatnější rizikové faktory provázející toto z hlediska přerodu naší ekonomiky – klíčové období lze označit především nedostatky v oblasti legislativy a kontrolní činnosti, které zejména vytvářely vhodné podmínky pro páchaní hospodářské trestné činnosti. Za významný kriminogenní faktor lze označit nedokonalý a složitý právní systém, včetně nedostatečné úrovně kontroly – její nefunkčnost působící již dlouhodobě i v oblasti daní,

účetnictví apod. Kriminální citlivost občanů ve vztahu k této trestné činnosti je poměrně nízká. Jedním z nově u nás působících prvků, který může vést k páčání hospodářské trestné činnosti, jsou již dnes výrazné a stále se prohlubující rozdíly sociálních vrstev. I nadále je třeba počítat s tím, že v závislosti na změně ekonomických podmínek se budou modifikovat i kriminogenní faktory vedoucí k páčání hospodářské trestné činnosti.

Prevence

Určitá oblast odborníků praxe zabývající se hospodářskou trestnou činností je toho názoru, že nejúčinnější prevence této trestné činnosti je přísnější postih pachatelů. U kategorie hospodářské trestné činnosti je rovněž nutno počítat s vysokou latencí, což zvyšuje její společenskou nebezpečnost. V zásadě je však nutno vycházet ze současných poznatků o příčinách hospodářské kriminality, jak vyplývají z provedené analýzy a na jejich základě preventivní aktivity zaměřit především do oblasti:

- ✓ právní;
- ✓ ekonomické;
- ✓ sociální.

Toto přechodné období se vyznačuje tím, že je nedostatečná nebo ne zcela vyhovující **legislativní úprava**. Příkladem preventivního působení je zdokonalování legislativy a novely trestního zákona. Jedna z nových forem hledání v oblasti prevence hospodářské trestné činnosti je i trestní odpovědnost právnických osob. Jde o prolomení zásady, že k trestní odpovědnosti mohou být povolány pouze fyzické osoby. Dále je třeba věnovat pozornost **zásadním změnám** v ekonomice, pokud jde o pohyb majetku a rozvoj soukromého podnikání – mnohdy jsou provázány řadou rizikových faktorů. Významnou roli v tomto směru hrají i orgány kontroly, neúčinná kontrola působí na úseku hospodářské trestné činnosti jako významný kriminogenní faktor. Systémové změny se výrazně dotýkají sociální sféry. Způsobují celkové uvolnění morálky občanů a snížení kriminální citlivosti občanů, postrádá se i potřebná **podnikatelská etika**. Za nezbytné lze považovat i průběžné sledování a vyhodnocování stavu a vývoje hospodářské kriminality a poznávání jejich příčin a tím

i orientaci na přijímání vhodných opatření at' již ve sféře ekonomické, trestněprávní nebo sociální.

10.7 Organizovaná kriminalita

Organizovaná kriminalita – je dlouhodobá a plánovitá trestná činnost, jejímž cílem je dosažení vysokého zisku nebo získání vlivu na veřejný život, je páchána hierarchicky strukturovanou skupinou osob, mezi nimiž se uplatňuje dělba činnosti, skupina přijímá zvláštní ochranné opatření proti odhalení a postihu trestné činnosti.

Jde o jeden z nejnebezpečnějších druhů trestné činnosti. Zvlášt' dynamický rozvoj nastal po 2. světové válce, kdy vznikají nové zločinecké organizace (USA, Itálie – Nuova mafia, Nuova camorra organizazione, Nuova famiglia), dále v Japonsku (Zakuta) a kolumbijský kokainový kartel Medellin. Podmínky pro přelévání organizované zločinnosti přes hranice států vytváří zejména masová migrace osob a volný oběh zboží, služeb a kapitálu. Je obtížné dospět k obecně platné definici, která by pokrývala všechny její formy.

Pojmovými znaky organizované kriminality jsou:

- ✓ skupinovitost v různých formách trestné činnosti;
- ✓ dlouhodobost páchání trestné činnosti;
- ✓ plánovitost – racionální plánování trestné činnosti;
- ✓ dělba činnosti (typické role – řídicí, koordinační, zajištění dopravních prostředků, průzkum terénu, „krytí zad“, „zametání stop“, praní peněz);
- ✓ hierarchická struktura skupiny – jsou přítomny rysy subordinace;
- ✓ úsilí o dosažení maximálního zisku (obchod s drogami přináší zisk až 1600 %, prodej zbraní 1000 %);

- ✓ přijímání ochranných opatření (zabezpečení proti dopadení a usvědčení – falešné alibi).

Doprovodnými znaky organizované kriminality jsou:

- ✓ použití násilí;
- ✓ proti osobám, které stojí v cestě;
- ✓ proti pronásledovatelům;
- ✓ proti náhodným svědkům;
- ✓ proti konkurenčním bandám;
- ✓ za porušení disciplíny;
- ✓ proti osobám, udavačům;
- ✓ proti policistům, soudcům;
- ✓ proti majetku konkurence.

Pro poslední desetiletí je příznačná tendence k **internacionalizaci** organizované kriminality, která se stává nadnárodním jevem. Mimořádně závažným důsledkem organizované kriminality může být vznik tzv. **paralelní společnosti** (ohromné zisky např. narkomafie získala zisk 500 miliard US dolarů za kalendářní rok). Novým rysem je využívání některých prvků **infrastruktury moderní industriální společnosti** (vymoženosti počítačové techniky, telekomunikace, zbraně, auta apod.).

Můžeme rozlišovat dva základní typy organizovaných zločineckých skupin

1) **Mafiánské organizace** – dle vzoru italské mafie a camorry jsou založeny na historické tradici rodinných klanů, z nichž se jednoznačně prosazoval **autoritářský vůdcovský princip**. Zde rozhodoval rodinný původ, společenské postavení, konexe, inteligence, zkušenosti, povahové rysy, fyzická síla, zkouška odvahy a předchozí kriminální kariéra. V čele stojí šéf (capo, kmotr, boss). Charakteristický je způsob řízení a velmi **přísná**

konspirace. Druh těchto organizací je velmi **trvalý a soudržný**. Je udržována velmi přísná **disciplína** a vládne princip **absolutní mlčenlivosti**.

2) **Kriminální seskupení** – od předchozího typu se odlišuje těmito znaky:

- ✓ vůdcova autorita není tak silná;
- ✓ vedoucí obloží je kapitálově nejsilnější účastník;
- ✓ struktura je jednodušší;
- ✓ soudržnost seskupení je menší a trvanlivost kratší;
- ✓ konspirace není příliš přísná;
- ✓ v činnosti skupin se nevyskytují rituální a iracionální prvky.

Jednotlivým elementem všech druhů organizované kriminality je to, že poskytují pachatelům možnost vysokého zisku.

Nejčastěji se vyskytující druhy trestné činnosti spojené s organizovanou kriminalitou.

A) Kriminalita spjatá s nočním životem

Městské prostředí nočních lokálů, heren, sázkových kanceláří, zábavních podniků, erotických salonů a pornoshopů poskytuje mnoho možností k lukrativnímu podnikání s velkým ziskem. Tato snaha je doprovázená neustálými střety a válkami gangů o nové rozdělení sfér vlivu. Často se vyskytuje vykořisťování prostitutek, striptérek a jiných řadových příslušníků podsvětí, pasáci a bossové organizují tzv. rotaci děvčat a příliv nové krve, objevuje se zavlékání do ciziny, kuplířství, vydírání apod.

B) Drogová kriminalita

Jde o kriminality spojenou s výrobou a distribucí drog a patří k nejstarším a dodnes nejvýnosnějším sférám organizované kriminality.

C) Racketeering

Jde o vydírání drobných podnikatelů, kteří jsou nuceni odvádět zločineckým organizacím pravidelný poplatek za údajnou „ochranu“. K placení jsou donucováni majitelé obchodů, bister, heren apod. Pokud se majitelé vzeprou, jsou fyzicky napadáni, je ničeno zařízení podniku (požár, únos majitele, vražda).

D) Majetková kriminalita a loupeže

Je velice lákavá, přináší okamžitý zisk. Plánovaný způsob páchaní si vynucuje spolupráci více osob. V našich podmínkách se organizované formy vyskytují u těchto deliktů:

- ✓ krádeže osobních vozidel;
- ✓ krádeže uměleckých a sběratelských předmětů;
- ✓ krádeže vloupáním do skladů a obchodů ve velkém;
- ✓ krádeže surovin;
- ✓ překupnictví odcizených předmětů;
- ✓ loupeže (v bankovních domech, peněžních vozech).

E) Nelegální obchod se starožitnostmi a uměleckými díly

- ✓ pašování předmětů do zahraničí;
- ✓ padělání starožitností;
- ✓ zhotovení falešných dokumentů.

F) Nelegální obchod se zbraněmi a vojenským materiálem

G) Nelegální migrace a práce na černo

H) Padělání peněz, šeků, cenin, platebních karet a padělání dokladů a dokumentů

I) Hospodářská kriminalita včetně počítačové kriminality

Stav a prognóza vývoje organizované kriminality v ČR

O skutečném výskytu organizované kriminality v ČR postrádáme přesné údaje. Organizovaná kriminalita není vykazována jako samostatná kategorie, takže trestné činy jsou rozptýleny v celém spektru právních kvalifikací. Prognóza dalšího vývoje organizované kriminality u nás je nepříznivá, což lze zdůvodnit příčinami.

ČR je svou geografickou polohou křižovatkou cest mezinárodních zločinců, kteří přinášejí kriminální zkušenosti.

Pronikání organizovaného zločinu usnadňuje nedokonalá legislativa, nedostatečné vybavení policie, nízké právní vědomí občanů, chybí aktivní protiopatření.

Prevence

Největší rozporná stanoviska z hlediska kriminologického a trestněprávního se vyskytují právě u organizované kriminality. Nejistota vyplývá i z vysoké latence organizované kriminality. Pohled na tento druh trestné činnosti je rozporuplný, neboť existují názory na samotnou nebezpečnost organizované kriminality. Jedni tvrdí, že organizovaná kriminalita plní některé prospěšné funkce, udržuje prý pořádek v podsvětí a disciplinalizuje neukázněné členy kriminální scény a vyskytuje se i názor, že násilné delikty gangsterského typu neohrožují příliš řádné občany, protože jde zpravidla o vyřizování účtů mezi gangy navzájem.

Samotná prevence organizované kriminality je velmi nesnadným úkolem a vyžaduje hluboké systémové zásahy ekonomického, politického a legislativního rázu. Pro prevenci organizované kriminality je mimořádně důležitá čistota veřejného života, demokratická kontrola státního aparátu a důsledný boj s korupcí. Vedle sociální prevence by bylo potřebné rozpracovat tzv. **expertní prevenci** včetně prevence kriminalistické, zahrnující odborné technické, ekonomické a jiné postupy, jimiž se odstraňují kriminogenní faktory.

Trestně procesní a policejní právo může upravovat řadu velmi účinných prostředků, jako např.:

- ✓ nasazení operativní techniky;
- ✓ sledování osob;
- ✓ využití policejních databází;
- ✓ nasazení agenta;
- ✓ využití spolupracovníků policie.

Pozitivních výsledků lze docílit zdokonalením organizace policejní práce a policejní techniky. Takovými opatřeními jsou např. vytvoření speciálních policejních expozitur s vysoce kvalifikovaným personálem, vybudování počítačových databází a sítí včetně nevyhnutelné a efektivně fungující mezinárodní spolupráce (INTERPOL,EUROPOL).

10.8 Kriminalita etnických menšin

V každé společnosti existují různé druhy **minorit (menšin)**, např. etnické, rasové, politické apod., které jsem navzájem velice odlišné. Neexistuje doposud dohoda, jak samotná pojem „minorita“ definovat. Menšiny se s větší pravděpodobností stávají předmětem různých předsudků o diskriminaci. Navíc v průměru mívají nižší úroveň vzdělání a nižší sociální status. Je proto v zájmu společnosti, aby menšiny, které v ní žijí, se do ní vhodně integrovaly. Samostatná integrace je však dlouho dlouhodobý a složitý proces. Existují tři základní přístupy či modely takového procesu.

1) **Akultura** – ztráta tradičních rysů o hodnoty minority k její asimilaci, která se týká oblasti kulturní, sociální, politické i ekonomické, do hlavního proudu společnosti. Výsledkem tohoto procesu je ztráta či zeslabení etnické identity.

2) **Dvojdimensionální** – předpokládá, že si členové minority mohou odděleně uchovat vazbu na svou skupinu a její kulturu a současně přijmout kulturu a sociální strukturaci majority.

3) **Multidimensionální** – je proces integrace, na který se nahlíží komplexně, jde o mnohostránkový jev, členové minorit si diferencovaně rys od rysu uchovávají své hodnoty nebo přijímají nové.

Společnost se často zajímá o minority etnické, popř. rasové, které jsou její stabilní součástí, ale i o minority, které zde žijí přechodně, či po nepříliš dlouhou dobu. Některými problémy vážícími se na vztah minority a majority jsou např. vyšší míra nezaměstnanosti členů minorit, jejich větší sociální patologie včetně zvýšené kriminality menšin, ale současně též jejich větší míra viktimizace ve srovnání s majoritní populací. Jednou z forem extrémního vyjádření předsudků vůči menšinám mohou být organizované skupiny osob z majoritní populace, které se tak samy stávají menšinami a které často **násilně** vyjadřují svůj postoj některým minoritním skupinám (např. skinhead vůči Romům).

Vliv na kriminalitu minorit má tedy patrně – vedle nepříznivého postavení menšin ve společnosti – též negativní vztah společnosti k nim, který teprve sekundárně působí v osobnostní rovině na deformaci, která může vést ke kriminalitě.

Charakteristika romské komunity

Romové přišli do Evropy v 15. století. Od samého počátku byli odevšad vyháněni a nesměli se nikde usadit, což vedlo k tomu, že museli vést kočovný způsob života. Žili na okraji společnosti, bylo na ně nahlíženo jako na vyvrhele, a to tím spíše, že se často živili krádežemi, falešnými hrami a podvody. Vedle toho ovšem byli i drobnými řemeslníky (kotláři, kováři, cihláři, překupníky a hudebníky). Všechny tyto okolnosti obecně vedly k některým typickým odlišnostem jejich kultury a mentality.

Menšinou, která v našem státě v určitém směru je v centru pozornosti, jsou Romové, tvoří etnickou skupinu, pro kterou je typické (tak jak pro jiné etnické menšiny), že mají společný původ, kulturu, a že se takto vnímají nejen sami, ale jsou percipováni druhými, a že sdílejí činnosti, ve kterých je tento původ a kultura podstatnou součástí. V České republice žijí čtyři etnické skupiny Romů:

- ✓ slovenští Romové;
- ✓ maďarští Romové;
- ✓ olaští Romové;
- ✓ čeští Romové.

Nepříznivé okolnosti života Romů u nás, jako je nízký sociální status, často spojený s nízkým standardem bydlení, hygieny, celková nízká životní úroveň, vysoká nezaměstnanost, odmítání majoritní společnosti, která má někdy podobu rasismu, se u Romů promítají vedle jiných činitelů i do jejich celkového zdravotního stavu. Výrazně se dožívají nižšího věku, jen velmi málo Romů se dožívá více než 60 let věku. Všechny tyto okolnosti a procesy v důsledku působí též jako potenciální kriminogenní faktory.

Kriminalita romské etniky je poměrně vysoká, což nám ukazuje statistika kriminality celkově v ČR je to v rozmezí 10 – 15 %.

Je nepochybné, že tato procenta jsou vysoká, a že kriminalita Romů je společenský problém budící oprávněné obavy i do budoucna, zvláště bude-li trvat jejich výrazně větší populační přírůstek ve srovnání s majoritou. Vysoké procento např. u majetkové kriminality u romské populace by bylo možno pochopit a částečně vysvětlit kulturně historicky. Tento druh kriminality, zejména drobné krádeže byl pro kočující Romy typickým po celé století, což souviselo s jejich způsobem života.

Prevence

Hledání cest prevence se musí opírat v první řadě o analýzu postavení Romů ve společnosti, podmínek a okolností, které toho postavení ovlivňují o rovněž o dobré poznání romského etnika. Z těchto hledisek je patrná následující:

A) Velká sociální vzdálenost mezi majoritou a Romy a jejich diskriminování

Majorita dává Romům najevo odstup až odmítání a nedůvěru, což ovšem platí i obráceně pro vztah Romů k majoritě. Zlepšit vztah mezi majoritní společností a Romy bude dlouhodobá záležitost, jeho základem by měl být proces integrace Romů do společnosti.

B) Rasový podtext odmítání Romů

U části společnosti se objevují ve zvýšené míře předsudky a projevy chování s rasistickým podtextem. Někdy působí chování určité části majority jako zastrašovací prostředek, což bývají uprchlíci v sociologické, kriminologické a kriminalistické literatuře označováni jako rizikový faktor.

SHRNUTÍ

Ve zvláštní části kriminologie jsou aplikovány poznatky, rozpracované obecnou částí, na jednotlivé druhy kriminality. V této poslední kapitole se zabýváme nejvýznamnějšími druhy kriminality páchanými na území České republiky. Kriminalita mládeže je permanentně v popředí zájmu kriminologie. Je prokázáno, že čím je pachatel mladší, tím je vyšší pravděpodobnost jeho kriminální recidivy. Zneužívání návykových látek má nemalý vliv kriminalitu. Násilná a mravnostní kriminalita patří mezi veřejností nejvíce sledované druhy kriminality a souvisejí se strachem občanů před kriminalitou. Majetková kriminalita tvoří podstatnou část celkové kriminality, kterou ovlivňuje v mnoha ukazatelích. Není možné zaměňovat majetkovou a hospodářskou kriminalitu. Pro hospodářskou kriminalitu je charakteristická vysoká latence vývoj forem jejího páchání. Organizovaná kriminalita představuje nejnebezpečnější formu páchání trestné činnosti. Kriminalita etnických menšin v České republice je soustředěna především na kriminalitu Romů.

Kontrolní otázky

1. Co rozumíme kriminalitou mládeže?
2. Proč je kriminalita mládeže v popředí zájmu kriminologie?
3. Jaký je vztah návykových látek a kriminality?
4. Co zahrnujeme pod pojem drogová kriminalita?
5. Objasněte postavení násilné kriminality v obecné kriminalitě.
6. Které trestné činy zahrnujeme do mravnostní kriminality?
7. Vysvětlete postavení majetkové kriminality ve struktuře celkové kriminality.
8. Charakterizujte hospodářskou kriminalitu.
9. Jaké jsou rozdíly mezi majetkovou a hospodářskou kriminalitou?
10. Definujte pojem a znaky organizované kriminality.
11. V čem spočívá největší nebezpečí organizované kriminality?
12. Co víte o kriminalitě etnických menšin v ČR?

Použitá literatura

Bouřa, V. (2007) Vybrané kapitoly z kriminologie, Ostrava, PdF OU.

Čírkova, L. (2006) Policejní psychologie, Plzeň, Aleš Čeněk.

Kaiser, G. (1994) Kriminologie, Praha, C.H.Beck.

Kmětík, I. (2011) Kriminologie, Karviná, SOŠOOM

Kuchta, J. a kol. (1999) Kriminologie II. část, Brno, PF MU.

Kuchta, J., Válková, H. a kol. (2005) Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck.

Madliak, J. (1998) Kriminológia, Košice, ATOM computers.

Novotný, O., Zapletal, J. a kol. (2008) Kriminologie, Praha, ASPI.

Vichlenda, M. (2005) Základy kriminologie, Holešov, SPŠ MV v Holešově.

Vichlenda, M., Běreš, L. (2008) Prevence kriminality pro studující a učitele policejních škol, Praha, OVSPŠ MV.

Zapletal, J. a kol. (1998) Kriminologie. Díl II. Zvláštní část, Praha, Policejní akademie ČR.

Zapletal, J. a kol. (2000) Prevence kriminality, Praha, Policejní akademie ČR.

Zoubková, I. (2002) Kontrola kriminality mládeže, Plzeň, Aleš Čeněk.

Test

1. Který zákon se zabývá soudnictvím ve věcech mládeže?
 - a) 257/2000 Sb.
 - b) 218/2003 Sb.**
 - c) 40/2009 Sb.
 - d) 140/1961 Sb.

2. Pod pojmem mládež rozumíme?
 - a) děti (osoby do 15 let)
 - b) mladistvé (15 – 18 let)
 - c) děti a mladistvé**

- d) chovance dětského domova
3. Zneužívání drog se označuje pojmem?
- a) Usus
 - b) Misusus
 - c) Inbusus
 - d) Abusus**
4. Jaký trestný čin nepatří do násilné kriminality?
- a) krádež vloupáním**
 - b) loupež
 - c) zabití
 - d) únos dítěte
5. Jaký trestný čin nepatří do mravnostní kriminality?
- a) sexuální nátlak
 - b) soulož mezi příbuznými
 - c) homosexualita**
 - d) pohlavní zneužívání
6. Které trestné činy patří do majetkové kriminality?
- a) krádeže prosté, krádeže vloupání, podílnictví, poškozování cizí věci**
 - b) krádeže prosté, krádeže vloupání, loupeže, zpronevěry
 - c) krádeže prosté, krádeže vloupání, loupeže, podvody
 - d) krádeže prosté, krádeže vloupání, podvody, porušování autorských práv
7. Jaká charakteristika hospodářské kriminality není správná?
- a) kriminalita bílých límečků
 - b) kriminální nadsvětí
 - c) kriminální podsvětí**
 - d) ekonomická kriminalita
8. Organizovaná kriminalita se nezaměřuje na kriminalitu?
- a) drogovou
 - b) spjatou s nočním životem
 - c) výpalné
 - d) v dopravě**

Seznam zkratek

EVP – Evropská vězeňská pravidla
IKPS – Institut pro kriminologii a sociální prevenci
MS – Ministerstvo spravedlnosti
MV – Ministerstvo vnitra
NMV – nařízení ministra vnitra
NV ČR – nařízení vlády České republiky
OČTŘ – orgán činný v trestním řízení
OSN – Organizace spojených národů
PIS – preventivní informační skupina
PMS – Probační a mediační služba
Policie ČR – Policie České republiky
RE – Rada Evropy
RVPPK – Republikový výbor pro prevenci kriminality
Sb. – Sbírka zákonů České republiky
TZ – trestní zákon
TŘ – trestní řád
vyh. – vyhláška
zák. – zákon
ZP PP – závazný pokyn policejního prezidenta
ZSM – zákon o soudnictví ve věcech mládeže